

צמיחתה של תרבות ירוקה

מאבקים סביבתיים בישראל
והשפעתם על המרחב

בני פירסט

מחקרי פלורסהיימר
האוניברסיטה העברית בירושלים

מחקרי פלורסהיימר
המכון ללימודים עירוניים ואזוריים
האוניברסיטה העברית בירושלים

צמיחתה של תרבות ירוקה

מאבקים סביבתיים בישראל
והשפעתם על המרחב

בני פירסט

ירושלים, פברואר 2014

Floersheimer Studies
The Institute of Urban and Regional Studies
The Hebrew University of Jerusalem

Cultivating a Green Culture

Environmental Campaigns in Israel
and their Spatial Impacts

Benny Furst

תצלום הכריכה: חן ספקטור
הדפסה: דפוס אחוה

פרסום מס' 1/85
Publication No. 1/85
ISSN 0792-6251

© 2014 מחקרי פלורסהיימר
האוניברסיטה העברית בירושלים

office@fips.org.il
www.fips.org.il

מוקדש לאבי, אריה,
במלאות לו 70

על המחבר

ד"ר בני פירסט הוא גאוגרף ומתכנן סביבתי, בעל תואר ראשון ושני במדע המדינה, גאוגרפיה ותכנון עירוני מהאוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו עוסקים בארגוני התנועה הסביבתית בישראל ובהשפעותיהם על החברה והפוליטיקה. המחבר עובד באגף התכנון במשרד להגנת הסביבה.

על המחקר

מחקר זה הוא חלק מעבודת דוקטורט שערך המחבר בהדרכתו של פרופ' שלמה חסון מהמחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. המחקר מנתח שבעה מקרי בוחן של מאבקים סביבתיים בולטים בישראל מבחינה תרבותית-פוליטית, ומאפיין את סוגי המאבקים ואת טיפוס הארגונים הסביבתיים שהובילו אותם. מטרת האפיון היא להציג את מידת האפקטיביות של המאבקים ואת אופן השפעתם על המרחב הגאוגרפי, הפוליטי והתרבותי בישראל.

התובנה המרכזית העולה מהמחקר היא כי ארגוני הסביבה הביאו ליצירת שינוי תרבותי עמוק בחברה הישראלית, והוא בא לידי ביטוי הן ברמת השיח הציבורי הן במידת ההשתתפות הפעילה, במיוחד ברמה המקומית. שינוי זה הוא תגובה למגמת הפיתוח המואץ העובר על ישראל, כמו גם התאמה תרבותית לפעילות העולמית בתחום הסביבתי.

עוד עולה מהמחקר, כי בישראל קיים פער משמעותי בין החברה האזרחית ובין המערכת הפוליטית הארצית, מבחינת התפיסה הערכית של הנושא הסביבתי. פער זה משקף לא רק את הבדלי האינטרסים בין שני הגורמים, כי אם גם את השוני התרבותי ביניהם לגבי תמונת העתיד של המרחב הפיזי והחברתי בישראל. מצב זה אינו מבשר טובות ל"תרבות הירוקה" המתעצמת בארץ, שכן הזירה החיונית לקידום הנושא הסביבתי היא המערכת הפוליטית הארצית, כפי שקורה במרבית המדינות המפותחות בעולם.

על מחקרי פלורסהיימר

מחקרי פלורסהיימר באוניברסיטה העברית בירושלים פועל כיחידת מחקר במסגרת המכון ללימודים עירוניים ואזוריים וממשיך את עבודתו של מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות שפעל בירושלים משנת 1991, הודות ליזמתו ולתמיכתו רבת השנים של ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר** (1925-2011).

מחקרי פלורסהיימר מפרסם מחקרים בתחום חברה, מרחב וממשל – בפרט במכלול ההיבטים הנוגעים לעולם השלטון המקומי והממשל המקומי, ובהם סוגיות של תכנון ופיתוח ברמה העירונית והאזורית, כולל סוגות הנוגעות לתכנון ולפיתוח ביישובים

הערביים בישראל ולקשרי הגומלין שבין המדינה והאוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית-הפלסטינית הישראלית בתחומי התכנון והפיתוח. כל המחקרים זמינים באתר האינטרנט לכל דורש. בראש היחידה עומד פרופ' **ערן רזין** מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מחקרי פלורסהיימר

המכון ללימודים עירוניים ואזוריים האוניברסיטה העברית בירושלים

רשימת פרסומים על ממשל ופיתוח מקומי, משנת 2000

- ערן רזין, **פערים תקציביים בין רשויות מקומיות ערביות ליהודיות, האם מצטמצם הפער?**, 2000
- נחום בן-אליא, **"קופת התכנון" – הפיסקליזציה של התכנון והפיתוח ברשויות המקומיות**, 2000
- ערן רזין ואנה חזן, **הליכים לשינוי תחומי שיפוט מוניציפליים: דמוקרטיה מקומית לעומת שליטה מלמעלה**, 2000
- דני פלונשטיין, **יחסים חוצי גבולות ופיתוח כלכלי מקומי: הקזינו בטאבה והעיר אילת**, 2000
- נחום בן-אליא, **אזור החינוך בישראל: דה רגולציה, דמוקרטיזציה ואחריות מוגברת**, 2000
- אברהם דיסקין, **ימי ירושלים האחרונים: הדמוקרטיה הישראלית החדשה**, 2001
- גדליה אורבך, **יחסי שלטון מרכזי ומקומי בישראל: בראי קרוואנים ומגורונים, 1990-1992**, 2001
- ערן רזין ואנה חזן, **שינויי גבולות מוניציפליים והרשויות המקומיות הערביות**, 2001
- ערן רזין, **פערים בחוסן התקציבי של רשויות מקומיות בישראל בשנת 2000: יציבות ותמורות בתקופה של תהפוכות פוליטיות**, 2002
- יצחק שגל ומיכאל אלכסנדר, **מדיניות עירונית כלפי מהגרי עבודה: לקחי המקרה של תל אביב-יפו**, 2002
- לביאה אפלבוים, **יחסי הגומלין בין המועצה האזורית והוועד המקומי: הסתגלות הדדית בסביבה משתנה**, 2002
- ערן רזין, **רפורמה בארגון השלטון המקומי בישראל: בין ריכוז לביזור, בין מסורתיות למודרניות**, 2003
- שלמה חסון ומאיה חושן, **המבנה החברתי-המרחבי של מטרופולין תל אביב**, 2003
- אלי אברהם, **קידום ושיווק ערים בישראל**, 2003
- ערן רזין, **עמדה: כיצד להבטיח איחוד רשויות מקומיות**, 2003
- נחום בן-אליא, **הדור הרביעי: שלטון מקומי חדש לישראל**, 2004
- גלעד רוזן וערן רזין, **המרוץ אחר המכללה: תחרות בין רשויות מקומיות בישראל על מוסדות להשכלה גבוהה**, 2004
- לביאה אפלבוים ואנה חזן, **שיתוף פעולה בין רשויות קטנות בישראל – לקחים לישראל**, 2005
- נחום בן-אליא, **רשות נתונה: אופציות לעיצוב שלטון מקומי חדש**, 2005
- ערן רזין ואנה חזן, **חלוקת העושר המוניציפלי בישראל: צמצום פערים בהכנסות הרשויות המקומיות**, 2006
- נחום בן-אליא, **מסגרות אזוריות על-מוניציפליות למתן שירותים בישראל**, 2206
- נחום בן-אליא, **מסל שירותים לשירותי ליבה: הרחבת האחריות המיניסטריאלית של משר' הפנים**, 2006
- יצחק דהן, **תרבויות פוליטיות בערי הפיתוח**, 2006
- שלמה חסון, **הגירעון בדמוקרטיה המקומית: דמוקרטיה למראית עין?**, 2006
- ערן רזין, **חלוקה מחדש של הכנסות הרשויות המקומיות: הסדרים כספיים ושינויים טריטוריאליים**, 2006
- נחום בן-אליא, **החוליה החסרה: שלטון אזורי בישראל**, 2007
- שלמה חסון (עורך), **Jerusalem in the Future: The Challenge of Transition**, 2007
- עמירם גונן, **ירושלים – התחזקות בהתחברות**, 2007

- ערן רזין, החייאת מרכזי ערים ופיתוח מוקדי מסחר ברשויות המקומיות, 2007
- אסמהאן מסרי-חרזאללה, ירושלים כיעד להגירה פנימית של צעירות פלסטיניות, 2008
- עמירם גונן, חיבור ירושלים לכלכלה הגלובלית באמצעות ההשכלה הגבוהה, 2008
- משה דרור, שיתוף הציבור בנושאי תרבות מנקודת ראות של מקבלי ההחלטות: המקרה של אשדוד, 2008
- רון הורן, פערים בין רשויות מקומיות בנטל הארנונה למגורים: ניתוח מגמות ופרספקטיבה בין-לאומית, 2008
- אנה חזן וערן רזין (עורכים), חיוב אישי בשלטון המקומי, 2008
- סיגל רסיס ולביאה אפלבוים, השלטון המקומי הכפרי בישראל בראי המשפט, 2009
- יצחק דהן, מנהיג מקומי: מכניזם של שינויי עומק בפריפריה; ירוחם, 1983-2006, 2009
- אביאל ילינק, לקראת ניהול משותף של מרכזי ערים: מרכז העיר של ירושלים, 2009
- איתי בארי, הבראת רשויות מקומיות כושלות בישראל: מבט משווה לאור הניסיון האנגלי, 2009
- תומר אש וערן פייטלסון, דינוי ועדת נסים כצוהר לתהליך היזמות בקרקע הציבורית בישראל, 2009
- נחום בן-אליא, משק המים התאגידי החדש: האם הרפורמה הוכרעה?, 2009
- פרלה אייזנקג-קנה, יצירתיות עירונית: אפקטיביות ניהולית ופתיחות דמוקרטית, 2010
- גדליהו אורבך ועירא שרקנסקי, תכנון ופוליטיקה בירושלים, 2010
- מריק שטרן, בשדות זרים: דפוסי אינטראקציה במתחמי מסחר מעורבים בירושלים, 2010
- צפיר גדרון ואיתי פישהנדלר, מדע, מדיניות ואי-ודאות: תפקידם של מדענים בעיצוב מדיניות סביבתית בישראל, 2010
- ערן רזין (עורך), תכנון ארצי, מחוזי ומטרופוליני בישראל: קובץ לזכרו של פרופ' אריה שחר, 2010
- יצחק דהן, באר שבע: פיתוח כלכלי ותרבות פוליטית, 2011
- יניב ריינגרוץ, איחודי רשויות מקומיות והשפעתם התקציבית: עדות מאיחוד הרשויות של שנת 2003, 2011
- ערן רזין ואנה חזן, הסדרים מוניציפליים: כיוונים לרפורמה במסגרות שלטון וממשל מקומי בישראל, 2012
- ראסם ח'מאסי, רפורמה לרפורמה: תאגידי מים וביוב ברשויות המקומיות הערביות, 2012
- נעם לוין וישי דיוק, ניתוח תמונות לוויין של אורות לילה ברזולוציה מרחבית גבוהה: יישומים אפשריים במחקרים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים, 2012
- צאלה קרינאל וארזה צ'רצ'מן, שינויים במאפייני התכנון המרחבי והאדריכלי בקיבוץ כביטוי של השינוי במבנה הקיבוץ ובאורחות חייו, 2012
- רונית לוי-שנור, החוק, החוזה והתכנון העירוני: היבטים משפטיים של הסכמי פיתוח בין רשויות מקומיות ליזמים פרטיים, 2013
- עמירם אורן וקובי מיכאל, "הפיקוח האזרחי" במבחן הממד הטריטוריאלי של הביטחון בישראל: מסגרת מושגית ביקורתית במבחן המעשה, 2013
- בני פירסט, צמיחתה של תרבות ירוקה: מאבקים סביבתיים בישראל והשפעתם על המרחב, 2014

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה מאתר האינטרנט

www.fips.org.il

תוכן העניינים

11	סקירת רקע מחקרית – ארגונים סביבתיים בעולם ובישראל	1
16	מערך המחקר	2
20	מתודולוגיה – המודל התאורטי	3
20	מיפוי המאבקים	
22	מיפוי הארגונים	
24	בחינת האפקטיביות	
26	תיאור מקרי הבוחן	4
26	מסע ההסברה להפסקת קטיפת פרחי הבר (1988-1965)	
33	המאבק לביטול התכנית להקמת היישוב "מיכל" בגלבוץ	
40	המאבק נגד פיתוח גבעות הכורכר בנס ציונה	
44	המאבק נגד האנטנה ביישוב צורן	
49	המאבק נגד התכנית להרחבת ירושלים ("תכנית ספדי")	
55	המאבק להוצאת כלובי הדגים ממפרץ אילת	
64	המאבק למניעת הקמת תחנת כח פחמית באשקלון	
74	מיפוי תרבותי-פוליטי של המאבקים והארגונים	5
77	מאבק מתון ממוקד	
94	מאבק מתון נרחב	
103	מאבק רדיקלי ממוקד	
111	מאבק רדיקלי נרחב	
118	ניתוח: השפעת ארגוני הסביבה על המרחב	6
122	סיכום: המשמעות החברתית והפוליטית של פעילות ארגוני הסביבה	7
130	מקורות	
135	נספח: רשימת מאבקים סביבתיים בישראל 2012-1948	

רשימת האיורים

12	מושא המחקר – קונטקסט כללי	איור 1
17	משתני המחקר	איור 2
21	מודל תאורטי – טיפוזי תרבויות פוליטיות של מאבקים סביבתיים	איור 3
23	מודל תאורטי – טיפוזי תרבויות פוליטיות של ארגוני סביבה	איור 4
25	"תהודת נוסח" כמדד לאפקטיביות	איור 5
	הכרזה הראשונה שהופקה בעיריית חיפה והגרסה הארצית שהפיקו במשותף	איור 6
31	החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע	
39	אזור הגלבוע והיישוב המוצע "מיכל"	איור 7
43	מפת אזור גבעות הכורכר במערב נס ציונה	איור 8
48	מיקום תחנת השידור "הלל"	איור 9
55	תכנית ספדי – תשריט	איור 10
64	כלובי הדגים בים, ומבט מאזור החוף לאחר השלמת הפינוי	איור 11
75	תרבויות פוליטיות של מאבקים סביבתיים – ארבעה טיפוזים	איור 12
76	טיפוזי תרבויות פוליטיות של ארגוני הסביבה	איור 13

רשימת הלוחות

19	מקרי הבוחן	לוח 1
119	סיכום השפעת התרבויות הפוליטיות על המרחב	לוח 2

1 סקירת רקע מחקרית – ארגונים סביבתיים בעולם ובישראל

התנועה הסביבתית היא ה"ניצול" האחרון מבין שלל התנועות החברתיות הגדולות שצמחו ופעלו החל משנות ה-60 של המאה הקודמת (Rootes, 2003).¹ כיום, בפרספקטיבה של מספר עשורים ניתן לקבוע כי שתי המגמות העיקריות שעברו על התנועה הסביבתית הן המיסוד וההתמקצעות. מגמת המיסוד באה לביטוי בעיקר בשילובם של חלק מהארגונים הפורמליים, אך גם של הרעיונות והנושאים הסביבתיים בתוך המערכות הפוליטיות הממסדיות של הממשלים השונים במדינות המפותחות. אשר להיבט המקצועי, הרי שזה השתכלל בכל הקשור ללימוד הבעיות, לשיטות הפעולה ובעיקר לכריכת המדע בתוך הדינמיקה של המערכת הסביבתית. התוצאה של שתי המגמות הללו היא שכיום התנועה הסביבתית העולמית (סביבתנות, Environmentalism) מהווה מסגרת-על רעיונית כוללת לפעילותם של אלפי ארגונים לא ממשלתיים (NGOs) העוסקים בנושאים סביבתיים רחבים וספציפיים, ועל כן נהוג לכנותם כיום בהגדרה החדשה "ארגוני התנועה הסביבתית" (EMOs – Environmental Movement Organizations) (Rootes, 1999). יצוין כי תנועה זו היא אחת מבין שלל התנועות החברתיות החדשות (NSM – New Social Movements) שצמחו בשנות ה-60 של המאה הקודמת במדינות המפותחות.² איור 1 מציג את הקונטקסט של מושא המחקר:

¹ ברם, במחצית העשור האחרון אנו עדים להתעוררות גלי מחאה עולמיים בנושאים אחרים, ביניהם דרישה לסדר פוליטי אלטרנטיבי, צדק חברתי, מאבק על זכויות דיור ואיכות חיים וכן על זהויות תרבותיות. לסקירה תמציתית של התפתחות התנועה הסביבתית העולמית ראו: (שפרמן, 2007).

² על פי אחת ההגדרות המקובלות, "תנועה חברתית" הינה "פעולה קולקטיבית של אנשים, עם מידה מסוימת של ארגון והמשכיות, הנעשית בערוצים ממסדיים או לא-ממסדיים, למטרת יצירת שינוי או שימור של סמכות קיימת (ממסדית או תרבותית), של הקבוצה, הארגון, החברה, התרבות או העולם להם הם משתייכים" (Snow, Soule, and Kriesi, 2004).

החוקר והפעיל הסביבתי פול הוקן טוען כי מבחינה כמותית מדובר כיום על כ 30,000 ארגונים לא ממשלתיים העוסקים בנושאים סביבתיים, ואם מוסיפים להם את הארגונים העוסקים במקביל גם בסוגיות של צדק חברתי וזכויות מיעוטים הרי שמספרם אף גדול ממאה אלף (Hawken, 2007).³

עיקר תרומתה של התנועה הסביבתית העולמית הוא ביצירת תרבות חדשה, ה"תרבות הירוקה", כפי שמכנה זאת קסטלס (Castells, 1997). במרכזה, הקנייתם של דפוסי חשיבה חדשים לחברה וליחיד, בכל הקשור ליחסי הגומלין בין החברה האנושית והכלכלה לבין הסביבה הטבעית, תוך התבססות על עקרונות של פיתוח בר קיימא (Sustainable Development).

בניתוח התנועה הסביבתית לפי סוגי הארגונים ואופי פעילותם, קובע קסטלס כי קיימת שונות רבה בין הארגונים בהיבטים של זהות קולקטיבית, היעדים והגדרת ה"אויב". הבחנה דיכוטומית מעניינת שעורך קסטלס היא בין ארגונים "אקולוגיים" ובין ארגונים "סביבתיים": בעוד שעל פי ראייתו הסוציולוגית הארגונים ה"אקולוגיים" תופסים את האדם כמרכיב אחד מבין שאר מרכיבי הטבע, הרי שהארגונים ה"סביבתיים" הם ביטוי

³ עוד טוען הוקן כי מדובר בתנועה החברתית הגדולה בהיסטוריה, שאיש אינו יודע את היקפה המלא, ובאופן פעולתה רב עדיין הנסתר על הגלוי. מעניינת במיוחד כותרת המשנה של ספרו רב המכר, *Blessed Unrest*: "כיצד נוצרה התנועה החברתית הגדולה בעולם, ומדוע איש לא חזה זאת?". יצוין כי הספר המדובר אינו מחקר מדעי.

להתנהגות קולקטיבית אנושית שמטרתה לתקן אי סדרים וכשלים שנוצרו כתוצאה מהפרת יחסי הגומלין ההרמוניים בין האדם לסביבתו הטבעית (שם, 1997). לדיכטומיה זו יש משמעות גם בהיבט האתי, בהבחנה בין שתי גישות: גישת הצדק האקולוגי, העוסקת בשאלת ההתייחסות הראויה של האדם לסביבה ולמשאבי הטבע במובן המצומצם, לעומת גישת הצדק הסביבתי, שבמרכזה השאלה בדבר אופן חלוקת הסיכונים הנובעים לבני האדם כתוצאה מהשימוש בסביבה ובמשאביה (חסון, 2009). אשר להיבט הפוליטי, הרי שהדמוקרטיה ההשתתפותית היא המודל הראוי ו"בית הגידול" הנכון לקיומם של ארגונים אלה, הן ה"אקולוגיים" הן ה"סביבתיים". ארגונים אלה, הם סוכני השינוי של ה"תרבות הירוקה" החדשה, המבקשת להציב תרבות נגד (חיובית) לתרבות החומרית העכשווית. ראוי לציין, כי כיוון מחקרי אחר של הסביבתנות, בו לא יעסוק מחקר זה, מתמקד בתיאור תהליכים היסטוריים-סביבתיים מקומיים, כגון בגרמניה (איקטר, 2010) ובאוסטרליה (Doyle, 1995).

המחקר בישראל של פעילות הארגונים הסביבתיים התמקד לרוב בבחינה אמפירית של מהלך המאבק, תוצאותיו והשפעתו על מקבלי ההחלטות. כך למשל, עבודתו של גוטליב בחנה את דינמיקת הפעולה, תהליכי החשיבה וההתארגנות של שניים מארגוני הסביבה החשובים בישראל ("החברה להגנת הטבע" ו"אדם, טבע ודין") ואת מידת השפעתם על תכנון החופים (גוטליב, 2004). ממצאי המחקר העלו בין היתר כי לפעולת הארגונים הייתה השפעה בולמת/מונעת בראשית התקופה הנחקרת (1997-2000) ואילו בהמשך זוהתה השפעה מקדמת (2000-2003). עיקר ההבדל נובע מאופי הפעילות, שהחלה כפעילות משפטית, שהיא תגובתית באופייה (reactive), והמשכה בפעילות תכנונית-מקצועית, שהיא מקדמת (proactive) באופייה.

מחקר חלוצי קודם שבחן שניים מהמאבקים הסביבתיים החשובים בישראל בשלהי שנות ה-80 של המאה הקודמת עסק בהיבטים הפוליטיים והפילוסופיים של מקרה התחנה ההידרואלקטרית בכפר הנשיא ושל התכנית להקמת תחנת הממסרים "קול אמריקה" בערבה (טליאס, 1994). מחקר זה אפיין את הפעילות בשני המאבקים על פי הגישה האנתרופוצנטרית והגישה הביוצנטרית. המחקר קבע כי דפוסי המאבק הסביבתי בשני המקרים הללו קרובים יותר לגישה האנתרופוצנטרית המסורתית, לפיה בהשוואה למשאבי טבע, נוף או בעלי חיים, האדם הוא היחיד (כמעט) הזכאי למעמד מוסרי.

במהלך שנות ה-90 של המאה הקודמת התנהל אחד המאבקים הסביבתיים הארוכים בישראל, נגד סלילתו של כביש חוצה ישראל (כביש מס' 6). המאבק נבדק במחקרו של רבינוביץ', הטוען כי כישלון המאבק נגד הקמת הכביש מהווה ציון דרך היסטורי. כישלון זה בא לביטוי בכך שהוא הראה כי לא די להציג את הפגיעה בטבע ובאקולוגיה, כי אם לפתוח את הדיון הציבורי נגד מיזמי פיתוח למעגלים הרחבים של השפעה על החברה

ובעיקר על הכלכלה (רבינוביץ', 2002).⁴ אחת מטענותיו המרכזיות של רבינוביץ' היא כי תפיסת יעדי המאבק במשבצת המוגבלת של הגנה על פרחים ושדות היא בבחינת החמצת הערך האמיתי של המשאב הקולקטיבי המכונה "סביבה". כך למעשה, ניתן לראות במאבק נגד כביש חוצה ישראל המחשה לשונות שהוצגה לעיל בין צדק אקולוגי לצדק סביבתי, ובאופן רחב יותר למעבר התפיסתי שעשו חלק מהארגונים, מ"ארגונים אקולוגיים" ל"ארגונים סביבתיים". המחשה אמפירית לטיעוניו אלה של רבינוביץ' ניתן למצוא בעבודת האתנוגרפיה של מייזליש, אשר פורסת תיעוד מפורט של הטיעונים והדינמיקה בהתפתחות המאבק נגד הקמת כביש חוצה ישראל (מייזליש, 2005).

ניסיון חשוב לאפיין את המאבקים הסביבתיים בכללם נערך על ידי דה-שליט, אשר ביצע בחינה השוואתית בין מספר מקרים בישראל ובארצות הברית, ולאורם קבע עשר סיבות אופייניות לכישלונם של מאבקים סביבתיים (דה-שליט, 2002). תאור המקרים וניתוחם באמצעות שני מודלים של מאבקים סביבתיים, המודל הרדיקלי/פופוליסטי והמודל המתון/קונווציונלי, מראה כי אקטיביזם קיצוני מדי, חוסר נכונות לפשרה והתרחקות מהמערכת הפוליטית הם שגיאה. לעומתם, נקיטת יוזמה פוליטית, התמקדות במטרה ולא בֶּאֱרגון ושימוש בטיעונים אתנוצנטריים הם נבונים יותר ונתפסים כלגיטימיים מבחינת כללי המשחק הסביבתי-פוליטי.

בשני העשורים האחרונים גברה מאוד הפעילות הציבורית בתחום הסביבתי בישראל, הן מבחינת היקפה והשיח הציבורי והן במידת ההשפעה על מקבלי ההחלטות. הדבר בא לביטוי במספר הארגונים והגופים העוסקים בנושא הסביבתי העומד כיום על יותר מ-100, וכן בשכלול שיטות הפעולה הבאות לביטוי בהתמקצעות הידע הסביבתי, יכולת גיוס הפעילים ויצירת קואליציות בין ארגונים (קריסין, 2001; טל, 2011). בתוך כך, התרחב מאוד גם המחקר בכל הקשור לבחינת מאבקים סביבתיים בישראל ומקומם של ארגוני הסביבה בחברה. יעידו על כך הסקירות לגבי סוגי הארגונים ודפוסי התארגנותם (בנימיני, 2002), תפקידם של ארגוני הסביבה במערכת התכנון (ברכיה, 2012; האן, 2006) וגודלם היחסי בחברה האזרחית (אלון, 2007). עבודות מעמיקות יותר ניתן למצוא לגבי מעורבותם הפוליטית של ארגוני הסביבה – בהקשר של צדק חלוקתי וצדק סביבתי (בנשטיין, 2004), בעמדתם כלפי סוגיית גדר ההפרדה (שדה, 2010) או לגבי חלקם במאבקים ספציפיים, כגון מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי הבר (פירסט, 2012), המאבקים נגד בניית בתי המלון בעמק ססגון (גולן, 2010), בחוף פלמחים (קסירר, 2012)

⁴ בספרו "כוחות מניעים" מרחיב רבינוביץ' את טיעוניו, ומתריע בעיקר כנגד המגמה התכנונית שבאה לביטוי במקרה של הקמת כביש 6, בו היתה הפרטת יתר של המיזם, שלגישתו חרגה מאוד עד כדי הפקדת הסמכות לקביעת המדיניות התחבורתית הלאומית בידי חברת "דרך ארץ". ראו: (רבינוביץ', 2011).

והמאבק המשפטי שהובילה "אדם, טבע ודין" נגד תכנית עיר הבהד"ים בנגב (אלעד, 2009). עוצמתם של מאבקים סביבתיים כמשפיעים על קביעת מדיניות סביבתית ותפקידם של המדענים משתקפים ממחקרם של (גידרון ופישהנדלר, 2010), שהמחישו זאת באמצעות המקרים של היישוב "מיכל" וכלובי הדגים באילת, הנבדקים לעומק במחקר זה. עוד ערך כותב שורות אלה מחקר אתנוגרפי אודות הארגון האקטיביסטי "גרינפיס ישראל" (פירסט, 2008). תמונת מצב רחבה ועדכנית לגבי התנועה הסביבתית בישראל ניתן למצוא בדו"ח המחקר של טל, 2011. לפי דו"ח זה, המפנה חל בשנת 1990, שכן לאחריה הוקמו ארגוני סביבה רבים, הרשומים בארגון הגג "חיים וסביבה". יצוין כי מחציתם קמו במהלך העשור האחרון.

מרבית המחקרים שנסקרו לעיל עסקו בעיקר בממד הפעולה, במובן של סיבה ומסובב (גורם ותוצאה) או בהיבטים מסוימים כגון הפוליטי, התקשורתי או הציבורי. במרביתם חסר הממד המופשט הרחב יותר, אשר יש בכוחו לספק הסברים להבנת התוצאה וההתנהגות לא רק בקונטקסט של התנגדות או מחאה לגיטימית. לפיכך, וברוח ההבדל האֶת־ערכי שהוצג לעיל בין צדק אקולוגי ובין צדק סביבתי, מבקש המחקר הנוכחי להציע ממד תיאורטי נוסף של המחאה הסביבתית, על ידי הצבת התרבות כגורם מסביר לתופעה. אמנם, מרבית המחקרים האמפיריים שהוצגו לעיל עסקו בניתוח הדינמיקה בין השחקנים, אך כאן אני מבקש להעמיק את הניתוח ולהתבונן על התופעה החברתית הסביבתית בישראל, על ידי בחינת הקודים התרבותיים המשמשים את השחקנים במערכת החברתית. יש לציין כי גם במחקרים אמפיריים שנערכו לגבי מאבקים סביבתיים בעולם (Close, 1998; Della Porta & Rucht, 2002; Doyle, 2002) ואחרים) כמעט ולא הייתה התייחסות מעמיקה להקשר התרבותי ולהשלכותיו על האינטראקציה בין השחקנים, ומכאן עולה החיוניות לעסוק בהיבט חדשני זה.

2 מערך המחקר

מחקר זה עוסק בזיהוי ואפיון התרבויות הפוליטיות של ארגונים סביבתיים בישראל, מתוך מטרה לבחון את השפעתן על פעילות הארגונים והמאבקים בהם הם נוטלים חלק ועל האופן בו הם משפיעים על עיצוב המרחב הגאוגרפי (הסביבה הטבעית), המערכת הפוליטית (מקבלי ההחלטות) והתרבות הפוליטית הכוללת (של החברה הישראלית). לפיכך, התרבויות הפוליטיות הן המשתנה הבלתי-תלוי המשפיע על פעילות הארגונים, ואילו עיצוב המרחב הוא המשתנה התלוי, המושפע מפעילות הארגונים ומהאופן בו הם מתנהלים ומובילים את מאבקהם.

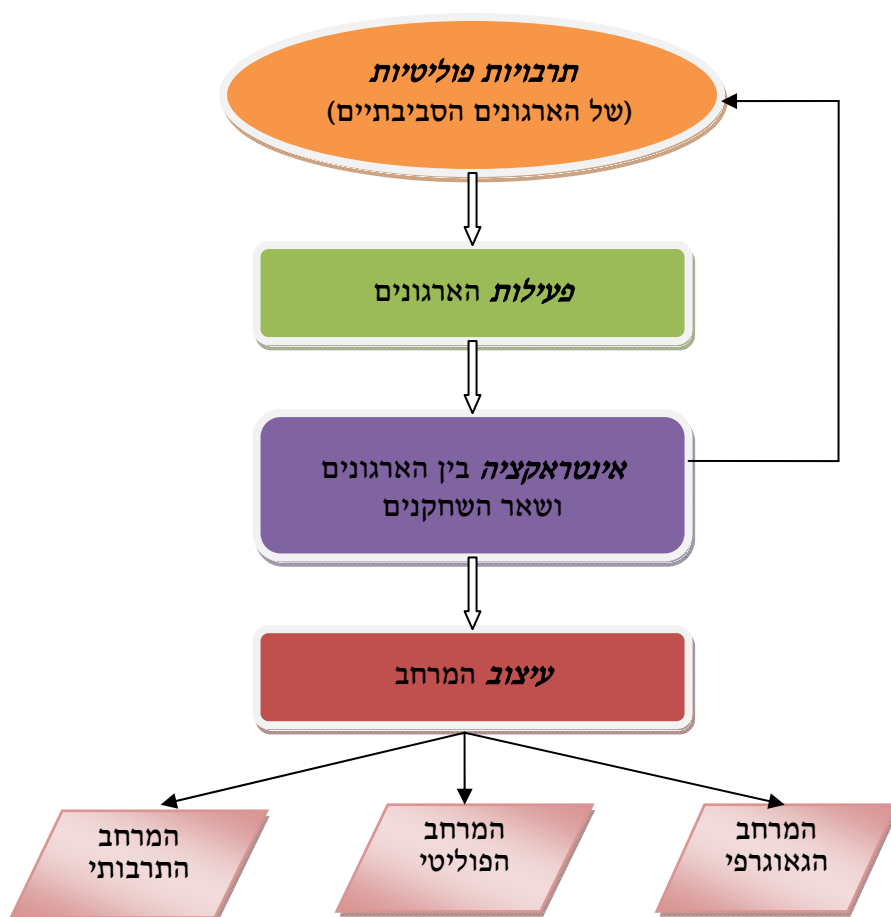
המושג התאורטי "תרבות פוליטית" (political culture) מתייחס לכלל הערכים, הנורמות והסמלים המעצבים את התפיסה האנושית ומכאן גם את אופן הפעולה של קבוצת אנשים. מבחינה מתודולוגית, "תרבות פוליטית" היא גישה הבוחנת את המבנה הפוליטי של ארגונים ומוסדות כפועל יוצא של המבנה התרבותי, כלומר של עולם הערכים, הנורמות, הסמלים ותפישות העולם המרכיבים אותו (Lane, 1992; Wildavsky, 1987). לגישה מחקרית זו תרומה חשובה, שכן מרבית העבודות שעסקו בחקר תנועות חברתיות בכלל וארגוני סביבה בפרט התמקדו לרוב בפעילות הסוכן, במבנה הארגון או בתהליכים היסטוריים שהביאו לתוצאות, ופחות מכך בהשפעה של דגמי תרבויות שונות המעצבות את הפעולה ותוצאותיה. החידוש במחקר זה אם כן, הוא בהצבת הפן התרבותי כגורם מסביר: חשיפת דגמי התרבויות הפוליטיות השונות על ידי ניתוח הפעולה של הארגונים ובדיקת תוצאותיה.

לאור כל זאת, ובהישען על קביעתו של ג'יימס מילר, לפיה התרומה המשמעותית ביותר של התנועות החברתיות החדשות שהחלו לפעול בשנות ה-60 של המאה הקודמת היא תרבותית (Miller, 1994), אני מבקש לטעון כי הרציונל העיקרי של המחקר הוא מרכזיות הקונטקסט התרבותי ותרומתו החיונית להבנת התופעה החברתית של פעילות ציבורית בנושא הסביבתי, וכי התרבויות הפוליטיות הן גורם משמעותי בעיצוב הפעילות של ארגוני הסביבה ובאפקטיביות המרחבית שלהם.

הביטוי המעשי לתרבויות הפוליטיות יבחן על ידי חקר פעילותם של ארגונים סביבתיים

בולטים כפי שבא לביטוי במאבקים ("קמפיינים") סביבתיים מרכזיים שהתרחשו בעשור האחרון, וכן במאבק המכוון למניעת קטיפת פרחי בר שהחל בשנות ה-60 של המאה הקודמת. מחקר זה הוא מכוון-תרבות, ולכן יושם דגש על האינטראקציה בין השחקנים. בהכללה, ובהשראתו של קסטלס (Castells, 1997), אכנה את מכלול התרבויות הפוליטיות הללו בשם "תרבות ירוקה". איור 2 מציג את משתני המחקר:

איור 2
משתני המחקר

שאלות המחקר

שתי שאלות המחקר הן אלה:

1. מה הם דגמי התרבויות הפוליטיות המאפיינים את ארגוני הסביבה בישראל?
2. באיזה אופן משפיעים דגמי התרבויות הפוליטיות על אפקטיביות הפעולה של הארגונים, מבחינת ההשפעה על המרחב?

שיטת המחקר

הואיל ומחקר זה הינו איכותני באופיו, עיקר המקורות בהם נעשה שימוש לצורך איסוף הנתונים הם מסמכים (עיתונות, פרוטוקולים, נירות עמדה ופרסומים באינטרנט וכן ראיונות עומק עם השחקנים המרכזיים).

הארגונים הסביבתיים יתאפיינו על יסוד פעילותם במאבקים הציבוריים אותם הם ניהלו והובילו. לצורך זה, נבחרו שבעה מקרי בוחן מייצגים המהווים נקודת מפנה משמעותית בתרבות התכנונית-סביבתית בארץ. מלבד זאת, מקרי הבוחן מייצגים מגוון רחב של תחומי פעילות, הן מבחינת סוגי הפיתוח (מגורים, תשתיות, יזמות כלכלית) והן מבחינת הנושאים הסביבתיים (שטחים פתוחים, סביבה ימית, ערכי טבע ונוף, בריאות הציבור). המקרים שנבחרו משקפים גם את התפתחות הפעילות הסביבתית בישראל על ציר הזמן, למן המאבק להפסקת קטיפת פרחי הבר בשנות ה-60, ועד למאבק נגד הקמת תחנת הכח הפחמית באשקלון. עקרון הייצוג נשמר גם ביחס לתפרוסת הגאוגרפית (מרכז ופריפריה, מרחב בנוי ומרחב פתוח). לבד מכך, אציין כי כל שבעת המקרים טרם נחקרו לעומק,⁵ ומבחינה זו יש כאן ניסיון לחידוש והתבוננות עכשווית על תופעות אקטואליות שטרם תוארו.⁶

⁵ עובדה זו מעוררת פליאה במיוחד לגבי מקרה פרחי הבר, שראשיתו באמצע שנות ה-60 של המאה הקודמת. למרות חשיבותו הרבה בהיסטוריה הסביבתית של ישראל, עד לאחרונה כמעט ולא נערך מחקר עומק על סיבות המאבק, נסיבותיו ובעיקר לגבי משמעותו התרבותית הכוללת. לתיאור המקרה ראו (פז, 2008), (טל, 2006), ולניתוח עומק של המקרה ראו (פירסט, 2012). עוד יצוין כי המקרים של היישוב "מיכל" וכלובי הדגים באילת נחקרו על ידי (גדרון ופישנדר, 2010), בהיבט הספציפי של השפעת מדענים על קביעת המדיניות.

⁶ מסיבה זו לא נכלל כאן המאבק נגד הקמת כביש חוצה ישראל ("כביש 6"), שכבר תואר ונלמד רבות, בין היתר אצל: (מייזליש, 2005), (רבינוביץ', 2002), (רבינוביץ', 2010).

לוח 1
מקרי הבוחן

מס'	מקרה בוחן	מקום	הזמן	אופי הפעולה/תכנית	הסוגיה הסביבתית המרכזית
1	הצלת פרחי הבר	כל הארץ	1998-1965	חינוכית-הסברתית	שמירת ערכי טבע
2	היישוב "מיכל"	גלבוע	2006-2002	פיתוח ובנייה למגורים	שמירת ערכי טבע ושטחים פתוחים (מגוון ביולוגי, נוף)
3	הבנייה בגבעות הכורכר	נס ציונה	2008-1999	פיתוח ובנייה למגורים	שמירת ערכי טבע (נוף, שטחים פתוחים)
4	האנטנה בצורן	צורן	2003-1999	הקמת תשתיות- תקשורת	בריאות הציבור (קרינה אלקטרומגנטית)
5	תכנית ספדי	ירושלים	2007-2003	פיתוח ובנייה למגורים	שמירת ערכי טבע (שטחים פתוחים, נוף, מגוון ביולוגי)
6	כלובי הדגים בים סוף	אילת	2005-2002	פיתוח כלכלי	שמירת ערכי טבע (סביבה ימית)
7	הקמת תחנת כח פחמית	אשקלון	2011-2002	פיתוח תשתיות- אנרגיה	בריאות הציבור (זיהום אויר)

3 מתודולוגיה – המודל התאורטי

בפרק זה יוצגו שני המודלים התאורטיים באמצעותם יאופיינו התרבויות הפוליטיות של המאבקים והארגונים. המודל הראשון עוסק באיפיון כל מאבק כמכלול בפני עצמו, והמודל השני עוסק באפיון מפורט של השחקנים שנטלו חלק במאבק (הארגונים הסביבתיים).

מיפוי המאבקים

כדי לקבל תמונה כוללת של מקרי המבחן בחרתי לאפיין אותם על פני שני צירים (Hasson, 1993): הציר הראשון הוא הממד האידאולוגי, האוריינטציה (כלומר המסר הפוליטי והקוד התרבותי) והציר השני הוא התנהגותי, כלומר הפעולה (כיצד ובאיזו מסגרת לפעול). תרומתו של מיפוי זה היא להבחין בשונות התרבותית בין ארגוני הסביבה כפי שבאה לביטוי במאבקהם הציבוריים.

הדפוס הראשון בציר האוריינטציה, של פעולה ספציפית-אינסטרומנטלית, מייצג ארגונים הפועלים באופן רציונלי למען מטרה ברורה ופרגמטית, המתמקדת בסביבה הפיזית הקרובה. דוגמה לכך הם ארגוני סביבה מקומיים, הפועלים נגד מיזם מסוים ומתפרקים עם סיום הפרשה. פעילים מסוג זה מכונים לעתים גם "פעילי NIMBY" ("not in my back yard"), "נִמְבִּי" – "נגד מיקום בחצרי".

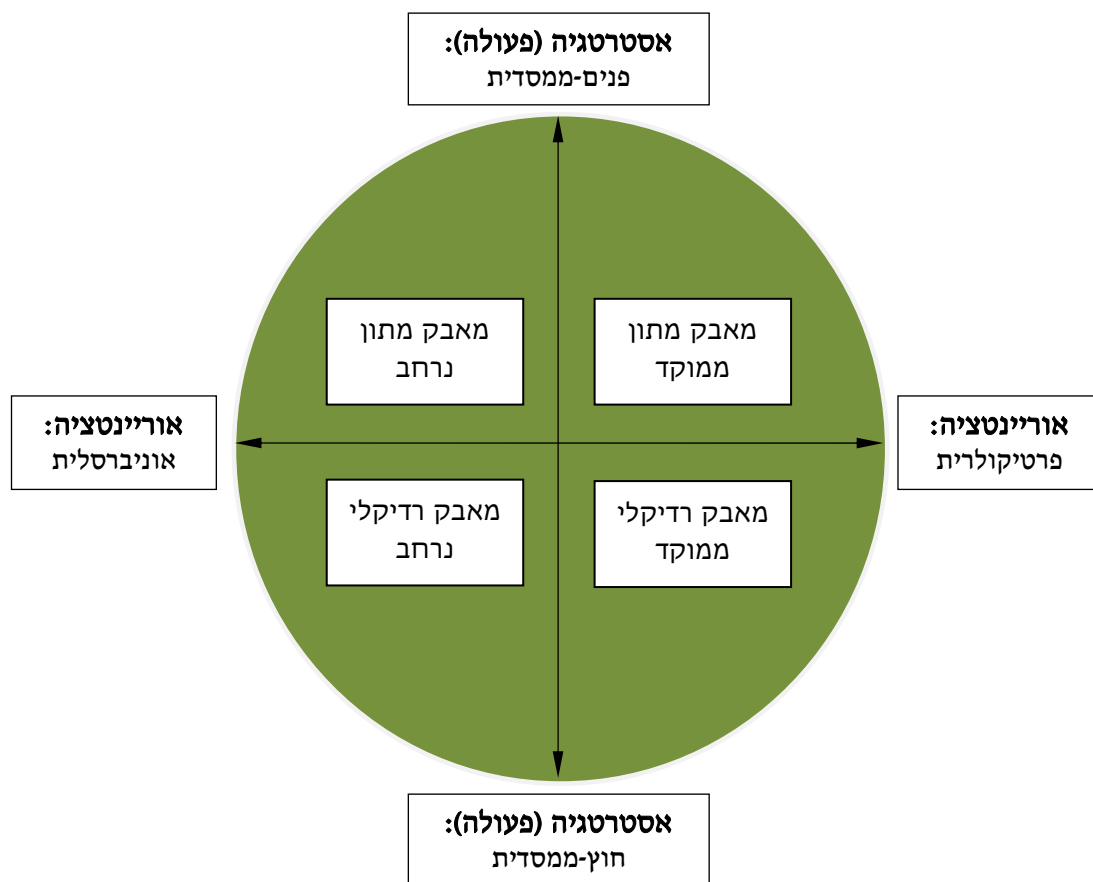
הדפוס השני בציר זה עוסק בפעולה נרחבת הכוללת ביקורת נוקבת ברמה המוסרית, והיא מופנית לרוב נגד השלטון והממסד הפוליטי או המגזר הכלכלי, ולא רק נגד מוקדי כוח מקומיים. דפוס זה מאופיין בפעילות אזרחית חוצה-אזורים, והוא מציג רעיונות אידאולוגיים רחבים כדוגמת הוגנות חברתית, צדק חלוקתי וצדק סביבתי.

חיתוך של ציר האוריינטציה עם ציר הפעולה יוצר שני דפוסי פעולה נוספים, הנבדלים ביניהם באסטרטגיית הפעולה המועדפת: בתוך הממסד או מחוצה לו. הדפוס הראשון מאופיין בפעילות ציבורית שמרנית כגון הקמת שדולה, ניהול משא ומתן, שימוש אינטנסיבי בתקשורת, גיוס תומכים וכל פעולה מחאה אחרת העונה לקודים התרבותיים

הלגיטימיים. מן הקצה האחר אנו מוצאים את הפעילות החוץ-ממסדית המאפיינת קבוצות אקטיביסטיות הנוקטות לעתים שיטות מחאה אלימות שעלולות להיות לא לגיטימיות מבחינה חוקית או מוסרית. כך, נוצרו ארבעה טיפוסים תרבויות פוליטיות של מאבקים סביבתיים: מאבק מתון ממוקד; מאבק מתון נרחב; מאבק רדיקלי ממוקד; מאבק רדיקלי נרחב⁷ (איור 3).

איור 3

מודל תאורטי – טיפוסים תרבויות פוליטיות של מאבקים סביבתיים

⁷ יודגש כי המינוחים "מתון" ו"רדיקלי" נבחרו כדי ליצור הבחנה בין דפוסי הפעולה ומרחב הפעולה בהם פועלים הארגונים (פנים ממסדי וחוץ ממסדי, בהתאמה). לצורך כך, במונח "רדיקלי" אין כוונה לארגון הפועל באלימות קיצונית, כי אם למידה גבוהה מהמקובל של נועזות והקרבה, יזימת פעולות יוצאות דופן ועקשנות אידאולוגית.

כדי לקבוע את דגמי התרבות הפוליטית עבור השחקנים עצמם (הארגונים), בחרתי לחדד את המודל שהוצג לעיל עבור איפיון המאבקים, ולהוסיף לו את הממד התרבותי בדמות ערכי היסוד והרטוריקה. כאן אני מבקש לטעון כי ערכי היסוד הם הגורם העיקרי המשפיע על האוריינטציה, ואילו הרטוריקה היא כלי הפעולה המרכזי של הארגונים, המבקשים לשכנע את מקבלי ההחלטות, אנשי המקצוע והציבור הרחב לגבי המסרים שלהם.⁸ מרכזיותה של הרטוריקה בפעילות הארגונים נובעת בין היתר מהעובדה הברורה שבהיותם ארגונים לא ממשלתיים אין להם למעשה סמכות פורמלית לקבל החלטות, הם נעדרים (כמעט) מסגרת חוקית משלהם לקדם חקיקה, ועל כן עיקר כוחם הוא בהשפעה חיצונית על הממסד ועל הציבור.⁹ הדרך לעשות זאת היא כאמור באמצעות רטוריקה יעילה.¹⁰ לפיכך, במהלך האפיון התרבותי-פוליטי של ארגוני הסביבה אתייחס גם לסוג ולאופי הרטוריקה, ואולם נקודת ההבחנה העיקרית בין הארגונים תהיה על פי ציר הפעולה החברתית של שוורץ (גישה הרמונית מול גישה אדנותית) שהוא הרלוונטי למחקר זה.¹¹ לפי תאוריית הערכים של שוורץ (Schwartz, 2006) טיפוסי תרבויות אדנותיות (Mastery) מאופיינים בצורך מוגבר בהובלה ובהנהגה בלעדית, בשליטה בשיח וברצון לשנות את המציאות לפי ראייתם בלבד ולמען האינטרסים שלהם או המזדהים עמם בלבד. ערכי היסוד של תרבות זו הם אמביציה לפעולה, שאיפה להצלחה גבוהה, תעוזה, עצמאות, אסרטיביות עצמית חזקה ויכולת התמודדות עם קשיים. מנגד נמצא הטיפוס ההופכי, התרבות ההרמונית (Harmony) המאופיינת בהשלמה עם המציאות הכללית והשתלבות בתוכה. ערכי היסוד של תרבות זו הם השלמה, השתלבות, שמרנות ושאיפה לאסתטיקה.

⁸ לפי אריסטו, רטוריקה (Rhetoric) היא "אמנות התנהגותית אנושית, סיטואציה בה אדם מנסה להשיג מן הזולת הסכמה לעמדתו, דהיינו אקט השכנוע", וגם "אומנות למציאת טיעונים ובנייה שלהם מבחינה לוגית". עוד טוען אריסטו כי רטוריקה היא אחת משלוש טכניקות לשוניות המהוות ביטוי לשלושת תחומי הפעילות האנושית: תיאוריה – הטכניקה שלה היא הדיאלקטיקה, פראקסיס (עשייה, יצירה של מצבים) – הטכניקה שלה היא הרטוריקה, ופויסיס (poiesis, יצירה של אובייקטים) – כאן הטכניקה היא פואטיקה. לפי: צורן (2002).

⁹ יוצאת דופן היא החברה להגנת הטבע, אשר בשל מעמדה הייחודי יושבים נציגיה כחברים המייצגים את הארגונים שעניינם שמירה על איכות הסביבה. בשנת 2002 הדבר אף עוגן בחקיקה, ומאז יש נציגים קבועים של החברה להגנת הטבע בעלי זכות הצבעה בוועדות התכנון הארציות והמחוזיות.

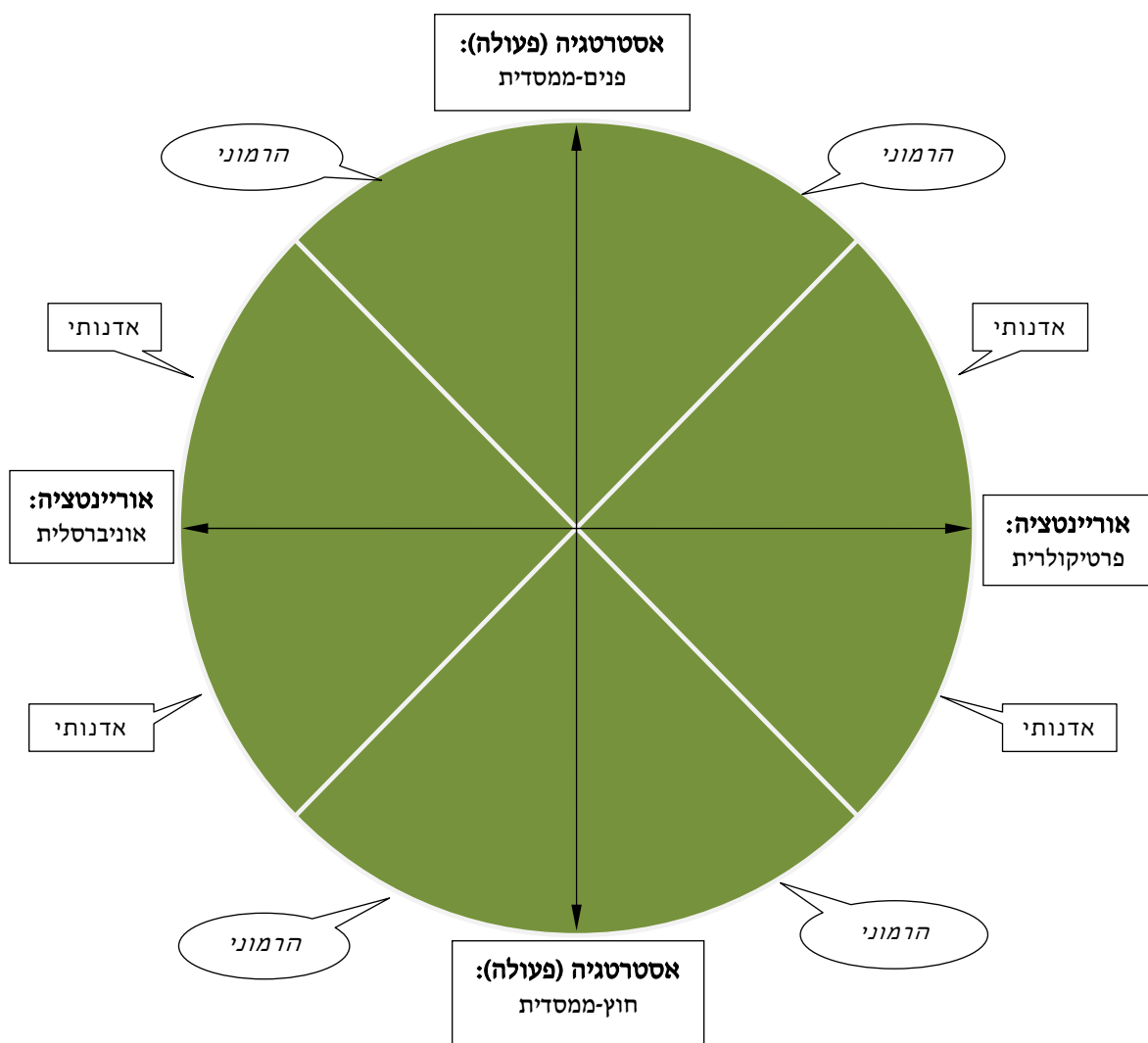
¹⁰ חשוב לציין כי עוד אמצעי פעולה מרכזי הוא החינוך הסביבתי, שאינו חלק ממחקר זה, אך הוא בא לביטוי משמעותי במקרה הבוחן של מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי בר.

¹¹ יצוין, כי בתאוריית הערכים של שוורץ מופיעות שתי שאלות נוספות, שאינן רלוונטיות למחקר זה: היחסים בין היחיד לחברה (ציר "אוטונומיות-השתתפות") והמבנה החברתי (ציר "שיויוניות-היררכיות").

היות שהארגונים השונים פועלים בקונטקסט של המאבק בו הם נוטלים חלק, הרי שהם מושפעים מערכי תרבות ראשית זו, תוך שהם נחלקים לשתי תרבויות משנה אפשריות: אדנותית או הרמונית. מכאן שחיתוך בין התרבות הפוליטית של המאבק הסביבתי והתרבות הפוליטית של הארגונים יוצרת באופן תאורטי שמונה אפשרויות של תרבויות פוליטיות של ארגוני הסביבה. איור 4 להלן מסכם את הדברים.

איור 4

מודל תאורטי – טיפוסיות תרבויות פוליטיות של ארגוני סביבה

בחינת האפקטיביות

בחינת האפקטיביות של הארגונים תעשה באמצעות המושג "שדה תרבותי" (cultural environment)¹², שהוא אחד מחמשת הרכיבים ב"מודל הכוכב" שמציע וויליאמס (Williams, 2004), המהווים לתפיסתו חמישה מוקדים שונים של מחקר תרבותי, להלן: (בסוגריים – התאמה למחקר זה):

האובייקט התרבותי עצמו (הארגון הסביבתי).

1. יצרני התרבות (מנהיגי הארגון, הפעילים, והתומכים).
2. צרכני התרבות (הציבור הרחב).
3. הקונטקסט הממסדי (מערכת התכנון, המערכת המשפטית).
4. השדה התרבותי (התנועה הסביבתית, החברה האזרחית).

לפי וויליאמס, הגדרת ה"שדה התרבותי" כוללת את שתי הישויות האנליטיות הבאות:

א. **תיחום (Boundedness):** מכלול הקודים ההתנהגותיים, הערכים, המושגים והמינוחים הלגיטימיים בהם נעשה שימוש בארגון ("ז'רגון"). מבחינה אמפירית הכוונה למסרים המועברים על ידי הארגון, לאופן השכנוע שהוא מפעיל (רטוריקה). כל מה שאינו נכלל בתיחום נתפס כלא לגיטימי. ניתן לכנות את התיחום גם כ"מסגרת חשיבה" (frame).

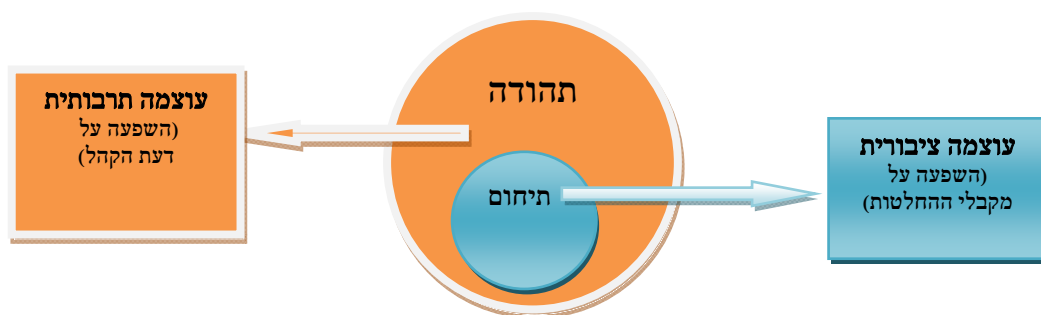
ב. **תהודה (Resonance):** מידת הבולטות והעוצמה של המושגים הלגיטימיים הנכללים בתיחום של הארגון. בין כלל המושגים הללו קיימת שונות במידת הבולטות והתהודה, זאת בשל הבדלים בין דמויות (המוסרות את המסר), הבדלים בזמן (תקופות) והבדלים במידת המוכנות והנכונות של הציבור לקליטה ("צריכה") של המושגים.

התיחום והתהודה הם משאבים תרבותיים המשמשים את ארגוני הסביבה ליצירת השפעה ולצבירת עוצמה: התיחום מתייחס לעוצמה ציבורית והרצון להשפיע על מקבלי ההחלטות, בעיקר על ידי השגת לגיטימציה לאורך זמן, ואילו התהודה מבקשת לייצר עוצמה תרבותית ולהשפיע בכך על הציבור הרחב ודעת הקהל. מבחינה אמפירית מדובר על שני מושגים הקשורים זה בזה, בכך שהתהודה היא תוצר מבוקש של התיחום.

¹² היות שהמחקר כולו עוסק ב"סביבה" במובן המקובל של "איכות הסביבה", ועל מנת ליצור הבחנה בין הסביבה כמושג אקולוגי-חברתי-פוליטי מוכר, ובין סביבה במובנה המופשט, בחרתי לתרגם כאן את cultural environment ל"שדה תרבותי", ולא ל"סביבה תרבותית".

האינטגרציה בין השניים יוצרת את המושג "תהודת נוסח" (frame resonance)¹³, שמבטא את הגורמים והתנאים להצלחת הניסוח ובעצם את מידת האפקטיביות של הפעולה. איור 5 מציג זאת באופן סכמטי:

איור 5
"תהודת נוסח" כמדד לאפקטיביות

לפי (Snow & Bendford, 1988), את תהודת הנוסח ניתן לבחון אמפירית על פי עמידה בשלוש מטלות הכרחיות בעת ניסוח הפעולה של הארגונים:

- ניסוח אבחנתי: זיהוי הבעיה, הצבת אשמה, סיבה או אחריות.
- ניסוח תחזיתי: הצבעה על פתרונות, אסטרטגיה וטקטיקה לפעולה.
- ניסוח הנעתי: קריאה לפעולה ולשינוי תודעתי.

¹³ המושג "תהודת נוסח" מופיע אצל (Snow & Bendford, 1988).

מסע ההסברה להפסקת קטיפת פרחי הבר (1965-1988)

בספטמבר 1988, במסגרת אירועי "שבוע האיכות הלאומי", העניק מכון התקנים הישראלי את "אות מיזם האיכות" לחברה להגנת הטבע ולרשות שמורות הטבע, כהוקרה על פרויקט הצלת פרחי הבר שערכו בשנות ה-60 של המאה הקודמת.¹⁴ הכרה ציבורית רשמית זו למסע ההסברה המשותף שהובילו שני הארגונים באה לציין את אחת מפעולות החינוך המוצלחות ביותר מאז הקמת המדינה. כותרת הפעולה הידועה, "צא לנוף אך אל תקטוף", נתפסת עד היום כאחת מסיסמאות השיווק האפקטיביות והמשפיעות ביותר על התנהגות הציבור.¹⁵ כדי לעמוד על עוצמת השינוי שחל בהתנהגות הציבור הישראלי ביחס לשמירה על פרחי הבר בפרט ועל ערכי טבע בכלל, יש להבין את הרקע ההיסטורי שקדם לו.

עדויות לנוהג החברתי של קטיפת פרחי בר בארץ ישראל ניתן למצוא כבר בימי ראשית הצינונות. בשנת 1892 פרסם זאב יעבץ, סופר ובלשן, אלבום מהודר שבכל אחד מדפיו הופיע שיר עברי ובצמוד לו היה מהודק פרח מיובש.¹⁶ היה זה ספר הפרחים הארץ-ישראלי הראשון, והוא היה לספר נפוץ בקרב יהודי הגולה.¹⁷ בעקבות יעבץ הוציא החוקר אברהם לונץ ב-1895 אלבום פרחים שכלל גלויות עליהן הודבקו פרחים ממקומות שונים בארץ, כשלצדם פסוק מהמקרא ותאור גאוגרפי של המקום.¹⁸

¹⁴ תכתובת דוא"ל, ד"ר אליעזר פרנקנברג, המדען הראשי ברשות הטבע והגנים, ינואר 2009. פרנקנברג מציין כי היה זה האירוע האחרון בו השתתפה רשות שמורות הטבע תחת שם זה, שכן מספר שבועות לאחר מכן אוחדו "רשות שמורות הטבע" ו"רשות הגנים הלאומיים" לכדי גוף ציבורי אחד, הנקרא מאז "הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים".

¹⁵ תאומים, מ', **ידיעות אחרונות-מוסף** זמנים מודרניים, 13.4.1994.

¹⁶ (הכהן, 1978).

¹⁷ מפיצי הספר אף צרפו לו מכתב: "יפה אלבום זה למזכרת אהבה, למתנת חתונה, למתנת בר מצווה, ועל כולם לתפארת הבית, לעלות על שולחן הטרקלין בבתי הנכבדים ועל שולחן התמרוקים לבנות ציון". (שם).

¹⁸ שם.

תפוצתם הרחבה של אלבומים אלה ואחרים¹⁹ הביאה להידלדלות אוכלוסיית הפרחים בארץ ישראל, בעיקר באזור ירושלים וסביבתה. המסחור הגובר של קטיפה הפרחים יצר תגובת נגד של קריאה לעצירת התופעה. עדות לכך היא שירו של המשורר אהרון ליבושיצקי משנת 1903, היוצא נגד התופעה:

עת פרחים הנכם קוטפים – היו בני, צנועים.
אל תקטפו כולם! עושים כן אנשים רעים.
רק אחד קחו, היתרים השאירו על מקומם...²⁰

גם בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה המשיכה תופעת קטיפת פרחי בר להיות נפוצה ביותר ונתפסה כנורמטיבית.²¹ הגילוי הרשמי הראשון נגד התופעה היה מסמך שהוציא משרד החקלאות ובו ביקורת על התנהגות הציבור הישראלי:

עדים אנו לתופעה המעציבה שתינוקות וקשישים יוצאים בשעות הפנאי לשדות, לגבעות ולהרים, עטים אל פרחי הנוי וקוטפים אותם שפעם שפעם. הם מלקטים צרורות כבירים של פרחים רעננים, ולרוב יבלו הפרחים בטרם יגיעו אל האגרסל. לא פעם אחת בלבד נראות ערמות של פרחים קטופים המושלכים בצדי הדרכים. וידאב הלב למראה הפרחים שהושלכו בלי שתהא לאיש הנאה מהם... המורים והמחנכים לא הצליחו לטעת בלב הילדים אהבה אמיתית והוקרה ליצירי הטבע. ולעתים עדים אנו לתופעה המדכאה, שדווקא המורים לטבע מעודדים את תלמידיהם לקטיפת פרחים, ללא הבחנה וללא התחשבות.²²

המפנה העיקרי בהתייחסות הציבורית לנושא התרחש רק באמצע שנות ה-60 של המאה הקודמת, כאשר קבוצת פעילים בחברה להגנת הטבע בשיתוף פעולה עם המדור לשמירת טבע (במשרד החקלאות) החלה לקדם מהלך של חקיקה בנושא שמירת ערכי טבע.²³ שאיפתם הייתה לשלב בחוק הגנים הלאומיים ושמורות טבע שהתגבש באותה עת סעיף שיעסוק לא רק בהגנה על המרחב הטבעי, אלא גם על ערכי הטבע עצמם (חי, צומח, דומם), ביניהם פרחי בר. סיום תהליך החקיקה היה ביוני 1964, עת קיבלה

¹⁹ התופעה נפוצה לא רק בקרב היהודים, כי אם גם בקהילות המוסלמים והנוצרים בירושלים, אשר התפרנסו מהכנת כריכות מקושטות עשויות עץ זית עבור אלבומי הפרחים שיועדו לצליינים. בתי מלאכה אלה הוקמו במושב האמריקאית ובשכונת כרם אברהם (שם).

²⁰ שם.
²¹ ביטוי תרבותי לכך הם שירים שנכתבו באותה עת, אשר חיזקו את הנורמה המקובלת של קטיפת פרחי הבר, אשר נתפס כמעשה חיובי המביע אהבה לארץ. נזכיר כאן את שיר "הרקפת" מאת ליון קיפניס ו"כלניות" שכתב נתן אלתרמן.

²² מתוך: "ההגנה על הטבע", מאת הוועדה להגנת הטבע שליד החברה הבוטנית והחברה הזואולוגית בישראל. נכתב בידי ד"ר דבורה אילון-סרני, הוצאת משרד החקלאות, 1953.

²³ החברה להגנת הטבע, שקמה ב-1953, הפעילה לחצים מיום הקמתה על משרד החקלאות (שהיה ממונה על הקרקע, המים, הייעור, המרעה והצייד) כי נושא שמירת הטבע צריך להיות מובל על ידי משרד ממשלתי. התוצאה הייתה הקמת "המדור לשמירת הטבע" במשרד החקלאות ב-1958. בניהולו של עוזי פז. ראו פז, (1981).

הכנסת את חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, כולל הסעיף החדש שדן בשמירת ערכי טבע ובאיסור מכירתם.²⁴ נאומו הנלהב של הסופר וח"כ יזהר סמילנסקי בעת הדיון בכנסת על הצעת החוק הציב למעשה את חזון הפעולה שעתיד היה לצאת לפועל חודשים ספורים לאחר מכן:

ולפיכך מושם עלינו להגביל מכירה זו, ולהגביל קטיפת הפקר זו, ולהטיל ביקורת והגבלות על קטיפ מינים מסוימים של פרחים... ואולם מובן שלא רק מכח כפיית החוק ייעשה הדבר. הרבה הסברה מתבקשת, הרבה חינוך, הרבה הבנה, הרבה עידוד וטיפול חיובי, צריכים כאן. בדרכים שונות, ובקולות קוראים שונים. בבית הספר וברחוב, בעיתונות ובאולמות, על מסך הקולנוע ועל גלי האתר, בפתחי תחנות ועל בתי נתיבות.²⁵

כן, בסוף שנת 1964 הונחה התשתית החוקתית לנושא שמירת ערכי הטבע. אנשי החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע (שהוקמה חודשים ספורים לפני כן) החלו ליישם את תכניתם לחינוך הציבור מחדש. שחקן מרכזי בהובלת השכנוע הציבורי היה משרד החינוך, אשר הציב את התקנות החדשות שפירטו את מיני הפרחים האסורים לקטיפה כיעד עבור מחנכי בתי הספר והתלמידים. כן הושם דגש על רענון ותחזוקת המסר, לאורך זמן. ברוב המקרים, הפניה היא בנימה רציונלית ורגשית כאחד, אך לא אסונית:

קטיפת פרחי בר מקובלת מאוד על מבוגרים וילדים כאחד. רבים עושים זאת בתום לב, והם בטוחים כי אין במעשיהם כל נזק... השנה הוכרזו על פי החוק עשרות מינים של צמחי בר כצמחים מוגנים. מכירתם ועקירתם אסורה, ורובם אסורים גם בקטיפה. לפיכך נטפח נא מעתה יחס חדש אל פרחי הבר. בלימודי הטבע והחקלאות נעמיק בלב ילדינו את התחושה לצומח. החינוך לשמירה על פרחי הבר הוא למעשה חינוך לחיבת נוף הארץ וליחס נפשי אל הטבע.²⁶

לקראת עונת הפריחה האביבית אנו שבים ומפרסמים, על יסוד חוק גנים לאומיים ושמורות טבע תשכ"ב-1963, את רשימת פרחי הבר המוגנים, שעל קטיפתם חל איסור כולל, ואת רשימת פרחי הבר השמורים, אשר קטיפתם אף היא מביאה נזק ולעולם אין לקטוף מהם יותר מ-10 פרחים... מנהלי בתי הספר, המחנכים ומורי הטבע מתבקשים להעמיד את התלמידים על האיסורים. יש להניח כי לילדים חלק לא מועט בקטיפת הפרחים ובתי הספר חייבים לתת ידם

²⁴ נאומיו של ח"כ סמילנסקי השפיעו מאוד על מקבלי ההחלטות. כך למשל, ראש הממשלה בן גוריון, אשר ציטט מדבריו של סמילנסקי עוד בראשית דיוני החקיקה על החוק ב-1962: "ארשה לעצמי לצטט כמה דברים מרהיבים ורבי השראה שהשמיע לפנינו חבר הכנסת יזהר ס. – ארץ נושבת בלי פרחי בר – מחנק בה. ארץ שאין בה משב רוח פתוח, בלתי מופרע – תהיה מלון ולא מולדת". דברי הכנסת, 3.12.1962, עמ' 331. שנתיים לאחר מכן, גם שר החקלאות משה דיין הביע את התפעלותו מנאומיו של סמילנסקי בנושא הטבע, וקבע בסיום הדיון על תיקון החוק כי הוא "מסכים להצעת החוק – ככתבה, כרוחה וכריחה". דברי הכנסת, 30.6.1964, עמ' 2195.

²⁵ דברי הכנסת, ישיבה שע"ז, 30.6.1964, עמ' 2195.
²⁶ מתוך חוזר מנכ"ל משרד החינוך. ראו גם: "פנייה לתלמידים להימנע מקטיפת פרחי בר", למרחב, 6.1.1965. לא צוין מחבר.

להגנת צמחי הבר הכלים והולכים. אנו מציינים בסיפוק כי חלה התקדמות ניכרת בתחום זה, אך עלינו להוסיף ולחנך את תלמידנו לחיבת פרחי הבר ולהגנה על קיומם.²⁷

הגישה ההרמונית של הממסד כלפי הציבור משתקפת גם בשיטת הפעולה ה"רכה" והרציונלית, להבדיל מאכיפה נוקשה המאפיינת פעילות חוקית אחרת:

מתוך הבנה כי אין גוזרים על הציבור גזירה שאין הוא יכול לעמוד בה, התיירו לקטיף כמה וכמה פרחי בר שסכנת השמדתם אינה קרובה – בתנאי שיטפּו מהם "ברחמנות"... בחוק החדש רואים מגיני הטבע רק אמצעי עזר. את עיקר מלחמתם למען פרח הבר ינהלו באמצעות מערכת הסברה בקרב הציבור – על ידי הרדיו, העיתונות וכן בקרב המטיילים בשטחים עצמם. נוסף על פעולות משטריות ומוניציפאליות, שיכוונו בעיקר נגד רוכלי פרחים שינסו לעבור על החוק, יאורגנו צוותים של מתנדבים חובבי טבע אשר יפוזרו במוקדי הטיולים ובאתרי הפריחה, כדי להסביר לטיילים את הנזק שבקטיפה מופרזת ולמנוע הכחדתם של זנים נדירים. כובעים ירוקים ולשון של תחינה והסבר יהיו סימני ההיכר של צוותים אלה. יש לקוות כי מערכת נמרצת זו, המבוססת על חוק ועל שכנוע מצפוני תחזיר למרחבי הארץ את מרבדי הפרח שנעלמו.²⁸

להמחשת האכיפה ה"רכה", להלן דוגמאות מספר למשפטי מפתח שנכללו במכתבי האזהרה שנשלחו למטיילים שקטפו פרחי בר:

בנך יעקב מכר ביום 26.12.64 פרחי בר: רקפות ונרקיסים על הכביש הראשי קרוב לבית חנניה. הננו מביאים לידיעתך כי בנך עבר על החוק, מכיוון שאסור בשום אופן למכור פרחי בר. הפעם הננו מסתפקים במכתב אזהרה זה, אך בפעם אחרת נאלץ לתבוע אותך לדין;²⁹

אנא – חשוב פעמיים לפני קטיפת כל פרח, והשתדל להימנע לחלוטין מקטיפת פרחי בר. אם תוכל לנהוג כך, תהיה זו ללא ספק תרומה נאה מצדך הן לנוף הארץ והן לחינוך ילדיך;³⁰

במשרדנו משרדנו נתקבל דו"ח בו נאמר כי בתאריך 25.12.71, שעה 13:20 קטפת נרקיסים שהם כידוע פרחי בר מוגנים ואסורים בקטיפה. לצערנו אנו נאלצים לנקוט בהעמדה לדין במקרים כאלה, ומעמידים את הפוגעים בטבע על אחריות מעשיהם. במקרה הנדון, בטרם ננקוט בהליכים נגדך, אבקשך לסור למשרדנו בתל אביב ביום... בשעה... ולפגוש את מר אילן ארז, למסור לו הודעה בכתב והסברים אודות המקרה.³¹

יחד עם זאת, מקרה יוצא דופן בו גזר בית המשפט עונש של חודשיים מאסר על תנאי בגין קטיפה ומכירה של פרחי בר, יכול אף הוא ללמד על הרטוריקה החינוכית הרציונלית שאפיינה את הרוח הכללית של מסע ההסברה. גזר הדין של השופט מעלה את דרגת המוסר מהגנה על פרחי הבר עצמם לערך הכללי יותר של יחס האדם למדינה:

27 חיים רינות, מנכ"ל משרד החינוך. מתוך: חוזר מנכ"ל כז/6, סעיף 68, 1.1.1968.

28 תלמי, מ', "הפרח קורא: הצילו!", מעריב, 22.1.1965.

29 מכתב של רשות שמורות הטבע למר יעיש חליבה, 14.1.1965, אמ"י.

30 מכתב של רשות שמורות הטבע למר משה לוגר, 18.3.1971, אמ"י.

31 מכתב של רשות שמורות הטבע לגב' רותי לבנון, 3.1.1972, אמ"י.

מדינה ענייה במחצבים, כשלנו, חייבים תושביה לשמור בה על היש מכל פגיעה. קיימים סיכויים טובים שלא רחוק היום, שיהיה למדינה האמצעים לטפח ולשמר מקומות אלה, כפי שזה נעשה בארצות תיירות מפותחות – והחוק שעל פיו הובא הנאשם לדין, הוא מאותם אמצעים שנוקטת המדינה לשמור על נופך ארצנו. פגיעה של אזרחים במקומות הקדושים, באתרים היסטוריים, בחי ובצומח – היא חבלה בעושר המדינה ובמאמצי המדינה לשמירתם, טיפוחם ושיפורם – ויש להחמיר בעונש על פגיעה כזו ולהטיל עונשים מרתיעים.³²

אחד הערכים התרבותיים המרכזיים שתרמו להצלחת מסע ההסברה היה מידת האמון הגבוהה שרחש הציבור לא רק למסר של הארגונים, כי אם גם לרמה המוסרית שלהם ושל מנהיגיהם, שנתפסו כנטולי עניין זר (אישי, ארגוני, כספי או פרסומי). השוואה מעניינת לנושא אחר ולגוף ציבורי אחר ניתן לראות בדברים הבאים, משנת 1994:

בראיון בטלוויזיה הביע נציב מס הכנסה משאלה, כי יצליחו להטמיע בציבור את ערך תשלום מס האמת, כפי שהצליחו לעורר את מודעות הציבור לפעול להגנת פרחי הבר. ובכן, מי שניהלו את המסע להגנת פרחי הבר היו חפים ונקיים מכל אינטרס זר, ולכן 'מסע ההתעוררות' שלהם סחף את הציבור. לעומת זאת, המופקדים על השימוש בכספי המסים שלנו מפגינים אטימות, נעדרים ביקורת עצמית, ובכל ניכר חוסר רגישותם לניצול כספי האזרח.³³

האמצעי העיקרי לשכנוע הציבור היה שימוש בכרזות (פלקטים) בהן הוצגו איורים צבעוניים של פרחי הבר האסורים בקטיפה ומכירה, וכן מבצעי אכיפה ופיקוח שנעשו על ידי מתנדבים בעיקר בסופי השבוע.³⁴ בהמשך השנים שולבו במסע ההסברה חברות מסחריות רבות³⁵ ובעיתוני סוף השבוע הופיעו במשך מספר שבועות פינות קבועות בנושא "פרח השבוע". ואולם היעד העיקרי היה הפניה אל תלמידים ומורים במוסדות החינוך, באמצעות משרד החינוך:

לקראת עונת הפריחה האביבית אנו שבים ומפרסמים, על יסוד חוק גנים לאומיים ושמורות טבע תשכ"ב-1963, את רשימת הפרחים המוגנים שעל קטיפתם חל איסור כולל, ואת רשימת פרחי הבר השמורים אשר קטיפתם אף היא מביאה נזק... מנהלי בתי הספר, המחנכים ומורי הטבע מתבקשים להעמיד את התלמידים על האיסורים. יש להניח כי לילדים חלק לא מועט

³² גזר הדין של השופט אהרון חייבי, נגד מר ישראל ביטון. ניתן בשבתו בבית משפט השלום באשקלון. מתוך: ינוב, ע., "חודשיים מאסר-על-תנאי למוכר פרחי בר מוגנים", מעריב, 29.12.1966.

³³ טלמור, ג', "מסים אינם פרחי בר" (מכתבים למערכת), ידיעות אחרונות, 3.2.1994.

³⁴ את ההשראה לנושא ההסברה באמצעות כרזות צבעוניות קיבלו אנשי רשות שמורות הטבע מעיריית חיפה, אשר כבר ב-1958 החלה בפרסום ספרים שתארו את פרחי הבר בכרמל, בנגב ובגליל (ריאיון, עוזי פז). מסע ההסברה של עיריית חיפה החל בפועל בשלהי 1962 בעקבות פניה של יו"ר מועדון "רוטרי" בכרמל, ד"ר ראובן הכט, אשר ביקש לקדם את "שימור יופיו של הטבע בארץ" באמצעות הפצת כרזות צבעוניות של פרחי בר. את הרעיון ייבא ד"ר הכט מביקורו בשווייצריה. (פרוטוקול - ארכיון מועדון "רוטרי" חיפה, 22.11.1962). להרחבה ראו (פירסט, 2012).

³⁵ בנק הפועלים, חברת דגון, בלו בנד תלמה, מפעל הפיס, חברות הדלק פז, דלק וסגול. אמ"י, תיק מס' גל-5/8295.

בקטיפת הפרחים ובתי הספר חייבים לתת ידם להגנת צמחי הבר הכלים והולכים. אנו מציינים בסיפוק, כי חלה התקדמות ניכרת בתחום זה, אך עלינו להוסיף ולחנך את תלמידינו לחיבת פרחי הבר ולהגנה על קיומם.³⁶

איור 6

הכרזה הראשונה שהופקה בעיריית חיפה (מימין) והגרסה הארצית שהפיקו במשותף החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע (משמאל)

פעולות ההסברה שהובילו רשות שמורות הטבע והחברה להגנת הטבע שולבו בצעדי אכיפה אינטנסיביים כנגד מפירי החוק, בהם נטלו חלק מאות פקחים ואזרחים שפעלו בהתנדבות.³⁷ יחד עם זאת לא ננקטו פעולות ענישה רבות ומחמירות יתר על המידה.³⁸ לשם המחשה, בין השנים 1970-1975 הוציאה רשות שמורות הטבע רק 16 דוחות אזהרה והזמנות לחקירה או בירור במשרדה.³⁹ שאר פעולות ההסברה עסקו בהעברת המסר למספר רב של גופים ומוסדות, ממשלתיים ופרטיים כאחד.⁴⁰

הפעילות האינטנסיבית והרחבה שנקטו רשות שמורות הטבע והחברה להגנת הטבע

³⁶ חוזר מנכ"ל משרד החינוך, מס' כ"ז/6, 1.1.1967.

³⁷ "מתנדבים ירשמו דו"חות לקוטפי רקפות וכלניות" – ידיעות אחרונות, 3.1.1965. לא צוין מחבר. ריאיון, עזריה אלון, וכן: ריאיון, עוזי פז.

³⁸ שאר הפעולות בתקופה זו היו משלוח הודעות בדואר (10), אזהרות (17) ובקשות לאיתור רכב (18). סוג התגובה הנפוץ ביותר היה מכתבי תודה והפנייה לפעולה מעשית (29). נתונים אלה מתבססים על סקירת מכתבי רשות שמורות הטבע. אמ"י, תיק מס' גל-7/8293.

³⁹ המוסדות אליהם הפנתה רשות שמורות הטבע את מאמציה היו משרת ישראל, צה"ל, מג"ב, הנהלת בתי המשפט, רשויות מקומיות, השירות הבולאי. אמ"י, תיק מס' גל-5/8295.

הניבו תוצאות כבר בשנים הראשונות. תופעת הקטיפה ההמונית הלכה ונעלמה, והדבר ניכר במיוחד במערכת החינוך.⁴¹ עזריה אלון, מראשי החברה להגנת הטבע ואחד המובילים של מסע ההסברה הסביר זאת כך:

רבים קלטו את המסר, ובייחוד ילדים, שהודרכו על ידי גננות ומורים והחלו להדריך את הוריהם המופתעים. מכירת פרחי בר כמעט פסקה, ובמקומות שבהם נעלמו הפרחים כמעט כליל החלו להופיע מחדש. היו גם מי שנתפסו ונענשו על קטיפת פרחים, אך אלה היו בעיקר עקשנים וחצופים, שבמתכוון זלזלו בחוק. הציבור חדל לקטוף פרחים, לא מתוך פחד אלא מתוך שכנוע והכרה.⁴²

מסע ההסברה לשכנוע הציבור להימנע מלקטוף פרחי בר חזר על עצמו אחת לכמה שנים, בשל הצורך להרתיע את מפירי החוק החדשים, והן בשל שינויים דמוגרפיים וסוציולוגיים שחלו בחברה הישראלית (דוגמת גל העלייה מברית המועצות בראשית שנות ה-90, שיצר צורך להעביר את המסר הישן לאוכלוסייה החדשה). ההצלחה הראשונית בנושא פרחי הבר הייתה מאז למותג של הצלחה בחינוך הציבור לשנות את דפוסי התנהגותו. שינוי תרבותי זה הוא תוצאה של תפיסה תרבותית הרמונית, הן ארגונית, הן באינטראקציה מול הציבור, שלא נתפס כ"יריב" אלא כשותף. תפיסה הרמונית זו כללה קודים תרבותיים השואלים מעולם תוכן חינוכי פדגוגי, ולא אכיפתי. הקוד הבולט ביותר היה הימנעות מענישה מחמירה, מתוך הבנה כי האשמת הציבור והפיכתו ל"עברייני" רק תיצור תגובת נגד שלילית ותגביר את העוינות כלפי הממסד והארגונים, במקום לקרב אותם אלה לאלה. נורמת הפעולה של הארגונים במאבק זה תאמה את הדימוי של מושא המאבק, הפרחים, כמבטאים דבר מה יפה, הנמצא בקונצנזוס. העובדה כי מושא ההסברה היה "נוח" לשיווק (פרחי הבר) והדרישות מהציבור היו קלות יחסית (הימנעות מקטיפה וסחר) אינה ממעיטה מעוצמת האפקטיביות הגבוהה של הפעולה, שאופיינה באמון רב של הציבור כלפי שני הארגונים ולמסר החדשני שהם עיצבו. יתרה מזאת: התרבות הפוליטית ההרמונית שטופחה על ידי החברה להגנת הטבע, רשות שמורות הטבע ומשרד החינוך, הוקרנה כלפי חוץ ויצרה תהודה חיובית לכל נושא לימודי הטבע הפורמליים (במערכת החינוך) אך עיצבה גם קוד תרבותי חדש שהגדיר מבחינה אתית את יחסו הראוי של הישראלי אל המרחב הטבעי ואל ערכי הטבע שבו. ככל הידוע, לשינוי תרבותי בקנה מידה דומה וליצירת ערך חדש תוך פרק זמן כה קצר, אין דוגמה מוכרת מהעולם (למעט הקמפיין להפסקת ציד חיות בר באפריקה מאז תום התקופה הקולוניאלית בשנות ה-50). כך היה השינוי התרבותי הראשון בהיסטוריה הסביבתית של ישראל לאירוע מכונן, המשפיע על מאבקים סביבתיים ועל השיח הציבורי הרחב עד ימינו.

⁴¹ "ההסברה הועילה – ילדים קוטפים פחות פרחי בר". ידיעות אחרונות, 13.2.1968. לא צוין מחבר.

⁴² טבע וארץ, ל', 5, פברואר 1988, עמ' 4.

המאבק לביטול התכנית להקמת היישוב "מיכל" בגלבו

ביוני 2002 נערך בהר הגלבו טקס הנחת אבן הפינה ליישוב קהילתי חדש ששמו העתידי "מיכל" (על שם דמותה התנ"כית של בת שאל). היישוב תוכנן לכלול 120 יחידות דיור צמודות קרקע, והיה מיועד להחילת מתיישבים חילונים מהארץ ומח"ל אשר ביקשו להקימו מחומרים ידידותיים לסביבה, ללא מכוניות וכבישים ועם פגיעה מזערית בטבע.⁴³ כך, תפרוסת הבתים בתכנון הפנימי יועדה לכיוון מערב, על מנת שלא לפגוע בנצפות רכס הגלבו מן העמק.⁴⁴ שטח התכנית, כ-300 דונם, כלל בעיקרו יער נטע אדם, שטחים חקלאיים וכן אזור שהיה מיועד להכרזה כשמורת טבע לפי תמ"א/8⁴⁵ (איור 7). התכנית המוצעת הייתה בהר יצפור המהווה חלק מבית הגידול היחיד של איריס הגלבו, מין אנדמי שאינו קיים במקום אחר בעולם.⁴⁶ הגוף האחראי לשיווק והובלה של גרעין התושבים הראשון היה עמותת "אור" שהוקמה באותה שנה, ואשר עוסקת בשיתוף משרד ראש הממשלה וקק"ל בהקמת יישובים חדשים בנגב ובגליל.⁴⁷ את הרציונל שעמד מאחורי הקמת היישוב תיארה ראש המועצה האזורית עמק בית שאן כך:

קיימת אצלנו החלטה לא להקים יישובים חדשים, אלא לחזק יישובים ותיקים בהרחבות קהילתיות, אבל אושר לנו יישוב על הגלבו – מקום שאנחנו לא מצליחים ליישב. ההרחבות הקהילתיות לא מביאות את מה שאנחנו רוצים. אם נוכל להקים יישוב חדש בעל אופי לא דתי, ונצליח להביא עוד משפחות ועוד תושבים, להעלות את רמת השירותים ולהפיג את הבדידות של התושבים שם, זה טוב.⁴⁸

התהליך התכנוני להקמת "מיכל" החל בעקבות החלטת ממשלה שהתקבלה באותה שנה,⁴⁹ במסגרתה אושרו להקמה שלושה יישובים חדשים על רכס הגלבו. בתמורה

⁴³ מתוך אתר היזם <http://gaga.co.il/eco>.

⁴⁴ פרוטוקול מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע, ישיבה מס' 111, 25.3.2004.

⁴⁵ תמ"א/8: תכנית מתאר ארצית ליער וייעור.

⁴⁶ מתוך "עצומת המדענים", יוני 2004, המופיעה באתר החברה להגנת הטבע www.teva.org.il, וכן

חוות דעת של מרכז רות"ם (מרכז מידע לצמחי ישראל), האוניברסיטה העברית בירושלים, 16.5.2004.

⁴⁷ העמותה יזמה והקימה עד היום 14 יישובים חדשים בנגב ובגליל. במהלך השנים נטען לגביה כי

היא מקורבת רעיונית וכלכלית לבעלי הון המזהים עם הזרם הימני במפה הפוליטית וכך לראש

הממשלה דאז, אריאל שרון. ראו: אלוש, צ', "היעד: עוד 100 אלף משפחות בנגב ובגליל", *ynet*,

29.5.2005. וגם: www.or1.org.il.

⁴⁸ דבריה של יעל שאלתיאל, ראש המועצה האזורית עמק בית שאן, מהם עולה סתירה בין ההחלטה

שלא להקים יישובים חדשים ובין ההחלטה על הקמת "מיכל", וכן הפניית ה"אחריות" התכנונית

לכפי הממשלה. מתוך: אס, א', "אזירה כפרית לעשירים, דירות שיכון לעניים", *הארץ*, 30.7.2003.

⁴⁹ החלטת ממשלה מס' 1918 מיום 2.6.2002. ההחלטה הסתמכה בין היתר על המלצת הוועדה

הבין-משרדית להקמת יישובים חדשים ומתחדשים, שהוקמה במאי 2001 על ידי לשכת ראש

הממשלה. מתוך: "הקמת היישוב "מיכל" בגלבו – עמדת הגורמים המעורבים", מסמך רקע,

הכנסת, מרכז מחקר ומידע, יוני 2004.

להקמת היישוב הייתה אמורה המועצה האזורית עמק בית שאן (בתחומה מצויה התכנית) לוותר על כ-20,000 דונם משטחה לטובת הכרזתם כשמורת טבע.⁵⁰ התכנית זכתה לעידודן של רשות הטבע והגנים וקק"ל והיא אושרה בוועדת התכנון המקומית. לתכנית הוכן תסקיר השפעה על הסביבה אשר המליץ אמנם על גריעת אזור פריחת האיריסים מתחום התכנית והעתקת הפרחים הבודדים אל שמורת הטבע הסמוכה,⁵¹ אך למרות זאת זכה התסקיר לחוות דעת שלילית של המשרד לאיכות הסביבה. כך, בניגוד לעמדת המשרד לאיכות הסביבה, אישרה הוועדה המחוזית את התסקיר והמליצה למועצה הארצית להפקיד את התכנית (גדרון, פישהנדלר, 2010).

למרות שבראשיתה נראתה התכנית כבעלת סיכוי רב מאוד להתממש, ובעיקר לאחר שאושרה רשמית על ידי המועצה הארצית לתכנון ולבניה ביוני 2004, היא עוררה התנגדות עזה בקרב פעילים סביבתיים רבים ובראשם החברה להגנת הטבע. כשלצדם עשרות מתושבי האזור שהתארגנו תחת השם "משמר הגלבוץ", פתחה החברה במסע התקפה אינטנסיבי נגד התכנית תוך שהיא מציבה סדרת טיעונים, ובראשם הטענות הסביבתיות: החשש לפגיעה חסרת תקנה בבית הגידול של איריס הגלבוץ. שאר הטענות היו:⁵²

א. טיעון תכנוני: החברה להגנת הטבע הראתה כי ביישובים הקיימים בגלבוץ (מלכישוע, מירב ומעלה גלבוץ, כאשר הראשון משמש כפר לגמילה מסמים ולא למגורים בפועל) קיים מלאי גדול של דירות ריקות כך ששיעור הניצול של עתודות הבינוי עומד על כ-20% בלבד, ומכאן אין צורך אמיתי בהקמת יישוב חדש. עוד נטען כי שני יישובים נוספים (נורית, גן-נר) עומדים נטושים וראוי לשקמם וליישבם בטרם מקימים יישוב חדש.

ב. טיעון פוליטי: את האינטרס של היזמים לשמור על קרקעות המדינה סתרו אנשי החברה בכך שהראו כי כל הקרקעות בגוש הגלבוץ מצויות כבר בידי המדינה, וכי בפועל אין כל איום של השתלטות לכאורה על אדמות אלה, ומכאן שאין צורך לקום "להגן" עליהן.

ג. נימוק דמוגרפי: תוספת של כמה עשרות תושבים ביישוב קטנטן לא תשנה את המאזן הדמוגרפי בין יהודים ופלסטינים, אשר ממילא כבר חוצצת ביניהם גדר הפרדה מסיבית.

⁵⁰ דרורי, מ', זלינגר, א', "הר המריבה", *nrg*, 30.3.2005.

⁵¹ "היישוב מיכל – עמדת רשות הטבע והגנים", 22.6.2004. אתר רשות הטבע והגנים –

www.parks.org.il

⁵² פרוטוקול המועצה הארצית לתכנון ולבניה, ישיבה מס' 448, 1.6.2004. ההחלטה התקבלה בניגוד לעמדתו של ראש מינהל התכנון ובהובלת יועץ משרד רוה"מ לנושאי תכנון, ברוב של 12 לעומת 9.

⁵³ "עמדת החברה להגנת הטבע- 2004", אתר החברה www.teva.org.il

ד. נימוק ביטחוני: גבול מדינת ישראל במרחב הגלבוני הוא ברור ומובחן, וכבר הוקם בו מכשול ההפרדה. התפיסה לפיה הקמת יישוב חדש על קו התפר תחזק את הביטחון הכללי היא מיושנת וארכאית, ותגרום רק לעול על הביטחון ולא לחיזוקו.

ה. נימוק כלכלי-חברתי: עלות הקמת יישוב חדש גבוהה בהרבה מפיתוח של יישוב קיים, או של בנייה צמודת דופן, בעיקר בשל פיתוח התשתיות. עלויות ההקמה הגבוהות יבואו על חשבון היישובים המוחלשים חברתית באזור, ויש בכך חוסר צדק חברתי.

המחאה הציבורית שהובילו החברה להגנת הטבע ו"משמר הגלבוני" הגיעו לשיאם במהלך שנת 2004. החברה להגנת הטבע גייסה פעילים מאזור הצפון ומשאר חלקי הארץ, הוחתמו מספר עצומות ומסמכי עמדה⁵⁴ ונערכו כמה הפגנות. מן העבר השני ניצבו אנשי המועצה האזורית עמק בית שאן, שזכו לגיבוי של רשות הטבע והגנים אשר הציגה את התכנית כויתור קטן (300 דונם בלבד, לטובת הקמת היישוב), בתמורה להכרזה על שמורת טבע בשטח איכותי גדול פי כמה (כאמור, כ-20,000 דונם). היזם מבחינתו ראה בתכנית להקמת "מיכל" מעשה ציוני נעלה ההולם את צורכי הביטחון וההתיישבות המודרניים של מדינת ישראל בראשית המאה ה-21,⁵⁵ ואף ציין כי קיים גרעין ראשוני של 20 משפחות מגוש דן שעברו את תהליך המיון ו-20 משפחות נוספות שנמצאות בעיצומו של התהליך.

השחקן המרכזי אליו כווננו חצי הביקורת של החברה להגנת הטבע הייתה רשות הטבע והגנים. אמנם, המתח והפער התרבותי בין שתי הזהויות הארגוניות השונות של ארגונים אלה היה קיים קודם לכן, אך הדיון שהתקיים באפריל 2004 במועצה הארצית לתכנון ולבניה העלה את המחאה נגד רשות הטבע והגנים לסף גבוה יותר. בדיון זה, הוצגה התכנית להקמת "מיכל" בפני חברי המועצה הארצית, אשר ציפו כי מולם תתייצב חזית אחידה של הגופים הירוקים נגד התכנית. להפתעתם, נציג רשות הטבע והגנים לא התנגד לתכנית, דבר שהתברר בהמשך כחיזוק להסכמה המוקדמת שנערכה בין המועצה האזורית עמק בית שאן ורשות הטבע והגנים.⁵⁶ כתוצאה מכך אישרה המועצה הארצית את הקמת התכנית בחלק משינוי לתכנית המתאר המחוזית ועל שטח שייגרע מתמ"א/8.

כחודש לאחר מכן פנה מנכ"ל החברה להגנת הטבע אל יו"ר מליאת רשות הטבע והגנים

⁵⁴ המסמכים המשפיעים העיקריים הם: "עצומת המדענים" (נחתמה בידי עשרות אנשי אקדמיה), "עצומת הגלבוני" (נחתמה בידי עשרות מתושבי האזור, שכינו עצמם "משמר הגלבוני"), מסמך עמדה של מכון דש"א – "דמותה של ארץ", חוות דעת אקולוגיות שחברו פרופ' אוריאל ספריאל והדוקטורנט יובל ספיר (מטעם רות"ם – מרכז מידע לצמחי ישראל).

⁵⁵ מתוך אתר היזם וכן על בסיס חוות דעתו של ד"ר חביאר סימונוביץ, המכללה האקדמית עמק יזרעאל.

⁵⁶ רינת, צ', "המדיניות של רשות הטבע: פשרה חכמה או הרס סביבה?", הארץ, 7.5.2004.

וביקש ממנו לשוב ולשקול את עמדתו לגבי התכנית. לטענת החברה להגנת הטבע התכנית תגרום לנזק בלתי הפיך בערכי טבע והיא סותרת את מדיניות התכנון של מדינת ישראל הדוגלת בחיזוק ובעיבוי יישובים קיימים על פני הקמת יישובים חדשים. במכתבו ציין מנכ"ל החברה להגנת הטבע כי התכנית מקודמת במוסדות התכנון מבלי שמליאת רשות הטבע והגנים ביצעה את הבדיקות המדעיות הנדרשות, ולכן "את עמדת רשות הטבע והגנים בפני מועצת גנים לאומיים ובפני המועצה הארצית אין לתאר, לצערי הרב, אלא כזילות המושג שמורת טבע וזילותם של ערכי הטבע הנדירים המתקיימים עדיין במקום".⁵⁷ למכתב צורפה עצומה עליה היו חתומים כ-50 מדענים בכירים, שקבעו כי "פיתוח של בינוי בכלל ויישוב בפרט, המעמיד בסכנה מין נדיר כאירוס הגלבוש הוא מעשה הנחשב פשע אקולוגי". בהמשך נשלח מכתב התנגדות נוסף אל שרי הממשלה, ביוזמת קבוצה שהגדירה עצמה "אנשי התיישבות ושאר מגזרי הציבור מהעמק ומשאר אזורי הארץ, האמונים על נושאי ביטחון וחקלאות".

הלחץ הציבורי והפניה של מנכ"ל החברה להגנת הטבע השפיעו באורח ניכר על מוסדות התכנון. התכנית להקמת היישוב "מיכל" אמנם כבר אושרה במועצה הארצית, אך היא נדרשה לקבל גם את אישור הוועדה לשמירה על קרקע חקלאית ושטחים פתוחים (ולקחש"פ). בדיון שערכה ועדה זו בתכנית (אוגוסט 2004) היא החליטה שלא לאשר אותה לעת עתה ולערוך סיור בשטח. הסיבה העיקרית לדחיית ההחלטה הייתה פניית יו"ר מליאת רשות הטבע והגנים לוועדה בה הודיע כי "נפל פגם בהליך שהביא לתמיכתה בהקמת היישוב", ונימק זאת בכך שהמליאה לא תפקדה בתקופה שבה היה צריך לדון בגורל היישוב, וכי לא התקבלה (כנדרש) חוות דעת של הוועדה המקצועית-מדעית הפועלת מטעם המליאה.⁵⁸ בהמשך פנתה יו"ר הוועדה המדעית-מקצועית של הרשות אל חברי המליאה והביעה את צערה על החלטת הרשות לקדם את הקמת היישוב החדש וכן את אכזבתה האישית מכישלון מאמציה לשכנע ולהבהיר את כובד הנושא של ויתור על שטח אקולוגי יקר ערך.⁵⁹ במכתב נוסף אל חברי המליאה אף ציינה היו"ר את חשיבות המסרים של ארגוני הסביבה:

בנושאי סביבה בעלי העניין הם לעתים קרובות ארגונים לא ממשלתיים או הציבור הרחב. כפי שראיתם בישיבה הקודמת, המובילים את המאבק בהסכם המים של עין גדי הם גורמים פרטיים ואנשי ארגונים ירוקים. נשגה ונמעל בתפקידנו אם לא נשמע את השגותיהם... היינו חוטאים לתפקידנו ומפקירים את רשות הטבע והגנים לולא האזנו להם בתשומת לב.⁶⁰

⁵⁷ הכהן, ד', "מתחדש המאבק נגד היישוב "מיכל" בגלבוש", *ynet*, 22.6.2004.
⁵⁸ רינת, צ' "יו"ר מליאת רשות הטבע והגנים: נפל פגם בהליך שהביא לתמיכתנו ביישוב בגלבוש", *הארץ*, 13.8.2004.
⁵⁹ רינת, צ', "נכשלנו. והפרחים ישלמו את המחיר", *הארץ*, 13.10.2004. וכן: ריאיון, תמר דיין.
⁶⁰ מכתבה של תמר דיין אל חברי הוועדה המקצועית-מדעית, 9.9.2004. וכן: ריאיון, תמר דיין.

המחאה נגד התכנית גברה במיוחד לאחר שהתכנית אושרה בדיון השני בולקחש"פ (נובמבר 2004), במהלכו סוכם לצמצם את שטח היישוב המוצע ולהוציא מתוכו את ריכוזי האיריסים. במקביל הופעלו לחצים כבדים מצד היזמים (עמותת "אור"), ראש הרשות המקומית (יעל שאלתיאל) וכן שני מנכ"לים (משרד השיכון ומשרד איכות הסביבה) על מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע לדון בתכנית במהרה, על אף שהחומר עבור התכנית התקבל באיחור.

נקודת המפנה הסתמנה במרץ 2005, עם הגשת סקר בוטני מפורט שערכה בגלבוץ חטיבת המדע של רשות הטבע והגנים, ממנו עלה כי כמות האיריסים בשטח התכנית גדולה מכפי שסברו בתחילה. בתגובה לסקר הגישה החברה להגנת הטבע למועצה הארצית מסמך ההתנגדות מפורט עליו חתמו יותר מ-600 איש, לבד מ-15,000 חתימות על עצומות אחרות. במקביל נמשך הדיון הציבורי בעיתונות ובאינטרנט. עמדת רשות הטבע והגנים לאחר הסקר הייתה כי היא "בדילמה בין ההישג הסטטוטורי של קידום הכרזה של בתות ים תיכוניות אל מול פגיעה במין אנדמי בסכנת הכחדה".⁶¹

הדילמה נפתרה בינואר 2006, עת החליטה מליאת רשות הטבע והגנים לשנות את עמדתה, בעיקר בעקבות ממצאי הסקר, ולהתנגד להקמת היישוב "מיכל" בהר יצפור. בעקבות כך, וכן לאחר שהוצגה בפניה התכנית המפורטת של היישוב ונערך סיור ודיון בשטח התכנית יחד עם אנשי רשות הטבע והגנים (הנהלת הרשות והמליאה), החליטה מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע לדחות את התכנית.⁶² בד בבד, וברוח חוק התכנון והבניה, מונתה דינה רינגר כחוקרת מיוחדת מטעם המועצה הארצית לתכנון ובניה לדון בכ-700 ההתנגדויות הרשמיות שהוגשו בשלב ההפקדה (שהחל במרץ 2005). ביוני 2006, לקראת הדיון המכריע בתכנית, פירסמה החוקרת את מסקנותיה, לפיהן יש לקבל את עמדת המתנגדים (בראשם החברה להגנת הטבע) לפיה יש לפעול לחיזוק היישובים הקיימים. למרות מסקנות הדו"ח, בחברה להגנת הטבע חששו מלחץ פוליטי שיופעל על חברי המועצה הארצית כדי שיצביעו בעד אישור התכנית.⁶³ ראש מכון דש"א אמר כי "מצבנו ביום שלישי הוא לא בטוח למרות ההמלצה של החוקרת. אחרי דו"ח כזה לאשר את היישוב זה דבר הזוי, אבל אנחנו חיים במדינה הזויה".

⁶¹ דבריו של ד"ר יהושע שקדי, מנהל אגף אקולוגיה בחטיבת המדע ברשות הטבע והגנים, מתוך: פרוטוקול מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע, ישיבה מס' 120, 8.12.2005. יצוין כי עריכת הסקר הבוטני על ידי חטיבת המדע ברשות הטבע והגנים לא התקבלה בעין יפה על ידי מנכ"ל הרשות.

⁶² השפעה רבה על החלטה זו הייתה לי"ר החדש של מליאת רשות הטבע והגנים, אורי אור, שהייתה זו עבורו הישיבה השניה בה נטל חלק בתפקיד זה. מתוך: פרוטוקול מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע, ישיבה מס' 121, 9.2.2006. וכן: ריאיון, ערן פייטלסון.

⁶³ זלינגר, א', "השבוע: הכרעה על עתיד אירוס הגלבוץ", מעריב, 23.6.2006.

למרות חששן של החברה להגנת הטבע ו"משמר הגלבו", החליטה המועצה הארצית (ספטמבר 2006) לאמץ את מסקנות החוקרת ולדחות את התכנית, בין היתר בשל שיקולי שמירת ערכי הסביבה הייחודיים של רכס הגלבו, פגיעה בכח המשיכה של היישובים הקיימים וקיומן של חלופות אחרות לחיזוק ההתיישבות בגלבו.⁶⁴ בחברה להגנת הטבע סיכמו את האירוע: "המטרות הושגו במלואן. אלפי הפרחים של אירוס הגלבו ימשיכו לפרוח במלוא הדרם להנאת הציבור. יש גם בסיס לקוות שלקחי המאבק ילמדו על ידי מקבלי ההחלטות בממשלה וימנעו מקרים דומים".⁶⁵

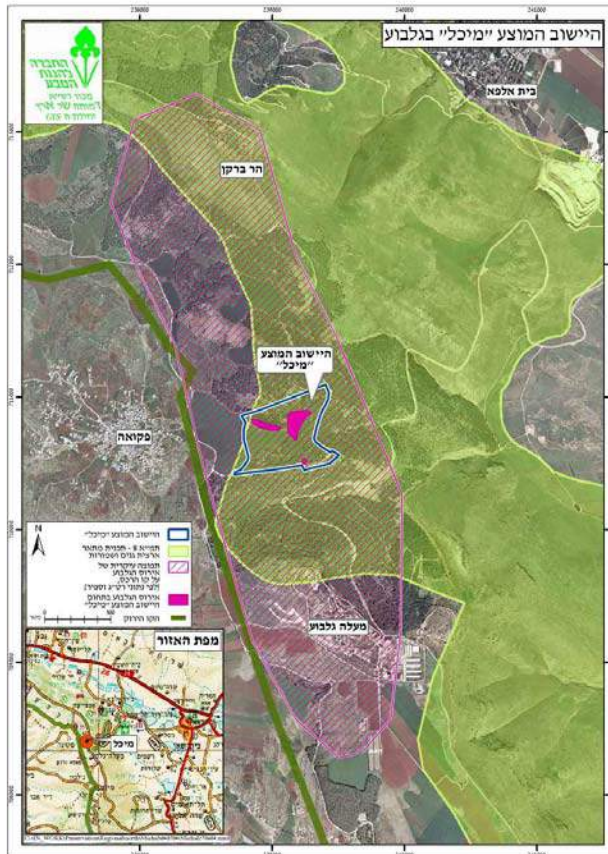
מקרה זה מדגיש את הפער בין הגישה ההרמונית המתונה והרציונליות שהציגו ארגוני הסביבה לעומת תרבות פוליטית אדנותית ומתעלמת מצד הממסד. ברם, הצלחתם של הארגונים לבטל את ההחלטה, שהיא חלק מאסטרטגיה תכנונית-לאומית, ממחישה את הפער הפנים-ממסדי, בין הדרג הפוליטי (משרד ראש הממשלה, הרשות המקומית) והדרג המקצועי (המועצה הארצית). הדיאלוג ההרמוני שנוהל על ידי החוקרת שמונתה לתכנית מצביע על הפוטנציאל החיובי שבגישה זו, המאפשרת באופן סביר מיצוי אינטרסים ומניעת קבלת החלטות מזיקות. החברה בין הארגון הארצי להתארגנות המקומית יצרה קוד תרבותי של אי התפשרות. לפי קוד זה ויתור על מטרות המאבק או כניעה לממסד היא אפשרות לא רלוונטית, שכן המאבק ביטא את ערכי היסוד של שני הארגונים: שמירת טבע מובהקת ושמירה על הבית. כישלון במאבק ערכי זה היה פוגע ביכולת הגיוס של החברה להגנת הטבע ובזהותה התרבותית, והיה יוצר עוינות קשה בין התושבים והרשות המקומית יוזמת הפרוייקט. זאת ועוד: שיתוף הפעולה ההרמוני בין שני הארגונים הללו איפשר לשניהם להציב טיעונים רציונליים שהתבססו על החלשת ההגיון התכנוני, הפוליטי והסביבתי של התכנית המוצעת, ולהציע תחתיה חלופות מבוססות. בכך ניתן לראות שינוי תרבותי עבור כלל החברה הישראלית, בו ארגוני הסביבה אינם רק שחקנים פוטנציאליים בשלב ההתנגדויות, כי אם שותפים לתהליך התכנוני ויוזמים חשיבה ערכית אחרת.

⁶⁴ פרוטוקול המועצה הארצית לתכנון ולבניה, ישיבה מס' 476, 5.9.2006.

⁶⁵ רינת, צ', "ניצחון לאירוס הגלבו: לא יוקם יישוב בשמורה", **הארץ**, 6.9.2006.

איור 7

אזור הגלבוע והיישוב המוצע "מיכל"

המאבק נגד פיתוח גבעות הכורכר בנס ציונה

רכס גבעות הכורכר ממערב לנס ציונה מהווה חלק ממרחב גדול של שטחים פתוחים רציפים בהם פורחים מגוון גדול של צמחים ופרחים, שהידוע מביניהם הוא איריס הארגמן, צמח נדיר ההולך ונעלם כתוצאה מתהליכי הבינוי והפיתוח האינטנסיביים במרכז הארץ. רכס הכורכר עצמו הוא תופעת טבע נדירה בקנה מידה עולמי, הנמצא אף הוא בסכנת היעלמות.⁶⁶ (איור 8).

סוגיית עתידו של רכס הכורכר עלתה לתודעה הציבורית בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת, כאשר בעלי קרקעות ביקשו לקדם תכנית לבנייה למגורים בגבעות אלה, וזאת על ידי הוצאת המתחמים שבבעלותם מתמ"א/8 (תכנית המתאר הארצית לשמורות טבע, במסגרתה הוחלט להקים במקום גן לאומי, מכוח תכנית המתאר המחוזית שפורסמה ב-1982). כתוצאה מכך יצאו החברה להגנת הטבע והתארגנות מקומית בנס ציונה ("פורום גבעות הכורכר") למאבק נגד הבנייה ולמען שימור השטחים הפתוחים וערכי הטבע שבהם.⁶⁷ "פורום גבעות הכורכר" הוא שמה של התארגנות שקמה ב-1999 ביוזמה מקומית, בהנהגת חמישה אנשים שלכל אחד מהם תחום פעילות מוגדר: איש החברה להגנת הטבע העוסק בהיבט התכנוני-סטטוטורי, מנהלת בית ספר בנס ציונה המתאמת את הפעילות הציבורית בקהילה ובבתי הספר, אדריכל נוף, איש תקשורת ויחסי ציבור.⁶⁸ בראש הפורום עומד ניר אוריון, המתאר את גורמי ההצלחה של התארגנויות מקומיות בכלל ושל פורום גבעות הכורכר בפרט:

כאשר באים לנתח ולהבין מהו מכניזם ההצלחה של מאבק ציבורי לאחר שהוא כבר יצא לדרך, אז אין ספק, שהקבוצה המובילה את המאבק היא נקודת מפתח. חשוב להבין שמערך ויחסי הכוחות במאבק ציבורי כמו שלנו מעניק יתרון עצום לבעלי ההון ולפוליטיקאים. כי בעצם מדובר כאן בקבוצת אזרחים הפועלת בהתנדבות שמולה עומד מנגנון ועוצמה כלכלית, פוליטית, ומשפטית אדירה. לכן, הגרעין המוביל חייב להיות איכותי ויצירתי במידה כזו שיוכל להתמודד מול העוצמה שמולו.⁶⁹

את הפעילות הציבורית של הפורום ניתן לתאר בשלושה מעגלים מתרחבים, בהם הולך וגדל מספר הפעילים מן הפנים אל החוץ. המעגל הפנימי הוא צוות ההנהגה המוביל המונה

⁶⁶ מתוך אתר החברה להגנת הטבע: דף עמדה, אפריל 2008.

⁶⁷ איתן, ט', "נס ציונה: האירוסים ניצחו את פרויקט הבניה", *ynet*, 22.8.2006.

⁶⁸ משה פרלמוטר, רכז שמירת טבע בחברה להגנת הטבע- מחוז מרכז; חנה ורשביאק- מנהלת בית ספר בנס ציונה; גדי ברקאי - אדריכל נוף; נאור ירושלמי - חבר מועצת עיריית נס ציונה ואחראי על קשר עם הציבור. פרופ' ניר אוריון עוסק בפיתוח תכניות לימודים למדעים והוראת כדור הארץ במכון וייצמן.

⁶⁹ טטרו, י', "משמרת הגבעה", **סביבה** 1, ספטמבר 2008.

כאמור חמישה אנשים. המעגל הבא כולל כעשרה פעילים העוסקים בעיקר בהפעלה וארגון של הפעילויות הציבוריות, ואילו המעגל האחרון כולל אלפי תומכים המאופייין בהגעה לפעילויות הנערכות אחת למספר חודשים וכן בחתימה על עצומות. ציבור התומכים הרחב נחלק לשניים: תושבי נס ציונה, להם זכות הצבעה עבור ראש העיר והדבר מהווה נקודת עוצמה עבור ראשי הפורום, וכן הציבור הארצי, שלו השפעה על מקבלי ההחלטות ואנשי המקצוע ברמה המחוזית והארצית. הפעילות הציבורית שיזם והניע הפורום התמקדה בשתי זירות: הזירה החינוכית (פעילות הסברה והפעלת מערך חינוך סביבתי בתי הספר בעיר) והזירה הקהילתית (כנסים, צעדות וטיולים לקהל הרחב על פני כל השנה).

עם ביטולה של תכנית הבנייה למגורים בשנת 1994, בין היתר בשל לחצם של ארגוני הסביבה והתושבים, הגישו בעלי הקרקעות תובענה בדרישה לאפשר להם לבנות במקום, משום שלטענתם מתחם הבנייה אינו כלול בשטחי תמ"א/8. לאחר תהליך משפטי ארוך שנמשך למעלה מעשר שנים, נדחתה ביולי 2006 בקשתם על ידי בית המשפט המחוזי בתל אביב, אשר אימץ החלטה קודמת של הול"ל (הוועדה לבנייה למגורים ולתעשייה) וקבע פסק דין תקדימי מבחינה סביבתית:⁷⁰

התכנון המוצע לגבי גן לאומי איננו מתיישב עם אופיו של הגן, שאמור להשתרע על שטח רחב ולהשרות תחושת מרחב וטבע. מיקום גן לאומי בין שתי שכונות לאורך רצועה צרה מסכל מגמה זו. התכנון המוצע יביא להרס ערכי הטבע המצויים במקום... גבעות הכורכר בנס ציונה הן השריד האחרון של רכס כורכר שהיה בעבר מרכיב מרכזי של הנוף במישור החוף. מבחינה גיאולוגית הגבעות מדגימות את דיונות החול המאובנות, ומבחינה בוטאנית זוהי נקודת מפגש בין מיני צומח ים-תיכוני לבין מינים מדבריים. בגבעות כורכר אלה מצויים מיני צומח, שחלקם נדירים. לפיכך יש חשיבות לגודלו של השטח ורציפותו לצורך שמירת הצומח באזור. גודל השטח המוצע הוא גודל מינימאלי שמאפשר קיום החי והצומח הייחודיים למקום, ועל כן אין לנגוס ממנו... שכונות המגורים שעתידות להיבנות ממזרח, ממערב ומדרום לאזור שמוצע כגן לאומי אינן תורמות למצב המתהווה בשטח... האזור נשוא העתירה הינו בבחינת שכיית חמדה נדירה, לצורך כך יש להבטיח את שימורו ברצף גם בכיוון צפון וצפון-מזרח מהגן הלאומי לעבר גבעת התור וגבעת האירוסים בראשון לציון... אין לאפשר בנייה על גבעות הכורכר. כל בנייה תהרוס את אחד מאוצרות הטבע הייחודיים שנותרו לציבור הישראלי במישור החוף.

למרות פסיקה חד-משמעית זו של בית המשפט המחוזי, הגישו בעלי הקרקע ערעור לבג"ץ. בדיון הסופי שנערך במרץ 2008 קבע בג"ץ כי גבעות הכורכר בנס ציונה ישמרו כשטח טבע ייחודי ודחה את תביעת בעלי הקרקעות, שטענו כי ההחלטה שלא לאפשר להם לבנות בקרקע שלהם פוגעת בזכויות הקניין שלהם. בפסיקתם, דחו השופטים טענה זו וקבעו כי הקרקעות נרכשו על ידי הרוכשים כקרקע חקלאית, ואין למי מהם "זכות קנויה" לשינוי היעוד מחקלאות לבנייה, זכות השמורה למוסדות התכנון לבדם. בכך קבעו

⁷⁰ פס"ד בית המשפט המחוזי בתל אביב, תיק ה"פ 95/2017 שניתן ביום 30.7.2006.

השופטים באופן חד משמעי עיקרון תכנוני חשוב, לפיו ציפיות של בעלי קרקע חקלאית להשבחת הנכס אינן מחייבות את המדינה וכי טובת הציבור קודמת.⁷¹ עוד הכירו השופטים בפסיקתם בערכי הטבע הנדירים וצינו כי:

יחודו של שטח הגן המתוכנן ברכס הכורכר הטבעי, שנותר בו שריד אחרון באזור זה לרכסי הכורכר שאפיינו את שפלת החוף, במרבדי צמחייה ייחודיים... שחלקם נמחקו ונעלמו כתוצאה מפיתוח ובנייה בהיקפים אדירים. גם אלמלא חסה שטח הגן המתוכנן בתחומיה המגוננים של תמ"א/8, דרשה בחינה ראויה של התכנית דגן התייחסות מוקפדת להיבט רב הערך והחשיבות של שמירת פיסות נוף, ערכי טבע וריאות ירוקות.⁷²

במהלך השנים בהן התקיימה ההתדיינות המשפטית לא ניתן היה להגן על גבעות הכורכר מפני עברייני סביבה (רכבי שטח, השלכת פסולת) משום שהשטח, המהווה אמנם גן לאומי מאושר מזה כ-25 שנים, לא עבר עדיין תהליך הכרזה המאפשר זכויות פיקוח ואכיפה. עם סיום המאבק הציבורי וביטולן הסופי של תכניות הבנייה במקום מבקשות הרשות המקומית וארגוני הסביבה לקדם את הכרזת הגן באופן רשמי על מנת שניתן יהיה להגן על מרחבי השטחים הפתוחים וערכי הטבע הנדירים שבו, לטובת כלל הציבור.

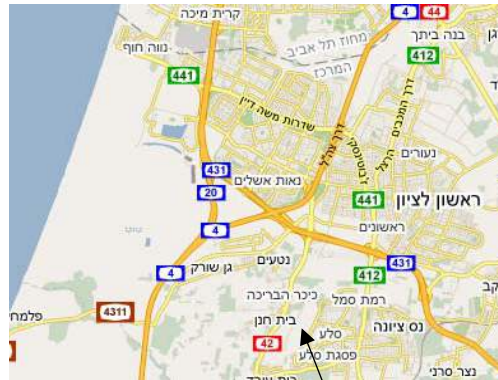
מקרה זה ממחיש הבדל תרבותי משמעותי בין שני ערכים סותרים: השאיפה לשמירת ערכי טבע מול השאיפה לעשיית רווחים כלכליים. הגישה ההרמונית של החבירה בין הארגון הארצי למקומי איפשרה לשחקנים מקומיים לבנות חזון, הנהגה ואידאולוגיה על יסוד עובדות מבוססות ועל תפיסת עולם של שמירת טבע לטובת הקולקטיב, וזו עמדה נוכח רצונם של היזמים לממש את זכותם החוקית לממש רווח חומרי. עוצמתו של המאבק ביצירת תקדים משפטי-תכנוני חשוב, אך גם בקביעה של קוד תרבותי-פוליטי חדש שיצרו ארגוני הסביבה: זכויות הציבור לטווח רחוק גוברות על זכויות הפרט בטווח הקצר והבינוני, והמרחב הטבעי הינו טובין ציבורי אותו יש לחלוק באופן ראוי והוגן בהווה ולמען הדורות הבאים. הדבר מהווה שינוי משמעותי בתרבות הישראלית החומרית, המאופיינת לרוב בחשיבה קצרת טווח ובקידוש זכויות הפרט. הקוד התרבותי החדש שנוסח כתוצאה ממאבק זה שב ומדגיש את הצורך בניהול מקצועי וענייני של משאב הקרקע, תוך ניטרול שיקולים זרים, במיוחד את אלה הפוליטיים והכלכליים.

⁷¹ "לציבור מגיע שדה פורח", מאמר מערכת, הארץ, 6.4.2008.

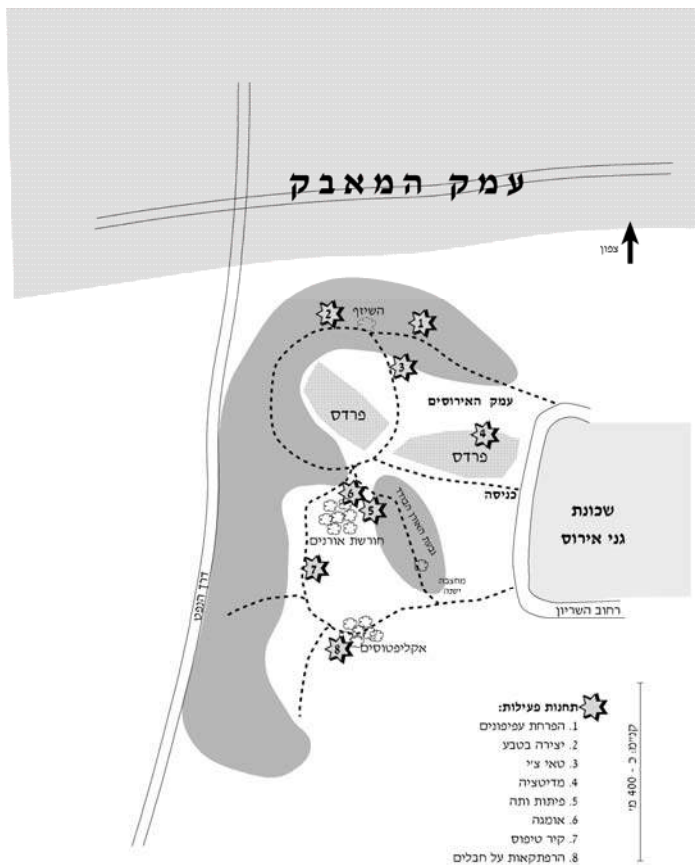
⁷² פס"ד בג"ץ בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים, ע"א 8626/06, שניתן ביום 3.4.2008. יחד עם זאת נקבע בפס"ד כי אין לבנות על המתחמים כל עוד לא תגיע אוכלוסייתה של נס ציונה ל-30,000, והאוכלוסייה כיום מונה רק 19,000. יצוין כי בפסק הדין דנה השופטת סירוטה גם בשאלת היחסים שבין הרשות השופטת ובין מוסדות התכנון, וקבעה כי הראשון אינו צריך להתערב בשיקולי ועדות התכנון, הואיל ומדובר בגוף מקצועי עצמאי העורך את שיקוליו מתוך תפיסת עולם אינטגרטיבית של אינטרסים שונים.

איור 8

מפת אזור גבעות הכורכר במערב נס ציונה

גבעות הכורכר

המאבק נגד האנטנה ביישוב צורן

תחנת השידור "הלל" הוקמה בשנת 1956 על ידי משרד הביטחון לצרכים ביטחוניים, ובהמשך היא נתנה מענה לרשות השידור שהפעילה מן התחנה ארבעה משדרים שהעבירו את שידורי רשת א' (רק"ע), שני תדרי רשת ב' (לצפון אמריקה ולמזרח אירופה) ואת שידורי רשת ד' בערבית למזרח התיכון.⁷³ החל משנת 1984 הופעלה התחנה על ידי חברת "בזק" ששימשה כקבלן הפעלה עבור רשות השידור.

בשנת 1992 הוחלט על הקמת יישוב חדש בשם "צורן", שעתיד לקום מצפון מזרח לתחנת השידור (איור 9), וזאת כחלק מ"תכנית הכוכבים" שהגה שר השיכון אריאל שרון ותחת המסגרת התכנונית של ה-ול"ל (ועדות התכנון לבנייה למגורים), עובדה שגרמה לתהליך תכנוני מזורז. על החיפזון שבהחלטה על מיקום היישוב ניתן ללמוד מהדברים הבאים:⁷⁴

צורן נולד כחלק מתכנית הול"ל, חיפשו שטחים וקרקעות פנויות ליישובים בבניה מהירה. הביאו ביום אחד תכניות של מספר יישובים... היינו צריכים לקבל החלטות על הקמת יישובים שלמים במהלך קצר של שעה, פחות מיום... צורן היה שטח קרקע פנוי במזרח השרון, שכנראה לא הייתה טובה לעיבוד חקלאי. באזור צורן היו כמה מוקדי מפגעים, בגלל היותה של הקרקע לא פורייה: תחנת השידור, אתר אשפה אזורי, ומתקני ביוב של אותה עת... זו הייתה יוזמה של משרד השיכון, כי הם היו צריכים לדווח בסופו של דבר לאריק שרון ואריה דרעי [שר הפנים] כמה יחידות דיור אושרו. זה היה מעין לחץ כזה. אנחנו כחברי ועדה לא זכינו לראות את התכניות לפני הדיון, אולי בלשכת התכנון כן, אך אנו כחברי הדיון שמו לנו תשריט ואמרו "תאשר".

במהלך השנים הבאות אוכלס היישוב החדש צורן על ידי זוגות צעירים, בעלי מקצועות חופשיים, אנשי היי-טק, עולים חדשים ובני מושבים מאזור השרון.⁷⁵ ואולם, רק לאחר האכלוס התברר כי המשרד לאיכות הסביבה התריע כי במקום קיימות רמות גבוהות מן הרגיל של קרינה ולכן אסור להקים באזור בית ספר או בתי מגורים. למרות ההתערעה, ובהתעלם מהקווים האדומים ששורטטו במפות המשרד לאיכות הסביבה, אפשרו שרי

⁷³ קורן-דינר, ר', "בזק הפסיקה את פעילות תחנת השידור "הלל" סמוך ליישוב צורן", *The Marker*, 13.3.2002. שידורי קול ישראל בערבית (רשת ד') מיועדים לאוכלוסייה ערבית בארץ ומחוצה לה, במטרה לקדם את ההבנה והשלום עם המדינות השכנות, בהתאם לחוק רשות השידור. נכון לאותה עת (שנת 2000), הרשת שידרה 18 שעות ביממה ותכניה כללו במזקים ויומני חדשות, תכניות ספורט וחדיונים. שידוריה נקלטו בכל שטחי ישראל, הרשות הפלשתינית ומדינות ערב, והגיעה לטווח עצום, מפקיסטן ועד אלג'יריה, ומדרום רוסיה עד אתיופיה. שידורי התחנה נתפסו כאמינים, ואחוזי ההאזנה היו גבוהים, במיוחד בנושאי אקטואליה. מתוך: שגב, נ', "הקרינה הרגה את קול ישראל בערבית", *ynet*, 15.8.2000.

⁷⁴ ריאיון, בת שבע קופטש.
⁷⁵ הולצמן, ד', "3 שנים להסרת האנטנות בצורן – סיפורו של מאבק", אתר www.skup.co.il, 30.12.2006.

השיכון ושירי הפנים דאז את הקמת היישוב.⁷⁶ החל מ-1998 החלו תושבי צורן להצביע על תופעות יוצאות דופן של תחלואה בסרטן,⁷⁷ תופעה שנמדדה גם ביישוב סמוך נוסף, עין שריד. התופעות דרבנו את התושבים לתארגן כוועד פעולה, ששם דגש על לימוד נושא הקרינה ופעולת אתר השידור, והשקעה באיסוף ידע ומידע. על חשיבות איסוף ה"מודיעין" כמרכיב בהצלחת המאבק עומד אחד ממובילי המאבק:

זה הכל מודיעין, זה שיא ההצלחה. יום אחד מנכ"ל משרד רוח"מ מרים טלפון בבוקר למנכ"ל משרד איה"ס והתקשורת וקורא להם לבוא אליו, כי "צורן מתחזקים וצריך לחשוב איך מנהלים את המאבק הזה". עוד באותו יום מנכ"ל משרד רוח"מ קיבל 200 פקסים מתושבי צורן, שונים, לא אחידים, כל אחד כתב מה שהוא רוצה. המאבק נבנה על כך שהקמנו צוות מצומצם של בערך 10 אנשים, ומטה מצומצם לפי נושאים: תקשורת מקומית, תקשורת ארצית... [קיימנו] מעקב אחר הנעשה בתחנה [תחנת השידור "הלל"]. היו לנו אנשי מקצוע שבחנו את הנושא הספציפי של הקרינה... משרדי מדידה פרטיים מאוד פחדו לבוא, הם פחדו מהממסד כי פרנסתם תלויה בהם. הנה דוגמה למודיעין: בהסכם שהגענו אליו, לא חתמנו שסוגרים את התחנה, אלא רק שיגיעו לרמת קרינה תקנית, כלומר שיורידו את עוצמת השידור ל-50%, ואז ממילא אתה לא "מגיע" לאיראן או עיראק... ידענו נתונים טכניים על המשדרים, שהם ישינים הפועלים על שפופרות ואין להם פוטנציומטר ואין להם יכולת לעשות fine tuning ברמות של להגיע ל-50% ולכן ידענו שזה ישובור את התחנה ואז יסגרו אותה... עוד גילינו שיש בארץ שלוש תחנות שכל אחת מגבה את השנייה, זו לא היחידה – יש בעכו ויש ביבנה. ידענו גם שהיה פה המשדר הכי חזק בישראל, של 1200 קילו-וואט ששידר לצפון איראן ועיראק. היה לנו מסמך כתוב של ד"ר מרגליות שמדד 178 וולט/מטר. בכל מקום בעולם בו חיים אנשים, לא נמדדה רמה כזו, אפילו לא חצי מזה! רמות הקרינה כאן היו מטורפות. ידענו את כל הדברים הטכניים, כולל שהם הזמינו מגבר של 2000 קילו-וואט. היינו בהרבה ישיבות בכנסת. באחת מהן בקשתי "לעצור את ההזמנה" [של המגבר הזה], ולא נתתי פרטים. וכל פעם היה קם הג'ינג'י מרשות השידור ואומר "זה שקר, סתם קשקוש". כך זה היה שנה שלמה. עד שבישיבה אחת בתוך משרד רוח"מ עם דליה איציק [השרה לאיכות הסביבה], ישב לידי איש מהמוסד, שאמר בדיון "זה לא נכון, אכן הזמנו. הוא צודק". כולם צחקו והמשיכו... זה מודיעין!⁷⁸

בעקבות הפגנה גדולה שנערכה באוגוסט 2000, שכללה חסימת צמתים ואיום שלא לפתוח את שנת הלימודים בבית הספר היסודי הסמוך לתחנת השידור (במרחק 240 מ'), הצליחו תושבי צורן להשיג הסכם לפיו מתחייבת המדינה להקים אתר חלופי לתחנת "הלל". עוד סוכם כי עד להעתקת התחנה תורד רמת הקרינה ל-10% מהתקן במהלך שעות הלימודים בבית הספר ול-25% מהתקן בשאר היממה.

⁷⁶ תיאר זאת מיקי אקרמן, מראשי ועד הפעולה של צורן: "לקחו את התכניות עם הקווים האדומים, גנזו אותן, שרטטו תכניות שאין בהן שום קו אדום ואמרו ליזמים – לכו לבנות, הכל בסדר". מתוך: סופר, ג', 7.11.2002, nana10. לא צוינה כותרת.

⁷⁷ שם. לפי דבריו של מיקי אקרמן, "באחד הבתים המשותפים בצורן התגלו במשך שנה וחצי 7 מקרים של הפלות מתוך 9 הריונות, כולם אצל נשים צעירות". ריאיון, מיקי אקרמן.

⁷⁸ ריאיון, מיקי אקרמן.

בשנתיים הבאות המשיכו תושבי צורן במאבקם ליישום ההסכם, שכלל גם פניות אזהרה אישיות למנכ"ל "בזק" ("כל נזק שיהיה ביישוב, אתה תישא באחריות באופן אישי!") ופניות לראש הממשלה. בעקבות הנחיית המשרד לאיכות הסביבה להפסיק את השידורים בשעות היום (07:00-19:00) ולשדר בהספק נמוך בשעות הלילה, סגרה "בזק" את האתר למשך שבועיים (מרץ 2002), ודרשה מהממשלה שיפוי כספי, בשל צמצום פעולת התחנה ובשל אי יכולתה לשדר בעוצמה מלאה תחת המגבלה שנכפתה עליהם.

באוקטובר 2002, במהלך דיונים שהתקיימו בוועדה לביקורת המדינה, התברר כי מדידות מכון התקנים הצביעו על חריגות קרינה הגבוהות פי חמישה מהערכים שנקבעו בהסכם שנחתם בין התושבים ובין הממשלה באוגוסט 2000. בעקבות הדיון התגלעו חילוקי דעות בין המומחים לגבי ערכי הקרינה הנמדדים שגרמה להתמרמרות קשה של התושבים שחשו כי הולכו שולל:

מישהו משקר בידיעה שהתקן לא משקף את כל התופעות, אפילו לא על עשירית מהן. הוא לוקח משהו אחד ואומר "חברה, זה בסדר, תעזבו", וזה במודע. לא מעניין אותם שאנשים ימותו, מה שמעניין אותם הוא בטחון מדינת ישראל, ויותר מזה התחת שלהם, שלא יעשו להם בלאגן ויתנו להם לגמור את הקדנציה בשקט. בני האדם שחיים סביב התחנה הם בכלל לא שיקול.⁷⁹

כתוצאה מהדיון נקבע כי מחמת הספק על משרדי הממשלה הרלוונטיים לאתר תוך חודש ימים אתר חלופי לתחנת השידור וכן לקיים מדידות קרינה ביישוב על בסיס יומי שוטף. יו"ר הוועדה, ח"כ רן כהן אמר כי "הממשלה מהמרת על בריאות הציבור ולא יתכן שזמן כה רב נמשך, והממשלה לא מילאה עדיין את ההחלטה שהיא עצמה קיבלה". מנגד, טען נציג משרד התקשורת כי: "יש עדיפות לצורך הלאומי – קיום שידורים ברשת ד' בערבית, גם אם היא באה על חשבון בריאות התושבים בסביבה המיידית".⁸⁰ בשלב זה של התהליך החלו תושבי צורן לדרוש באופן נחרץ את סגירתה וסילוקה המלא של תחנת השידור "הלל" ממקומה, לא רק מטעמי בריאות הציבור, אלא משום עצם קיומה המתנגש עם השאיפה להרחבת היישוב.

במרץ 2003 נערכה פגישה בין השרה לאיכות הסביבה יהודית נאות, ובין נציגי התושבים מהיישוב צורן וממושב פורת, בה סוכם על הקמת מתקני ניטור שיעקבו באופן רציף אחר עוצמת הקרינה.⁸¹ במקביל חידשו התושבים את מחאתם בהפגנות מול הכנסת ובהשבתת הלימודים ביישוב, תוך שהם מתארים לעיתונות את העלייה במספר מקרי הסרטן, בתחלואה ואף ריבוי מקרי המוות ביישובים שסביב אתר "הלל".

⁷⁹ דבריו של מיקי אקרמן, ממובילי המאבק. מתוך: סופר, ג', עדכון בחדשות nana, 7.11.2002. לא צוינה כותרת.

⁸⁰ מתוך דיווח באתר מטה המאבק של צורן, 30.10.2002.

⁸¹ ידיעת חדשות, אתר המשרד לאיכות הסביבה, www.sviva.org.il, 17.3.2003.

מספר חודשים לאחר מכן הוגש לוועדת המדע של הכנסת דו"ח של משרד הבריאות אשר קבע כי רמת הקרינה האלקטרומגנטית מן האנטנות באתר "הלל" נמוכה באופן ניכר מהחשיפה המרבית המותרת על פי המלצות ארגון הבריאות העולמי.⁸² דו"ח זה יצר בלבול בקרב מקבלי ההחלטות והגביר את הזעם וחוסר האמון של התושבים במסד, שכן הוא לא הציב מסקנות חד משמעיות לגבי מידת החומרה של ממצאי המדידות. למרות זאת, בהתבסס על עקרון "הזהירות המונעת"⁸³ החליטה ועדת המדע של הכנסת באמצע יוני 2003 להמליץ לממשלה להעתיק את התחנה למקום אחר. העובדה כי בעיצומו של המאבק התגלו מקרים נוספים של תחלואות סרטן ביישוב צורן ואף תכיפות גבוהה של מקרי פטירה נוספים⁸⁴ (למרות שלא הוכח הקשר הישיר בין הקרינה לסיבת הפטירה) רק העצימה את טיעוני התושבים ואת השפעתם על מקבלי ההחלטות.

במהלך השבועיים הבאים החריפו תושבי צורן והיישובים הסמוכים (עין ורד, פורת, עין שריד) את המאבק, כדי לוודא כי המלצות ועדת המדע והוועדה לביקורת המדינה יביאו לסגירת התחנה בפועל. בין הפעולות הבולטות היו הפגנת מחאה מול משרד ראש הממשלה, הפגנה גדולה בצומת בני דרור ואף איום ממשי בנטישת היישוב צורן והקמת עיר אוהלים בצומת בני דרור. צעדי המחאה האחרונים נמנעו עם קבלת הודעתו הרשמית של שר התמ"ת אהוד אולמרט (שהחזיק גם בתיק התקשורת ומתוקף כך אחראי על רשות השידור) כי התחנה תיסגר עד סוף השנה.⁸⁵ הודעת אולמרט באה בעקבות החלטתה של ועדת השרים לאיכות הסביבה ולחומרים מסוכנים שהתקבלה יומיים קודם לכן, בעקבות אימוץ הדו"ח הנזכר לעיל של משרד הבריאות. חיזוק להבטחת שר התמ"ת לסגירת האתר ניתן בפסק דין בבג"ץ, בעקבות עתירה קודמת שהגישו תושבי צורן וראש המועצה בראשם. פסק הדין קבע כי על רשות השידור ו"בזק" לחדול משידור כל שהוא מאתר "הלל" ולהסיר את האנטנות עד תום השנה.⁸⁶ מעניין לציין כי בהחלטת הממשלה שבאה בעקבות פסק הדין נכתב כי סגירת התחנה והסרת תורני האנטנות הן בין היתר "על פי בקשת תושבי צורן".⁸⁷

⁸² רוניק, ר', ודרור, י', "משרד הבריאות: סביב תחנת הלל אין יותר סרטן מהרגיל", **הארץ**, 17.6.2003. עוד יצוין כי בדו"ח משרד הבריאות נטען כי באופן כללי, אין כל ממצא מחקרי אמין ומקובל לגבי הקשר הישיר בין קרינת רדיו למחלות ממאירות.

⁸³ ביטא זאת היטב מבקר המדינה, השופט אליעזר גולדברג שנדרש אף הוא לנושא, כאשר טען – "אם יש ספק, אין ספק", כלומר עקרון הזהירות המונעת מחייב קודם כל את הסרת האנטנות. מתוך: הולצמן, ד', "3 שנים להסרת האנטנות בצורן – סיפורו של מאבק", אתר www.skup.co.il, 30.12.2006.

⁸⁴ פלטר, נ', ומאירי, א', "עוד שני חולי סרטן בצל האנטנה בצורן", **ידיעות אחרונות**, 28.4.2003.

⁸⁵ בן צור, ר', "אולמרט: חוות האנטנות בצורן תפונה עד סוף השנה", *ynet*, 26.6.2003.

⁸⁶ פס"ד בג"ץ 3278/03 מיום 2.7.2003 של השופטים חשין, נאור וג'ובראן.

⁸⁷ החלטת ממשלה מס' 499 (חמ/2) מיום 10.7.2003: תחנת השידור "הלל" (ליד היישוב צורן) – הסרת תרנים.

ההחלטה אכן יושמה, וב-31.12.2003 הפסיקה תחנת "הלל" את שידוריה לאחר פירוק האנטנות. מאז סגירת האתר הוא משמש כקרקע חקלאית של המושבים, ומוצעות לגביו תכניות שונות של פיתוח למגורים ותעסוקה. בשנים הבאות החלו תושבי פורת, עין ורד וירשיהם להגיש תביעות משפטיות נגד "בזק" ורשות השידור בטענה לאחריותם לנזקים גופניים ולמוות כתוצאה מקרינה אלקטרומגנטית מתחנת השידור "הלל".⁸⁸ מאז 2008 נדונה במועצה הארצית תכנית להקמה מחדש של תחנת השידור "הלל", כשהמיקום המוצע הוא בסמוך לקיבוץ גל-און. תושבי האזור מתנגדים בחריפות לתכנית.

איור 9

מיקום תחנת השידור "הלל"

⁸⁸ תביעה אזרחית 1822/04 שהוגשה לבית המשפט המחוזי בתל אביב ביום 14.6.2004.

במוקד המאבק של תושבי צורן נמצאת סוגיה של סיכונים סביבתיים, ולא הגנה על ערכי טבע, ומבחינה אתית הדבר מהווה דוגמה למאבק על צדק סביבתי ולא צדק אקולוגי. מאבק זה הינו יוצא דופן ביחס לשאר המקרים הנבחנו כאן, לא רק בשל העצמאות שהפגינו התושבים ורמת הארגון והגיוס הגבוהים, אלא בשל חידוד קוד תרבותי סביבתי קיים, לפיו האדם והקהילה הם במרכז, ולא צורכי הקולקטיב הרחב יותר. מלבד קוד זה, פעל ועד תושבי צורן לפי קוד תרבותי ברור של אי אמון בממסד, והישענות על משאבי הון אנושי עצמי בלבד. מבחינה אזורית, ניתן לפרש מגמה זו באופן חיובי, שכן היא מצביעה על עוצמה תרבותית ועל חוזקה של החברה האזורית, ואולם, הדבר מעלה קושי ואתגר לממסד, הנדרש להקים תשתיות חינוכיות. כאן מתעוררת דילמה תכנונית ומוסרית קשה: למי או למה יש לתת העדפה? לצורכי הכלל או לבריאות הציבור הספציפי? נראה כי מקרה זה מחזק את החשיבות שבתכנון מקדים נכון, ובחשיבות הדיאלוג המקצועי, שלא התקיים במקרה צורן, משהתברר לימים כי היישוב הוקם בצמוד לאתר מסוכן קיים. אולם, משהוקם היישוב, חלה אחריות גם על התושבים הנכנסים לבחון את הנושא. נראה כי מבחינה תרבותית פוליטית, מקרה צורן יכול ללמד על חשיבות ערך האחריות, הן מצד הממסד (תכנון נכון) והן מצד הציבור (לקיחת אחריות אישית וביטול עובדות).

המאבק נגד התכנית להרחבת ירושלים ("תכנית ספדי")

תכנית ספדי הוא שמה המוכר של תכנית מתאר מחוזית (תיקון 37 לתמ"מ/1) שיעודה הוספת תחומי פיתוח ובנייה ממערב לירושלים⁸⁹ (איור 10). התכנית קודמה החל מ-2001 על ידי עיריית ירושלים והרשות לפיתוח ירושלים (הר"י) אשר שיתפו בראשית התהליך את הארגונים הסביבתיים, בראשם החברה להגנת הטבע (סניף ירושלים), שהובילה קואליציה של ארגונים סביבתיים וחברתיים, שנקראה מעתה ה"קואליציה לשימור הירושלים". היה זה דגם ארגוני מקורי, בו ארגון ותיק מוביל שרשרת ארגונים קטנים יותר, מקומיים וארציים. הדבר הקרין עוצמה ואחדות כלפי חוץ, ואיפשר להפוך את המחלוקות שבין ארגוני הסביבה ל"פנימיות" ומכאן קלות יותר לגישור. את הסיבות להקמת

⁸⁹ שטח התכנית הכולל הוא 26,600 דונם, והיא מתפרסת על מספר מתחמים ממערב ומדרום-מערב לירושלים (זאת מעבר לשטחים שסופחו לירושלים בשנת 1993 בעקבות המלצות ועדת קוברסקי): הר חרת, רכס לבן, עמק הארזים ורמת הדסה. יעודי הקרקע כוללים הקמת כ-20,000 יחידות דיור, אזור תעשייה, תשתיות תחבורה, פארק מטרופוליני, יער, גנים לאומיים ושמורות טבע. במשולב ולצד התכנית תוכנן גם כביש הטבעת המערבית (עליו נסמכת התכנית), שאמור לחבר בין מחלף מוצא בצפון לכביש 39 המתוכנן בדרום העיר. מטרתה המוצהרת של התכנית היתה לענות על צורכי המגורים של תושבי העיר וכן לשמור על האיזון הדמוגרפי בין האוכלוסייה הערבית והיהודית בירושלים. שנת היעד שהוגדרה היא 2020. התכנית קרויה על שם המתכנן הראשי, אדר' משה ספדיה.

הקואליציה (מאי 2002) מתארת יעל אלישר, רכזת הקואליציה:

כשנעמי [צור] ראתה שהחברה להגנת הטבע באותה תקופה מדשדשת [בטיפול בתכנית הזו], ויש את רכז שמירת טבע בהרי יהודה שלבד כנראה לא יכול לעצור את התכנית הזו, אפילו עם הפורום הירוק הוא לא יכול לעצור את התכנית... אני מניחה שאין מה להפסיד מהקמת קואליציה, אז בואו נקים. נעשה קצת תקשורת ואז נראה מה יקרה, אין מה להפסיד. תכנית ספדי אימתנית, מתקדמת בצעדים משמעותיים, אני חושבת שכבר אז [נעמי] הבינה שמדובר בעיתוי שעדיין ניתן לעשות משהו, די קריטי. זה היה עוד לפני ההפקדה להתנגדויות במועצה הארצית, לא היו בכלל דיונים בוועדה המקומית, היא הגיעה לוועדה המחוזית והיה נראה שהיא הולכת להתאשר. כל העסק נראה כמשהו שהוא מכור, אבל כנראה שנעמי הבינה שעוד אפשר לעשות משהו ושאלה מה להפסיד אז בואו נעשה. זה נראה טוב שיש ישות כזו בעיר, קואליציה, שהיא משהו "מחודד", בהשוואה ל"י-ם בת קיימא".

הקואליציה לשימור הרי ירושלים הייתה למעשה שם חדש שמיסגר אחרת את החברה להגנת הטבע (סניף ירושלים) כמובילה לצד מספר ארגונים מקומיים שהצטרפו אליה, וכן הארגון הארצי "מגמה ירוקה". מימון פעילות הקואליציה היה על ידי ה"קרן לסביבה ירוקה". עצם השימוש הפורמלי בסמנטיקה של מושג פוליטי – "קואליציה", (כאמור, לראשונה במאבקים סביבתיים בישראל), יצר דימוי של כוח כלפי הציבור ומקבלי ההחלטות והקרין מסרים של "הובלה", "פעולה" ו"אחדות", וזאת בניגוד לדימוי המקובל של ארגוני הסביבה הנתפסים לא אחת כמתנגדים בלבד:

הקואליציה הוקמה על בסיס הקואליציה של "ירושלים בת קיימא" שהוקמה לפני 12 שנים על ידי נעמי צור וביחד עם שלמה חסון ויחד עם פורום המתכננים של ירושלים, ישראל קמחי, מתוך מחשבה שצריך לאפשר לציבור כאן להיות שותף יותר פעיל בעיצוב חייו ברמה התכנונית ושמירת פיתוח בר קיימא, מעבר לבחירות כל 5 שנים, מעבר למינהלים הקהילתיים, בהם אתה שותף או לא, ולהעצים את הכח הציבורי... ב-2002 כשאני הגעתי התחילו להבין את המשמעויות של תכנית ספדי... נעמי הציעה לי להקים קואליציה שתעסוק רק בדבר הזה, ואני הסכמתי... הצענו לארגונים כמו המינהל הקהילתי בעיר גנים, "רמות למען הסביבה", "אדם טבע ודין", "מגמה ירוקה". היה שולחן עגול של ארגונים שיצר יחד סינרגיה מאוד משמעותית... "מגמה ירוקה" גם אצלנו בקמפיין היו אלה שהובילו את העשייה היותר אקסטרמיטית (אנשים "נתלו" בהר חרת כדי להמחיש שירושלים הולכת למות אם תוקם עיר חדשה ממערב לה שתתחרה בה)... בסך הכל המאבק הזה הצליח בגלל שהיו לו הרבה גוונים, אבל היה חוט שדרה שפעל בצורה מאוד יעילה יחד... אם עובדים כל אחד בנפרד, אז אתה לא מביא את התשומות הרעיוניות של כל אחד. ביחד, יש בקרת נזקים של טעויות, ורעיונות של דברים שאפשר לעשות, ודמיון.⁹⁰

בהמשך תהליך התכנון הגיעו בפברואר 2003 נציגי הרשות לפיתוח ירושלים להסכמות עם ה"פורום הירוק" (שכלל את הקואליציה, המשרד לאיכות הסביבה, רשות הטבע והגנים וקק"ל), לפיהן יאושרו רוב תכניות הבינוי המוצעות בתמורה להסכמתם של

⁹⁰ ריאיון, יעל אלישר.

היזמים לשמור על חלקים נרחבים משטח התכנית כשטח פתוח ולהגדירו כגן לאומי, לבד מן השטחים בעלי מעמד מוגן שכבר קיימים באזור.⁹¹ קו המחשבה של ה"פורום הירוק" היה כי גיבוש מרחב ירוק מוסכם (שמורות טבע, גן לאומי ויערות) יביא לקביעה סופית של גבול הפיתוח של ירושלים בכיוון מערב, ובכך תימנע פגיעה עתידית בשטחים הפתוחים ובמשאבי הטבע. ואולם, הסכמה זו בוטלה במאי 2003 לאחר שהתברר ל"פורום הירוק" שתכניות הבנייה שונו באופן המקטין את הישגיהם הצפויים באופן משמעותי,⁹² וכן לאחר שנדחתה בקשת החברה להגנת הטבע להקים מנגנון תכנוני שיחייב ביצוע. את התנגדותו הציג ה"פורום הירוק" בפני ועדת חקירה שהוקמה על ידי שר הפנים, לבדיקת בקשתה של עיריית ירושלים להרחבת העיר מערבה.⁹³ טיעוני הפורום היו כי הרחבת העיר מערבה תגרום לפגיעה באתרי מורשת, שטחי יערות ושמורות טבע, תהווה סכנה למי התהום, תעודד פרבור בלתי מבוקר ותפגע בעיר הקיימת. עוד קבע הפורום כי התכנית ויעדי האוכלוסייה שבה מנוגדים למגמות התכנון הלאומי (תמ"א/35) ותכנית המתאר המחוזית (תיקון 30 לתמ"מ/1).

באפריל 2004 הופקדה התכנית להתנגדויות הציבור. החברה להגנת הטבע (סינף ירושלים) הציגה את עמדתה לגבי התכנית:

העיר תינזק אם תכנית ספדי תתממש בשלב זה. יש קרקעות בעיר שלא מוצו, ושניתן למצותן לפני שפונים למימוש תכנית ספדי. אנחנו לא אומרים לאו מוחלט לתכנית, אלא מבקשים שאם היא תאושר, היא תבוצע בשלבים, כשקודם ימוצו השטחים הפנויים בעיר.⁹⁴

מכאן ואילך הלכה וצברה התכנית התנגדות ציבורית נרחבת ביותר, ששיאה בהחתמת למעלה מ-16,000 מתנגדים על עצומה שקראה לביטול התכנית לאלתר.⁹⁵ עוד מהלך

⁹¹ רינת, צ', "ירושלים שתישאר מאחור", **הארץ**, 25.7.2004. וגם: "תכנית בינוי מערב ירושלים", אתר המשרד לאיכות הסביבה, 27.5.2003.

⁹² נציגי הגופים הירוקים אף טענו כי החתימה על מסמך ההסכמות נעשתה בליט ברירה, מתוך הכרה בכוונת המועצה הארצית לאשר את התכנית וברצון להקטין ככל האפשר את הנזק הצפוי ממנה. הדברים מופיעים במסמך "תיאור התכנית ומשמעותה", מאת אברהם שקד, רכז שמירת הטבע בהרי יהודה של החברה להגנת הטבע, 15.11.2006. מופיע באתר עמותת "ירושלים בת קיימא" – www.sustainable-jerusalem.org/shimur.

⁹³ "הרחבת גבולות השיפוט של ירושלים מערבה", אתר המשרד לאיכות סביבה, 26.5.2003.

⁹⁴ צוער, ד', "משרד הפנים אישר להפקדה את תכנית ספדי", **כל העיר פלוס**, 2.4.2004.

⁹⁵ לתכנית הוגשו כ-90 התנגדויות מפורטות שכללו תצהירים אשר לוו בכ-16,000 חתימות. יצוין כי זהו מספר שיא של מתנגדים לתכנית פיתוח בישראל. בין החותמים על העצומה היו נציגי אקדמיה, אישי ציבור וחברי כנסת, ארגונים חברתיים וסביבתיים, סופרים ומשוררים. התפלגות ההתנגדויות הייתה: הקואליציה לשימור הרי ירושלים – 11,311; תושבי עיר גנים/גבעת משואה – 1,682; "מגמה ירוקה" – 1,108; נוער פעיל סביבה – 753; תושבי מבשרת ציון – 750; תושבי מוצא – 155; רוכבי אופניים – 100. מתוך: בר-שלום, ר', "מספר שיא להתנגדויות לתכנית ספדי", **ביטאון "גנים"**, ספטמבר-אוקטובר 2004.

משפיע שיזמו הגופים הירוקים היה הכנת דו"ח עתודות קרקע, אשר קבע כי בתחומי העיר ירושלים קיימת קרקע המספיקה לכ-58,000 יחידות דיור, וכי עתודות אלה יכולות לספק את כל צורכי גידול האוכלוסייה בבירה לשני העשורים הקרובים.⁹⁶

לאור ההתנגדות הציבורית הגוברת, המספר הגבוה של ההתנגדויות ועל פי הסמכות המוקנית לה בחוק התכנון והבניה (סעיף 107), החליטה המועצה הארצית בדצמבר 2004 על מינוי חוקר מיוחד, עליו הוטל ללמוד את דברי ההתנגדות ולגבש עמדה. במקביל דנה גם הוועדה המחוזית ירושלים בהתנגדויות והמליצה ביוני 2005 לחוקר להמליץ למועצה הארצית לאשר את התכנית (תוך הצבת מספר תנאים). במהלך קיץ 2005 הופיעו נציגי מגישי ההתנגדויות וגורמים מטעם היזמים ומוסדות התכנון בפני החוקר, גדעון ויתקון.⁹⁷ תמצית הטיעון שהעלתה הקואליציה לשימור הרי ירושלים הייתה:

עתודות הקרקע המצויות בתחום העיר המרכזית של ירושלים ללא מערב ירושלים יכולות בהחלט לאפשר עמידה ביעד התכנית ואף לתרום באופן משמעותי להגדלת רווחת הדיור. הניפוח של היעד לירושלים מעבר למה שמשמע מתמ"א/35 ובניגוד לקביעות של תמ"מ/1 נועד ליצור את ההצדקה לתכנית מערב ירושלים. אם היו עומדים ביעדים אלה הייתה תכנית מערב ירושלים הופכת למיותרת באופן מיידי.⁹⁸

בדצמבר 2005 הציג החוקר את מסקנותיו בפני המועצה הארצית, בהן המליצה לאשר את התכנית בשינויים מתבקשים שהוצגו בדו"ח. עוד קבע החוקר כי:

אין מקום להכריע בין הנתונים כפי שהוצגו על ידי הגורמים השונים, בשל אי הודאות הקיימת באשר לנתונים אלה בעתיד, לעומת החשיבות ביצירת עתודות לעיר ירושלים אף מעבר לטווח התכנית.⁹⁹

מסקנה זו גרמה לדחיית מועד ההכרעה, ומכאן גם להעצמת פעולות המחאה של הקואליציה: התכנית נדונה במליאת הכנסת (יוני 2006), ביוזמתן של השדולה הסביבתית-חברתית ושדולת ירושלים, שהציבו יעד של החתמת 60 ח"כים נגד התכנית;¹⁰⁰ נערכה הפגנה מול בית ראש הממשלה שקראה לגנוז את התכנית; התקיים כנס ציבורי בו הוצגה

⁹⁶ הדו"ח גובש על ידי עמותת הקואליציה לשימור הרי ירושלים, והוא הוכן על ידי שניים מחבריה, המתכננים יעל המרמן-סולר ואורי בר שישת. מתוך: "סלע, נ", "בצל המחאה: ההחלטה על תכנית ספדיה נדחתה", *ynet*, 17.10.2006.

⁹⁷ גילוי נאות: כותב שורות אלה ייצג את תושבי גבעת משואה בירושלים והופיע בפני החוקר ביולי 2005.

⁹⁸ מתוך: "תשובות ליזמי התכנית תמ"א/1 שינוי 37, מפי פרופ' שלמה חסון, בשם קואליציה ירושלים בת קיימא". הושמעה בפני החוקר ויתקון ביום האחרון של שימוע ההתנגדויות, 8.8.2005. אתר ירושלים בת קיימא.

⁹⁹ פרוטוקול המועצה הארצית לתכנון ולבניה, ישיבה מס' 477, 17.10.2006.

¹⁰⁰ הכהן, ד', "ח"כים נגד תכנית ספדי לבניה במערב ירושלים", *ynet*, 29.6.2006.

הצעת חוק של ח"כ יורי שטרן לביטול תכנית ספדי, הצעה עליה חתמו 50 ח"כים.¹⁰¹

הדיון הבא במועצה הארצית (אוקטובר 2006) התקיים כשבחצר בנין משרד הפנים התקיימה הפגנה קולנית מאוד של מאות בני אדם, פעילי ארגונים ירוקים, אנשי רוח, ח"כים וראשי רשויות. ואולם גם הפעם לא קיבלה המועצה הארצית הכרעה, אלא הטילה על מינהל התכנון להגיש בתוך חודשיים דו"ח לגבי עתודות הקרקע הזמינות בירושלים, אשר לפיו תתקבל ההכרעה. דרישה זו באה ככל הנראה כתגובה לדו"ח עתודות הקרקע שהוכן כשנה וחצי לפני כן על ידי הקואליציה.¹⁰² כחודש לאחר מכן חל מפנה עיקרי שהשפיע מאוד על המשך הדברים: ראש העיר, אורי לופוליאנסקי, החליט להקפיא את תכנית ספדי, וזאת בהמשך לפגישה שקיים עם נציגי הקואליציה לשימור הרי ירושלים, בה סוכם כי יקודמו תכניות מגירה חלופיות בתחומי העיר, בתמורה לגניזת תכנית ההרחבה מערבה:

במהלך הפגישה, שהתקיימה הבוקר בלשכתו, ברך ראש העיר על כך שארגוני הסביבה לא רק שללו את ספדי אלא הציעו חלופות רציניות לבניה. "זהו חידוש מרענן, במסגרתו הארגונים הירוקים לא רק מתנגדים אלא מציעים חלופות וחזון".¹⁰³

למרות ההחלטה, המשיכו פעילי המחאה בפעולות הסברה ומחאה נגד התכנית, שבמרכזם אירוע הפגנתי קהילתי גדול שהתקיים בעמק לבן תחת השם "נפיל את תכנית ספדי" (דצמבר 2006). בראשית 2007, לקראת הדיון המכריע במועצה הארצית, הוגש למינהל התכנון דו"ח מקצועי שהכין המתכנן תומר גוטהלף, בו נקבע כי "אין צורך במימושה המיידי של תכנית ספדי, וכי יש כיום בתחומי העיר ירושלים עתודות בניה למגורים בהיקף של יותר מ-45,000 יחידות דיור עד שנת 2020".¹⁰⁴ לאור מסמך זה, החליטה המועצה הארצית ב-6.2.2007 סופית וברוב גדול שלא לאשר את התכנית מהטעמים הבאים:

(2) בהסתמך על המידע שהוצג בפני המועצה הארצית ועל סמך מכלול השיקולים שהועלו בדיון ובכללם שיקולים כלכליים, חברתיים, דמוגרפיים וסביבתיים, רואה המועצה הארצית חשיבות בהעברת מסר של התמקדות ברקמה העירונית הקיימת, על פני הרחבת שטחי הפיתוח מערבה.

(4) המועצה הארצית סבורה כי בהתחשב בכלים אותם עיגן התכנון הארצי, במסגרת הגדרת

¹⁰¹ סלע, נ', "הירוקים נאבקים: תכנית ספדי תקבור את היערות", *ynet*, 27.9.2006.

¹⁰² ראו הערה 96 לעיל.

¹⁰³ ליס, י', "לופוליאנסקי יקפיא תכנית ספדיה לפיתוח י-ם מערבה", **הארץ**, 24.11.2006; הודעה לעיתונות – עיריית ירושלים, 26.11.2006. פנייה רשמית של ראש העיר למועצה הארצית להקפאת התכנית יצאה ב-18.12.2006.

¹⁰⁴ יש לציין כי הדו"ח הוכן לפי בקשת מינהל התכנון. הכהן, ד', "דו"ח: אין צורך במימוש מיידי של תכנית ספדיה", *ynet*, 29.1.2007.

המרקם העירוני בתמ"א/35, ניתן, בשלב זה, מענה מספק מבחינה תכנונית לבחינת צרכי ביקוש עתידיים לעיר, ככל שיידרשו.¹⁰⁵

ביטול התכנית נתפס כהצלחה משמעותית מאוד עבור הקואליציה לשימור הרי ירושלים בפרט, ועבור התנועה הסביבתית בישראל בכלל, שכן המקרה אינו בבחינת עוד התנגדות שהצליחה. מדובר במאבק דו-קוטבי, בו התכנון הממסדי מלמעלה ניצב מול תכנון אלטרנטיבי מלמטה. ההתנגשות בין שני סוגי התכנון הללו יצרה מתח פוליטי רב, שביטא פער תרבותי בין שתי גישות: גישה אדנותית של הממסד המבקש להכתיב עקרונות של שליטה במשאב הקרקע, לעומת ציבור עירני, מודע ויוזם, המסרב לשחק את תפקיד המתנגד הפוטנציאלי ולוקח על עצמו אחריות לגורלו. קוד הפעולה התרבותי של הקואליציה לשימור הרי ירושלים במאבק זה היה חוסר נכונות מוחלטת לכל פשרה, לצד קוד מקצועי רציונלי, של גיבוש עצמאי של חלופות ריאליות וקידומן. כמו במקרים אחרים (תחנת הכח חדרה בשנות ה-70, כלובי הדגים באילת והאנטנה בצורן) שברה פעילות הקואליציה את מונופול הידע של היזם, דבר המבטא את עוצמת החברה האזרחית. אכן, מקרה ספדי ממחיש כי יכולותיה ורמת המסוגלות של החברה האזרחית אינן בטלות. זאת ועוד. הקמת מסגרת ארגונית אחרת, לראשונה בישראל בפורמט של קואליציה סביבתית, המונהגת על ידי שילוב בין דמויות של גיבורים מקומיים הנסמכים על מגוון טיעונים (משפטיים, תכנוניים, פוליטיים, אתיים ואקדמיים) מהווה אף היא חידוש תרבותי לכשעצמו.

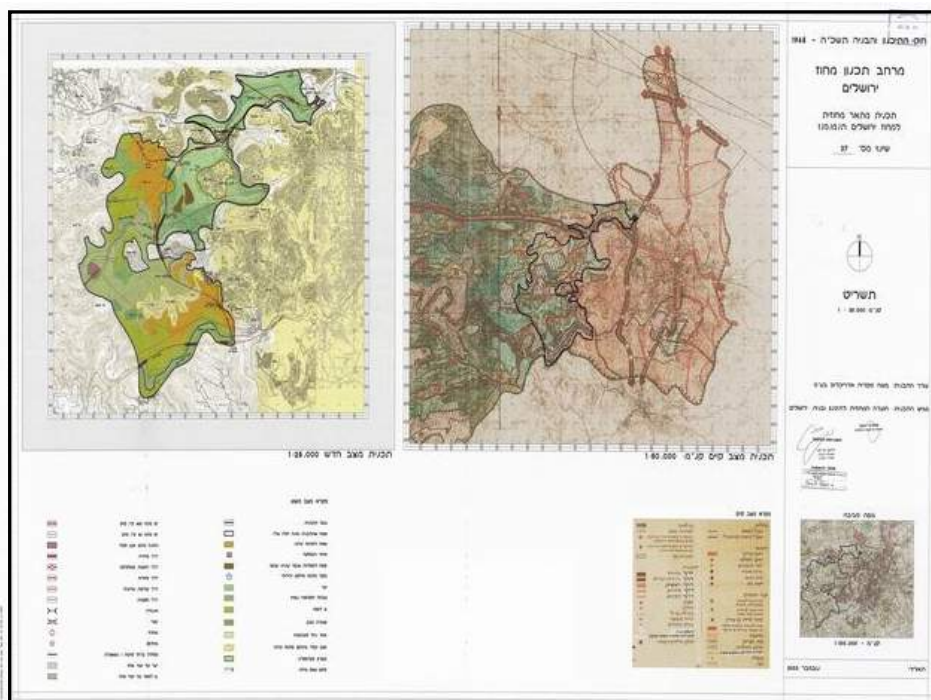
ככלל, המאבק בתכנית ספדי עשה שימוש בקוד תרבותי חדשני ומאתגר לחברה הישראלית: מיצוי הפוטנציאל הקיים כתנאי מקדים להמשך פיתוח. למעשה מדובר באתגר גם עבור ארגוני הסביבה, שכן אחריות פירושה לא רק להתנגד ולהציב חלופות, אלא להביא ליישומן באופן אותנטי תוך שיתוף פעולה הרמוני עם הממסד והיזמים:

גם לאנשי סביבה יש מחויבות לגורלן של ערים, וודאי לזה של ירושלים. למתיימרים לדבר בשמה אין מונופול על אהבתה. בניצחוננו החד-משמעי הוכחנו סוף כל סוף שאין להם גם מונופול על החוכמה והאמת.¹⁰⁶

¹⁰⁵ פרוטוקול המועצה הארצית לתכנון ולבניה, ישיבה מס' 481, 6.2.2007. מספרי הסעיפים מהמקור.

¹⁰⁶ שקד, א', "זה לא היה ניצחון ירוק", כל הזמן, 9.2.2007.

איור 10 תכנית ספדי - תשריט

המאבק להוצאת כלובי הדגים ממפרץ אילת

ראשיתה של החקלאות הימית במפרץ אילת בתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת. פעילות חדשנית זו החלה כפרויקט מחקר ופיתוח של המכון הבין-אוניברסיטאי למדעי הים באילת שהתמקד באזור חוף טאבה. לאחר פינוי סיני ב-1982 עברה הפעילות לצפון המפרץ (ממזרח לאזור המלונות, בסמוך לגבול עם ירדן), אז גם החלה הפעלתה באופן מסחרי. הפרויקט נתמך מראשיתו על ידי משרדי הממשלה השונים (חקלאות, פיתוח) והמחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית.¹⁰⁷ עם המעבר לחוף הצפוני הועבר הפרויקט למרכז הלאומי לחקלאות ימית (מלח"י), השייך לחברה (לימים "מכון") לחקר

¹⁰⁷ מתוך מכתב רקע של הלל גורדין (האגף לדיג, משרד החקלאות) לחברי המועצה הארצית לתכנון ובניה, 23.2.2001.

ימים ואגמים לישראל (חיא"ל). גם במיקומו החדש זכה הפרויקט לאישורי בנייה של ועדות התכנון ולתמיכה תקציבית של משרדי האוצר והתשתיות. החזון, שהחל כניסוי של המכון לחקר ימים ואגמים עבור טכנולוגיות חדשות לחקלאות ימית ביבשה דווקא, התפתח לרעיון של גידול דגי דניס בכלובים צפים בים הפתוח.¹⁰⁸

משהסתיים הפיתוח הטכנולוגי, קמו באמצע שנות ה-80 שתי חברות מסחריות, "ער-דג" ו"דג-סוף", שעסקו בגידול ושיווק מסחרי של דגים למאכל, בכמות שהגיעה בממוצע לכ-2000 טונות בשנה. מחזור המכירות של חברת "ער-דג" עמד בשנת 2001 על כ-45 מיליון ש"ח, והיא העסיקה 55 עובדים בקרוב. "ערדג" הייתה שותפות של 5 קיבוצים בערבה הדרומית והיא כללה שלושה מתקנים: מכון רבייה, חוות כלובים ובית אריזה וקירור. החברה השניה, "דג-סוף", הייתה בבעלות פרטית. שתי החברות פעלו לכל אורך השנים ללא רישיון עסק ומכוח היתרי שימוש חורג בלבד. בשיא פעילותן הן הפעילו יחד 105 כלובי דגים, שהניבו כ-3000 טונות דגי דניס בשנה.¹⁰⁹ הדגיגים גודלו בתחילה בבריכות יבשתיות ולאחר מכן הועברו אל הכלובים הימיים, תוך שהם מוזנים כל העת במזון דגים שחלק ממנו שקע אל הקרקעית יחד עם הפרשות הדגים.¹¹⁰

הנושא עלה לראשונה על סדר היום הציבורי באמצע שנות ה-90 של המאה הקודמת, עם הפיתוח המואץ של מפעלי החקלאות הימית. ב-1993 פנו חברות הדגים לוועדה המקומית לתכנון ולבניה באילת בבקשה לקבל היתר לשימוש חורג להפעלת החוות. ההיתר ניתן למשך חמש שנים, מתוך הנחה שבמהלך זמן זה תסתיים הכנת תכנית המתאר הארצית לחופים (תמ"א/13), ביניהם גם חופי מפרץ אילת, שבהכנתה הוחל שנה קודם לכן. עם תום התקופה ביקשו חברות הדגים לחדש את ההיתר אך בקשתם נדחתה. החברות הגישו ערר, ובצעד יוצא דופן העניקה הוועדה המחוזית לתכנון ולבניה ארכה של 18 חודשים לחברות הדגים בכדי שייסדירו תכנונית את פעילותן.¹¹¹

במהלך תקופה זו, בעוד המשרד לאיכות הסביבה פועל בשיתוף עם עיריית אילת להסדיר את הפעילות במסגרת חוק רישוי עסקים, פנו מספר קבוצות חוקרים (חוקרי ים ושונית

¹⁰⁸ "כלובי הדגים, רקע כללי", אתר "צלול" www.zalul.org.il, 2003. לא צוין תאריך מדויק. שמה המקורי של החברה המסחרית הראשונה היה "ערדום", אך עוד טרם הקמתה הוקמו כלובי הדגים הראשונים בים הפתוח בחוף קצא"א, בסמוך לשמורת האלמוגים של חופי דרום אילת. ראו גם מכתבו של הלל גורדין, הערה 107 לעיל. עיקר הצלחת המחקר היה ביותר של דג הבר הלא מקומי הראשון בישראל – הדניס. מבחינה אקולוגית הוא מוגדר כ"מין פולש".

¹⁰⁹ מתוך: www.ardag.co.il, עדכון 8.2.2010. וכן: אחיטוב, נ', "ותודה על הדגים", מוסף הארץ, 30.3.2012. וגם: (ברדה, 2002).

¹¹⁰ אתר החברה להגנת הטבע, יולי 2008: "הצלחנו להוציא את כלובי הדגים מאילת".

www.teva.org.il

¹¹¹ ריאיון, דינה רצ'בסקי.

האלמוגים באילת; קבוצת מדענים בראשותו של ד"ר אמציה גנין – "מסמך המדענים"; פרופ' יוחנן ארז, מנהל המכון הבין אוניברסיטאי למדעי הים באילת) למשרד לאיכות הסביבה בטענה כי הפעילות המסחרית בים פוגעת בשוניות האלמוגים ומסכנת את עולם החי של ראש מפרץ אילת.¹¹² ב-1998 הוכן על ידי היזמים תסקיר השפעה על הסביבה עבור הפעלת חוות הדגים בים, תוך הנחיה של השר לאיכות הסביבה כי עד אשר תסתיים בחינת התסקיר ומסקנותיו על ידי אנשי המקצוע במשרדו חל איסור על חברות הדגים להגדיל את היקף פעילותן, קרי מספר הכלובים (בפועל, בשנים הקודמות אישר המשרד לחברות הדגים הרחבה של מספר כלובים בכל שנה). יצוין כי בעת הגשת התסקיר כיהן השר לאיכות הסביבה (רפאל איתן) גם כשר החקלאות, ולפי הבנתו את התסקיר, ובניגוד לעמדת אנשי משרדו (איכות הסביבה), המליץ להיענות לבקשת חברות הדגים ולאפשר להן את הגדלת מכסות המזון הניתנות לדגים, ומכאן גם את הרחבת ההשפעה הסביבתית-ימית.¹¹³ עם הגשת התסקיר המליץ המשרד להגנת הסביבה לוועדות התכנון שלא להרחיב עוד את פעילות הגידול בכלובים עד אשר ישתכנעו המשרד והמדענים כי אין בפעילות זו סכנה סביבתית לאקולוגיה הימית. ב-1999 השלימה ועדת ההיגוי שמינתה המועצה הארצית לתמ"א/13-חופי מפרץ אילת את עבודתה, ואז לפתע, ביקשו נציגי משרד החקלאות והתשתיות מוועדת העורכים של התמ"א לכלול את החקלאות הימית בתכנית. ועדת העורכים העבירה את הבקשה לוועדת ההיגוי שמעליה. לאחר ששמעה ודנה בעמדות הצדדים קבעה ועדת ההיגוי כי היא אינה ממליצה למועצה הארצית לכלול בתכנית את כלובי הדגים.¹¹⁴

במהלך השנים 1999-2000 נדון הנושא בהרחבה במועצה הארצית לתכנון ולבניה (במסגרת תמ"א/13 מפרץ אילת), וכן הוקמה ועדת מנכ"לים (של משרדי הפנים, החקלאות ואיכות הסביבה), שהמליצה למנות צוות מומחים בין לאומי שיבחן את הסוגיה ומליץ על דרכי פעולה. עוד המליצה הוועדה כי לעת עתה יינתן לחברות הדגים שימוש חורג זמני עד לקבלת החלטות סופיות.¹¹⁵ ביולי 1999 החליטה הוועדה המקומית אילת שלא לחדש את ההיתר לשימוש חורג, ובהמשך פתחה בשנת 2000 עיריית אילת במאבק משפטי נגד

¹¹² מכתב של כ-20 חוקרים מהאוניברסיטאות השונות אל נחמה רונן, מנכ"לית המשרד לאיכות הסביבה, 9.1.1997; מכתבו של פרופ' יונתן ארז אל עופרה לבנה, מינהל התכנון, מיום 30.6.1999; "מכתב המדענים" אל דליה איציק, השרה לאיכות הסביבה, 11.8.1999. יצוין כי גם רשות הטבע והגנים הייתה שותפה לפעילות המדעית של חקר ההשפעה בין כלוביה דגים והאקולוגיה הימית – ריאיון, עזריה אלון.

¹¹³ מכתב של אליק אדלר, ראש אגף ים וחופים במשרד לאיכות הסביבה אל נחמה רונן, מנכ"לית המשרד, 18.6.1998. (גדרון, פישנדר, 2010).

¹¹⁴ ריאיון, דינה רצ'בסקי.

¹¹⁵ מכתב ועדת המנכ"לים (החלטות ביניים) מיום 5.7.2000. יש לשים לב, כי יש בכך ניסיון לכפות החלטות על מוסדות התכנון באמצעות ועדה שאיננה מקצועית.

חברות הדגים, בטענה שחוות הדגים פוגעות בשוניות האלמוגים ומעכירות את מי הים, ולכן יש להפסיק את פעולתן על מנת למזער את הנזק האקולוגי. כשנתיים לאחר מכן אף הוצא צו פינוי לחוות הדגים, אך הדבר לא יושם, בעיקר משום ששרי החקלאות והתחבורה המליצו שלא לפנות את החוות עד לקיום דיון עקרוני בממשלה בנושא עתיד החקלאות הימית באילת.¹¹⁶

נקודת ציון חשובה בתהליך הייתה החלטתה של המועצה הארצית לתכנון ולבניה מפברואר 2002, בה נקבע כי לאור דו"ח צוות המדענים הבין לאומי,¹¹⁷ אין לכלול את החקלאות הימית כיעוד קרקע בתמ"א/13 של מפרץ אילת, וזאת על מנת להבטיח את שגשוג שוניות האלמוגים וערכי הטבע במפרץ ואת פיתוחה של אילת כעיר תיירות מובילה. עוד קבעה המועצה כי יש להעביר את גידול הדגים מן הים ליבשה. ואולם בפועל, כלובי הדגים נותרו פעילים בים, והדבר הגביר את המחאה הציבורית נגדם, שבאה לביטוי במיוחד בפרסום מודעות ענק בעיתונות המודפסת, של המצדדים והמתנגדים לכלובי הדגים כאחד. יצוין כי המועצה הארצית שבה וחיזקה את החלטתה זו בדיונים נוספים שהתקיימו בנובמבר 2002 וביוני 2003, לא לפני שניטשו ויכוחים חריפים ביותר בין הדרג המקצועי והדרג הפוליטי.¹¹⁸

פעולת המחאה הציבורית הראשונה התארגנה בפברואר 2002. במהלך הדיון במועצה הארצית בתכנית כלובי הדגים, הפגינו פעילי "מגמה ירוקה" במגרש החניה של משרד הפנים בירושלים, כשהם לבושים, חרף הקור העז, בבגדי ים וגופם צבוע כאלמוגים בכחול וירוק, למקצב רעם תופים וקוראים שלא לכלול את החקלאות הימית בתמ"א/13. בהמשך, ביוני 2002, נערכה הפגנת מחאה כלכלית על ידי החברה להגנת הטבע, עמותת "צלול" וארגון הסטודנטים "מגמה ירוקה". הפעולה כונתה "יום ללא דניס", ובמסגרתה הוצבו דוכני הסברה מול מסעדות ברחבי הארץ שמכרו דגי דניס מאילת וקראו לציבור

¹¹⁶ אגוזי, ש', "המלצה: להשאיר את חוות הדגים באילת", *ynet*, 21.6.2002.

¹¹⁷ הצוות הבינ"ל (IET-International Expert Team) הגיש את הדו"ח ביוני 2001, ולפיו על מנת לקבל ממצאים מהימנים לגבי מקורות הזיהום במפרץ נדרשת עבודת ניטור במשך מספר שנים. במשך תקופת ניטור זו ניתן יהיה להמשיך בגידול הדגים במפרץ בתנאים מגבילים. מתוך: חוות דעת היועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין, 31.12.2003. יצוין, כי הדו"ח של IET זכה לביקורת רבה של מדענים ישראליים, שטענו כי הרכב הצוות היה לקוי, לא נכלל בו אקולוג ימי בעל שם ועל כן מסקנותיו (להעתיק את הכלובים ליבשה במשך 6-8 שנים) יגרמו לפגיעה בלתי הפיכה בשוניות האלמוגים. כתוצאה מהביקורת המשיך צוות ה-IET בעבודתו, והגיש את הדו"ח השני בספטמבר 2004, להלן.

¹¹⁸ ההיבט התכנוני של הסוגיה מופיע בתמצית בדבריו של היועץ המשפטי לממשלה, אשר כתב בחוות דעתו (שם): "מלכתחילה לא התייחסה התמ"א לגידול דגים בכלובים, אלא קבעה, כמקובל בתמ"אות, הסדרים כלליים לגבי השימושים המותרים בחופי מפרץ אילת, והדיון בשילוב החקלאות הימית בתכנית נולד בעקבות תוצאות ההליכים המשפטיים בעניין, כאשר החברות חיפשו את ההליך המהיר ביותר להסדרה חוקית של הכלובים".

להחרים את הדגים הגדלים בכלובים הימיים. הפעולה לא זכתה להצלחה רבה, ותגובתן של חברות הדגים הייתה: "הציבור הישראלי כבר הוכיח ברגליים ובבטן שהוא לא מקבל את ההשמצות, ולראיה – דג הדניס שגדל באילת הוא אחד הדגים האהודים ביותר במסעדות הישראליות".¹¹⁹

בשנים הבאות גברה פעילות המחאה, ובמקביל עלתה גם המודעות הציבורית לנושא שמירת הטבע הימי במפרץ אילת, דבר שהביא לשדרוג התשתיות באזור: הופסקה הזרמת ביוב העיר אילת לים והוקם מתקן טיהור שפכים מודרני, הוקם מטען פוספטים חדש בנמל אילת אשר הביא לצמצום התפזרות הפוספטים בים והוסדר ענף הצלילות הספורטיביות במפרץ.¹²⁰ עיקר המאבק נוהל על ידי ארגון "צלול" – עמותה לאיכות הסביבה ושימור ים סוף. "צלול" היה אחד הגורמים הדומיננטיים שהשפיעו על מהלך ותוצאות המאבק להוצאת כלובי הדגים מהים. הארגון, שקם בשל מאבק זה ואשר מזוהה עמו יותר מכל עד היום, הפך במהלך השנים לארגון נישא המתמקד בשמירת הים והחופים (ובהמשך גם הנחלים). רציונל הפעולה של "צלול", הנחשב לארגון הסביבתי הראשון שקם בישראל כשמאחוריו גוף עסקי עם תפיסת עולם של ניהול רווח,¹²¹ הוא כי במאבק כלובי הדגים יש שלושה קודקודים – המדינה, היזמים והפוליטיקה:

כיצד יתכן שהכלובים נמצאים בים, ללא היתר, ללא רישיון, הם מגלגלים מיליונים בבורסה, והפוליטיקה שותקת, היא כמו מייצרת חסם בפני הרשויות. לא בקשנו לקבל תשובה על כך, אלא אמרנו רק להוציא את הכלובים, כי יש פה שימוש במשאב ציבורי בצורה מחפירה. מה שקורה שם לא צריך לקרות. כל רשויות החוק עמדו לצד הארגונים, מי שעיקב זו הפוליטיקה.¹²²

תפיסת המציאות הפוליטית של "צלול" המזהה את חוסר הצדק והעוול הסביבתי הנגרם כתוצאה מהקשר בין שלושת הקודקודים הללו, הביאה את הארגון להתלכד סביב הרעיון של עשיית צדק סביבתי, אם כי להערכתו כוונתם לצדק אקולוגי, כלומר לשמירת ערכי טבע ולשימוש ראוי ונכון בהם, קרי שמירת האקולוגיה הימית והצלת שוניות האלמוגים:¹²³

יש לי ולנו בעצמות הערך של צדק סביבתי. זה קשור בחינוך, בלימודים, במקומות העבודה הקודמים. מוביל אותי התהליך שעברתי ב"צלול" ליישם את הערך הזה. למרות שאין לי סמכות אני לא ארפה ואפעל מול הגורמים והמדינה. יסגרו לי את הדלת אני אכנס דרך החלון.

¹¹⁹ אגוזי, ש', "המלצה: להשאיר את חוות הדגים באילת", *ynet*, 21.6.2002.

¹²⁰ מגזין "ים" גיליון 109, 2002 (לא צוין תאריך מדויק). מתוך אתר "צלול" www.zalul.org.il.

¹²¹ ריאיון, עזר פישלר.

¹²² שם.

¹²³ באופן כללי, גישת הצדק האקולוגי עוסקת בדרכים הראויות לשימוש במשאבי טבע, בעוד גישת הצדק הסביבתי עוסקת בחלוקה הוגנת וראויה של הסיכונים והעלויות הנגרמים כתוצאה מהתערבות האדם בטבע ובסביבה, תוך הישענות על ערכים של צדק חברתי. על הדמיון והשוני בין שתי הגישות ראו: (חסון, 2009).

המשרד להג'ס חושב לאומית, רוחבית. אנו לא יכולים להחליף את המומחים (של המשרד) אך אני יכול לקדם זאת... המפעלים יודעים שיש מערכת שיתוף פעולה בין הארגונים.¹²⁴

ארגון "מגמה ירוקה" היה אף הוא גוף אקטיביסטי מקומי שזהותו עוצבה במידה רבה במהלך מאבק זה, והוא תיפקד כ"תנועת הנוער" של החברה להגנת הטבע. כך נוצר חיבור מעניין בין שני ארגונים בעלי רטוריקה דומה (של סכנה ואיום), אך בעלי זהות ערכית שונה – הרמוניות ואדנותיות, השתלבות בממסד לעומת פעולה רדיקלית נגדו:

כפי שקורה לעתים נדירות היה כאן חיבור מוצלח עם העירייה, גבי קדוש שהיה מאוד נחוש להוציא את הכלובים מהמים, מכל מיני סיבות. הייתה גם מהנדסת עיר שאנחנו מתגעגעים אליה כיום, אסנת פוסט. ידעה לקבל את ההחלטות הנכונות ולייצג היטב את הוועדה המקומית בערר. הייתה עזרה טובה גם מאמציה גנין, המדענים... בכל השלב הזה ההתחלתי (1999-2000), החברה של "צלול" לא נכנסו לתמונה. באותה עת החברה להגנת הטבע עבדה בשיתוף פעולה מול "מגמה ירוקה", שקמה כמעין "תנועת הנוער" של החברה להגנת הטבע, הם ישבו באותו בניין בת"א (רח' השפלה 4), והיה להם סניף בקטורה. הם היו אנשי השטח שלנו.¹²⁵

בפעילות "מגמה ירוקה" ניתן להצביע על שני דפוסים: הראשון, אקטיביזם שקט, במסגרתו נקטו חברי הארגון באופן לגיטימי בפעולות הסברה ושכנוע רציונליות, כגון הפצה והדבקת מדבקות על מוצרי דגים מאילת ברשתות השיווק, הפגנות מול מסעדות ובשווקים ברחבי הארץ נגד מכירה של דגי אילת,¹²⁶ מיצג עם שנורקלים וארון קבורה של מפרץ אילת מול משרד הפנים. סוג האקטיביזם השני, שהוא הדומיננטי בפעילות "מגמה ירוקה" במאבק זה אופיין בהקרבה אישית ובסיכון עצמי של המשתתפים, כפי שבא לביטוי בפעולה שהתבצעה ביום סוף בנובמבר 2002, עם פקיעת תוקף ההיתר לשימוש חורג שניתן לחברות הדגים. התיאור הבא הוא מפיה של רכזת הקמפיין של "מגמה ירוקה":

בנובמבר 2002 נגמר ההיתר החורג. החלטנו ביום זה לקיים פעולה ישירה. זו הייתה הפעולה הישירה הכי גדולה שהייתה עד אז בארץ: הבאנו 82 פעילים לאילת, שערכו אימוני "פעולה ישירה לא אלימה" – כלומר כיצד אתה נגרר ולא פוגע באף אחד. ההתארגנות הייתה בסגנון צבאי – תכנון, תצפיות, משמרות. ב-4 לפנות בוקר עלינו על קטאמרנים שנשכרו (לאחר מכן אמרו לנו בעלי הסירות שאילו היו יודעים את המטרה היינו מקבלים אותן בחינם...). אמרנו שמדובר בסיוור אקדמי של המכון לחקר ימים. שטנו אל הכלובים. היה שם שומר אחד, ונקשרנו (על פני המים) אל הכלובים. הקריאה: "לא זזים מפה עד שמוציאים את הכלובים. נגמר לכם

¹²⁴ ריאיון, עזר פישלר.

¹²⁵ ריאיון, שי טחנאי.

¹²⁶ "את זוכרת את דוכני ההסברה על "חרם הצרכנים" שהכרזנו על דגי הדניס מאילת? – כן, בטח, הם עד היום מלקקים את הפצעים שלהם מהירידות במכירות... עד היום יש בלש במטרה שמחפש עקבות של מדביקים מסתוריים שלפני כל חג הדביקו על אריזות קפואות של דגי דניס בסופרים את המדבקות "זהירות! דג דניס מאילת מזהם את הים". מתוך שיחה בין פעילות הקמפיין, "ירוק ברשת", ירחון האינטרנט של "מגמה ירוקה", יולי 2005. www.green.org.il.

רשיון העסק. אם המדינה לא מוציאה אתכם אנחנו נוציא אתכם".... אנשי חברות הדגים הגיעו והיו עצבניים. השוטרים לא הגיעו... אלא רק משמר החופים, וזה היה מאכזב, כי "בנינו" על כך שהשוטרים יגיעו ויפנו אותנו, ציפינו שנקבל מכות מהשוטרים, ולא מהאנשים (כלובי הדגים) שמגנים על הפרנסה שלהם. גררו אותנו, הביאו פלאיירים, חתכו את השרשראות. חלק נפצעו, חלק עשו את עצמם פצועים... בלגן. הגיעו רשתות טלוויזיה BBC, CNN. אבל לא הכניסו אותנו לטלוויזיה כי באותו יום היה פיגוע בקיבוץ מצר. זו הייתה מכה אדירה לקמפיין שלנו – אמנם היו כמה אזכורים ברדיו, בחדשות ערוץ הילדים של דליק, אבל זה לא היה בטלוויזיה. הוצאנו הרבה כסף. מבחינת מה שהיה בסביבה בישראל היה זה אירוע מכונן. עד אותו מקרה לא חשבו שאפשר לארגן אירוע כזה – לא היה מי שיארגן או יממן אירוע כזה.¹²⁷

ערכי היסוד של הארגון, של תעוזה, חדשנות ויכולת גיוס גבוהה באו לביטוי גם בפעולה הבאה, שהתקיימה מול משרד הפנים בירושלים בעת הדיונים על אישור תמ"א/13 למפרץ אילת:

מכל הארץ. באנו ב-4 לפנות בוקר עם סנאדות מהצופים ובנינו כלוב. היה שיתוף פעולה עם "צלול" ועם החברה להגנת הטבע. היה באנר [שלט] ענקי צבעוני שעולה אלפי שקלים. אני ובעלי וחברים נוספים עשינו ניירות עיתון מגולגלים שהיו כאילו קקי של דגים... מיצג זה היה בגן הורדים בירושלים. תפסנו את המקום הכי טוב, למעלה על הגבעה. הקמנו את הכלוב, שני אנשים היו עם חליפות צלילה, היו (תאי) שירותים צבועים בזהב וה"קק" תלוי עם הבאנר מאחור. הם, הקיבוצניקים מהערה הגיעו ב-8 אוטובוסים מלאים, 400 איש! סגרו את בתי הספר, המועצה. זה כמו ההתארגנות של החרדים... זו הפרנסה שלהם לכן אנשים יילחמו על זה. הקיפו אותנו מסביב, היו צעקות. הדברים הללו לא הגיעו לפרסום, כי הממשלה לא החליטה בפועל, וזה בעיה, כי לא היה תגמול למתנדבים הפעילים, שרצו מאוד שייראו אותם בתקשורת המצולמת.¹²⁸

כך, בשלהי 2002 עלתה סוגיית כלובי הדגים לדיונים מכריעים במערכת התכנון הארצית. המועצה הארצית לתכנון ולבניה קבעה פעמיים כי אין לקיים חקלאות ימית במפרץ אילת וכי יש לפעול להוצאת כלובי הדגים מן הים, אך הממשלה דחתה החלטה זו עד לקבלת מסקנות המחקר הסופיות של ועדת המומחים הבינלאומית.¹²⁹

בספטמבר 2004 פרסמה "ועדת המומחים הבינלאומית לבדיקת מצב מפרץ אילת" (IET) את מסקנותיה הסופיות. צוות המומחים המליץ להוציא את כלובי הדגים מן המפרץ אף על פי שלא נמצאו הוכחות לכך שחומרי דשן מהכלובים הם הגורם העיקרי להידרדרות במצב שוניית האלמוגים, ויותר מכך, נקבע כי חומרי הדשן המופרש מכלובי הדגים מהווים רק 2%-5% מכלל הדשן המתפזר בכל מימי המפרץ, ולא רק בחוף הצפוני.¹³⁰ ארגוני

¹²⁷ ריאיון, רחלי תדהר-קנה.

¹²⁸ שם.

¹²⁹ "אבני דרך במאבק על כלובי הדגים באילת". www.sviva.gov.il. עדכון 18.1.2009.

¹³⁰ יש להדגיש כני סלע המחלוקת העיקרי בין חברות הדגים וארגוני הסביבה היה בדבר מידת ההשפעה של פעילות הכלובים על מצבה האקולוגי של שוניית האלמוגים. מתוך: צפירי, ר', "צוות מומחים בינ"ל: להוציא כלובי הדגים ממפרץ אילת". הארץ, 13.9.2004.

הסביבה, ו"צלול" בראשם, ראו במסקנות הללו הישג משמעותי, אך עדיין נותרה אי בהירות לגבי מידת היישום של מסקנות הוועדה ובעיקר לגבי מידת היכולת להציל את שרידי השונית הימית. המשרד לאיכות הסביבה הביע הסתייגות מן המסקנות ומאופן עריכת המחקר, אולם תמך כמוהם באותה מסקנה, שיש להוציא את כלובי הדגים ממפרץ אילת מכוח עקרון הזהירות המונעת (precautionary principle) וכי סוגיית פינוי הכלובים היא "עניין ניהולי של קבלת החלטה, ולא שאלה תקציבית או מדעית".¹³¹ כחודשיים לאחר מכן קבעה המועצה הארצית לתכנון ולבניה באופן סופי כי "אין מקום לפעילות כלובי הדגים באילת", וכי "גם מבלי להכריע בין עמדות המומחים ברור היה שלפחות קיימת אי ודאות באשר לקשר בין כלובי הדגים וזיהום המפרץ בחנקות לבין הידרדרות שונית האלמוגים. אי ודאות זו היא שעמדה בבסיס החלטות המועצה הארצית שלא לכלול את כלובי הדגים במסגרת תמ"א/13".¹³² במקביל לפעילות זו, נעתר שר הפנים (אברהם פורז) לבקשת עיריית אילת והמועצה האזורית איילות, למנות ועדה לשינוי גבולות השיפוט בין שתי הרשויות. במהלך דיוני הוועדה הגיעו הרשויות להסכמות מרחיקות לכת ביניהן, לגבי העברת שטחים מאיילות לעיריית אילת, ואף הציבו תנאי לפיו המתחם היבשתי של כלובי הדגים יעבור לידי המועצה האזורית איילות. הרעיון נדחה על ידי רוב חברי הוועדה, בין היתר בשל לחצם של החברה להגנת הטבע ו"צלול".¹³³

כחצי שנה לאחר מכן אימצה הממשלה את החלטות המועצה הארצית, וקבעה כי הפעילות החקלאית של גידול דגים בכלובים במפרץ אילת תיפסק בתוך 36 חודשים.¹³⁴ ארגוני הסביבה ראו בהחלטות אלה הישג גדול והחלו להפעיל לחץ ליישומם. בינואר 2007 הוחל בהוצאת הכלובים מן הים ופירוק כל תשתית חוות הדגים ביבשה ובקרקעית הים, תהליך שהסתיים סופית בינואר 2009 (איור 11). ניסיונות של גורמים ממשלתיים לעכב את יישום ההחלטה על ידי פניה ליועץ המשפטי לממשלה לא צלחו.¹³⁵ ב-2008

¹³¹ המשרד להגנת הסביבה, הודעה לעיתונות, 13.10.2004. www.sviva.gov.il.

¹³² פרוטוקול המועצה הארצית לתכנון ולבניה, 16.11.2004.

¹³³ ריאיון, דינה רצ'בסקי. וראו גם: "דין וחשבון של ועדת החקירה לגבולות אילת, משרד הפנים, 2004.

¹³⁴ החלטת ממשלה מס' 3688, 5.6.2005. בהמשך הגישו חברות הדגים עתירה לבג"ץ, אך זו נדחתה (בג"ץ 8766/05). ההחלטה אומצה גם על ידי בית משפט השלום בבאר שבע, שפסק באוקטובר 2006 כנגד "עדרג" והוציא צו להפסקת השימוש בחוות הדגים (ת"פ 2787/99 מדינת ישראל נגד חברת עדרג ואח'). ביולי 2007 הוצא פסק דין דומה נגד חברת "דג סוף" (ת"פ 2771/99 מדינת ישראל נגד חברת דג סוף בע"מ ואח').

¹³⁵ הגורם המרכזי שביקש לעכב את הוצאת הכלובים מהים היה מנכ"ל משרד ראש הממשלה, רענן דינור, בטענה כי מגדלי הדגים יישארו מחוסרי הכנסה לתקופה ארוכה. מתוך: צפריר, ר', "דינור מנסה לעכב את הוצאת כלובי הדגים באילת עד 2010", **הארץ**, 28.6.2007. פניה זוהי קודמת של דינור ליועץ המשפטי לממשלה, ממרץ 2006, נענתה אף היא בשלילה. מתוך: מכתבו של היועץ המשפטי לממשלה מיום 6.6.2006.

העבירה חברת "ער-דג" את פעילותה לים התיכון, ומאז היא מפעילה מול חופי אשדוד חוות דגים שהיא הגדולה מסוגה בעולם – כאלף טונות של דגי דניס הגדלים ב-16 כלובים.¹³⁶

הייתה זו הפעם הראשונה בה נסגר בישראל מפעל לאחר שנמצא כי הוא פוגע בסביבה. על אף שמידת פגיעתו הכמותית נותרה במחלוקת, הרי שיישום עקרון הזהירות המונעת והלחץ הציבורי שיצרו ארגוני הסביבה תוך הבלטת הממד המדעי הם אלה שהביאו לסגירת הפרויקט:

דינה [רצ'בסקין] מאוד עזרה. המסר העיקרי: אם יש חוסר ודאות, ברירת המחדל היא: "לא". עקרון הזהירות המונעת. זה היה נר לרגליה של דינה. היא נלחמה על זה. אמרה: "יש כאן מומחים שאומרים ככה, ויש מומחים שאומרים ככה, ובגלל שיש חוסר ודאות, אסור להחזיק את כלובי הדגים בגלל הזהירות המונעת".¹³⁷

בדומה למקרה גבעות הכורכר בנס ציונה, גם במקרה זה נצבו זה מול זה שני ערכים סותרים: שמירת ערכי טבע לעומת עשיית רווחים כלכליים. מבחינת ארגוני הסביבה, היה זה נצחון של מגוון גישות תרבותיות (הרמונית, של החברה להגנת הטבע למשל, ואדנותית, של "מגמה ירוקה") על הגישה האדנותית-כוחנית של היזמים. ואולם, בדומה למקרה של היישוב "מיכל", הוכחה שוב עוצמתו היחסית של הממסד התכנוני: עצמאותה המקצועית של המועצה הארצית לתכנון ולבניה המחישה שוב את תפקידה כקהילה אפיסטמית ואת האמון המקצועי והתרבותי שרוחשים לה כלל השחקנים, יזמים וארגוני סביבה כאחד. כמו במקרה של "מיכל", גם כאן עשו ארגוני הסביבה שימוש בקוד תרבותי המבטל פשרה שנתפסת כחולשה. היזמים מצדם נקטו בקוד תרבותי אגרסיבי של הכפשת הארגונים והצגתם כמנותקים וחסרי אחריות, ואף כפנאטים קיצוניים. המקרה ממחיש גם את התחזקות החשיבה המדעית ואת יישומו הראשוני של אחד מעקרונות האתיקה של הקיימות – עקרון הזהירות המונעת, שאף בו ניתן לראות קוד מקצועי מנחה שנטמע היטב בתרבות התכנונית בארץ. עוד הוכח, כי פעילותם המשולבת של הארגונים בארבעה מרחבים שונים הניעה לא רק דיאלוג מקצועי חשוב, כי אם תרמה ליצירת תרבות פוליטית פלורליסטית המתרחשת באותם המרחבים, פוליטי, תכנוני, מדעי ובמיוחד בזה הציבורי.

¹³⁶ מנהלי החווה אף מציינים: "הפעם, בניגוד למפרץ אילת, הארגונים הירוקים בעדנו. פיתחנו את המערכת יחד עם משרד התמ"ת, המדען הראשי ואפילו שיתפנו את הארגונים הירוקים. הזרמים החזקים באזור מפזרים את הפסולת בשטח נרחב והים סופג אותה בקלות". מתוך: אחיטוב, נ', "ותודה על הדגים", מוסף הארץ, 30.3.2012.

¹³⁷ ריאיון, שי טחנאי.

כלובי הדגים בים (מימין), ומבט מאזור החוף לאחר השלמת הפינוי (משמאל)

המאבק למניעת הקמת תחנת כח פחמית באשקלון

ראשיתה של ההתנגדות להקמת תחנת כח באזור אשקלון בשלהי שנות ה-70 של המאה הקודמת. תכניתה של חברת החשמל הייתה להקים תחנה חדשה מופעלת בפחם (נוסף על זו שקמה בחדרה) באזור זיקים או ניצנים, אך חברי סניף אשקלון של החברה להגנת הטבע פנו למשרד הפנים בטענה כי אזור זה "מאוכלס בבעלי חיים וצמחיה מיוחדת אשר תיכחד מפליטת העשן, וכי פיתוח האזור להקמת תחנת כח כזו יביא להרס אחד מקטעי החוף הבודדים בארץ שנותר במצבו הטבעי".¹³⁸ תחנת הכח "רוטנברג" הוקמה בסופו של דבר בחוף שמדרום לעיר אשקלון.

בשנת 2002 החליטה ממשלת ישראל על קידום תכנית להקמת תחנת כח פחמית נוספת באתר רוטנברג ("פרויקט D"), שתתבסס על שתי יחידות ייצור בפחם. הרקע לתכנית זו היה הצורך לשפר את יכולת אספקת החשמל שצריכתו גוברת והולכת מדי שנה.¹³⁹ במשך חמש השנים הבאות עברה התכנית בחינות כלכליות ותכנוניות, עד שאושרה בשנת 2007 בידי דירקטוריון חברת החשמל. על פי נתוני חברת החשמל, הקמת תחנה פחמית היא כדאית מבחינה כלכלית, וכי בהתבססות על גז טבעי ממצרים כמקור אנרגיה מרכזי יש מידה לא מבוטלת של סיכון בהיבט של אי רציפות האספקה מסיבות פוליטיות (סיכון שהתממש בשנת 2010 עם חילופי השלטון במצרים ונסיונות הפגיעה הרבים בצנרת הגז). עוד התחייבה חברת החשמל כי תעשה שימוש בטכנולוגיה הטובה ביותר הנמצאת

¹³⁸ ינוב, ע', "מתנגדים להקמת תחנת כח המופעלת בפחם ליד אשקלון", מעריב, 9.1.1978.

¹³⁹ בר אלי, א' "תחנת המריבה", הארץ, 13.6.2008.

(BAT), על מנת למזער את הזיהום סביבתי.¹⁴⁰ עוד קודם לכן, ב-2005, הוגשה התכנית לדיון בוועדה המחוזית דרום, והוכן עבורה תסקיר השפעה על הסביבה, שממצאיו לא הצביעו על חריגות בפליטת מזהמים לאוויר. עלות הפרויקט נאמדת בכ-2.2 מיליארד דולר, ואילו העלויות החיצוניות מוערכות בכ-192 מיליון דולר בשנה (על פי נתוני המשרד להגנת הסביבה).

החל ב-2007, עם התקדמות התהליך התכנוני שקידם את התכנית, ובעיקר בעקבות אישור התכנית בדירקטוריון חברת החשמל, התגברה פעילות ציבורית שביקשה לבטל את התכנית, אך ראשיתה של ההתנגדות הסתמה כבר ב-2002 על ידי ארגון "מגמה ירוקה".¹⁴¹ הוקמה קואליציה רחבה שכללה את ארגוני הסביבה ותושבי אשקלון והסביבה. נוכח טיעוני חברת החשמל ומשרד התשתיות, שראו בהקמת התחנה הפחמית צורך לאומי חיוני שמטרתו להבטיח את אספקת החשמל בישראל, קבעו ארגוני הסביבה כי מדובר במיזם מיותר שהשפעתו השלילית על הסביבה ועל בריאות הציבור גבוהה ביותר. לטענתם התכנית מתעלמת גם מנזקים כלכליים, בראשם נזקי זיהום ומהטלת קנסות החל משנת 2012 בגין פליטת פחמן דו-חמצני. עוד טענו נציגי הארגונים כי משך ההקמה הארוך של התחנה הפחמית (7-8 שנים) מייתר אותה, ומצדיק עידוד השקעה כלכלית באנרגיות מתחדשות, שעתידות להתחרות ממילא במחירי הייצור של החשמל בפחם.¹⁴²

הארגון הסביבתי שהוביל את האקטיביזם במאבק זה היה "גרינפיס", שעל דפוס פעולות ניתן להבין מדבריה של האחראית על קמפיין האנרגיה בארגון:

המטרה הייתה למנוע הקמה של תחנה פחמית נוספת באשקלון, אך לא המיקום הוא הבעייתי. אנחנו פעלנו לביטולה של תחנת פחם כלשהי... נחשבנו לארגון יחסית קיצוני בעמדה שלו, כי בשנים הראשונות בהן נכנסתי למאבק, אמרו לי המומחים עמם הייתי בקשר שמקסימום מה שנשיג הוא... שיהיו מסננים יותר טובים על הארובות. יכול להיות שאולי גם ישתמשו בפחם יותר "נקי", שנשרף יעיל יותר, אבל אתם לא תצליחו לבטל את הקמת התחנה הפחמית. אנחנו "גרינפיס" ראש בקיר, לא מעניין אותנו שום דבר, הולכים עם האמת שלנו עד הסוף ובאמת זה עבד. היום אנו נמצאים במצב שבו יש הסכמה בין הירוקים (המשרד להגנת הסביבה, משרד התשתיות) לגבי שהתחנה תהיה גזית והפחם יהיה גיבוי בלבד. משרד האוצר צריך להכריע סופית. זה יותר יקר להקים תחנה כזו. הערכים שהנחו אותנו הוא שאיכות

140 ש.ם.

שמואלי, א', "דירקטוריון חברת החשמל אישר התחנה הפחמית", **סקופ דרום – אשקלון**, 6.12.2007. הישגו העיקרי של ארגון "מגמה ירוקה" עד 2007 היה בעיכוב הפרויקט ודחייתו מספר שנים קדימה.

142 ביטוי לכך הוא בעמדתה של החברה להגנת הטבע: "היעד שלנו הוא דחיית ההקמה של התחנה ככל שניתן. לדחייה כזו יש משמעות, משום שכלל שחולף הזמן נכנסות לשימוש טכנולוגיות מזיקות פחות לסביבה וטובות יותר בניצולת האנרגטית". ש.ם.

הסביבה והחיים יותר יקרים מכל דבר אחר. המדינה באה לשרת את האדם ואת בריאותו, וזה ליווה אותנו כל השנים: כמה שווים לכם חיי אדם? תשקיעו יותר בכך.¹⁴³

אחד מעקרונות הפעולה של "גרינפיס" הוא הטלת אחריות לחיי אדם ישירות על בעל תפקיד, תוך ניסוח חריף של הדברים. כך היה בעת פעולה של "גרינפיס", שהייתה כרוכה בסיכון פיזי ומעצר של הפעילים, שהתרחשה כשבוע לפני הדיון בוועדה לתשתיות לאומיות במהלכו נידון אישור התכנית. פעילי הארגון טיפסו ללא היתר על גג בניין משרד התשתיות בירושלים ותלו על חזיתו שלט ענק עליו נכתב: "בעוד שבוע פואד הורג את אשקלון! Coal Kills!".¹⁴⁴ דפוס הפנייה הישירה נצפה שוב בעת דיון הוועדה לתשתיות לאומיות שהתקיים באשקלון, כאשר פעילי "גרינפיס" עטו גלימות שחורות מאיימות, וקראו לעבר חברי הוועדה בהתרסה: "חברי הוועדה לתשתיות לאומיות, או מלאך המוות?".

ביטוי לדפוס בולט של ראשוניות ויצירתיות מחשבתית של "גרינפיס", ניתן לראות בפעולת המחאה הבאה, שאינה בעלת מסר שלילי אלא מציגה את התועלת של חלופה מוצעת בדרך חיובית, וכמו באה לאזן את הדימוי הלוחמני של הארגון. לקראת דיון של הוועדה לתשתיות לאומיות באתר תחנת הכח באשקלון, הקימו פעילי "גרינפיס" בסמוך לשער התחנה "בית קפה שמש", הפועל על לוחות סולאריים, והציעו לחברי הוועדה משקאות חמים שהוכנו על בסיס אנרגיית השמש. כותרת הפעולה הייתה "בואו לראות את האור".¹⁴⁵ בהגיעם, נמנעו חברי הוועדה לתשתיות לאומיות מלפקוד את "בית הקפה". הם נכנסו למתחם התחנה משער אחורי, ובכך אפשרו לפעילי "גרינפיס", תושבי העיר וראש העיר שנכחו שם לקבוע כי "חברי הוועדה בחרו להתנתק מהציבור ואטמו את אוזניהם בפני מה שיש לתושבי אשקלון לומר. חברי הוועדה התנהגו בבריונות וברחו כמו גנבים, כדי להימנע מדיון ציבורי".¹⁴⁶

ערך ארגוני ותרבותי נוסף, של תעוזה והקרבה עצמית (המאפיינים ארגונים אקטיביסטים בכלל ואת "גרינפיס" בפרט), בא לביטוי גם בפעולה שערכו פעילי הארגון במרחב הימי שמול התחנה באשקלון. בספטמבר 2008 עגנה ספינת הדגל של "גרינפיס", ה-Rainbow Warrior, מול מזח הפחם של התחנה ו-15 פעילים של הארגון ירדו בסירות גומי למים כדי לשבש את אספקת הפחם מספינה אחרת שעמדה לפרוק יותר מ-200 אלף טונות פחם. הפעילים ריססו על בטן הספינה את הכתובות "פואד, הפחם הורג", ו"הפסיקו את השימוש בפחם". התהודה הציבורית והתקשורתית הייתה רבה, שכן

¹⁴³ ריאיון, נילי גרוסמן.

¹⁴⁴ אבני, ל', "בלגן בים", **זמן הדרום – אשדוד**, 12.9.2009.

¹⁴⁵ עברי-דראל, י', "מפגינים באשקלון: תחנה פחמית אינה הפתרון", *ynet*, 24.12.2007.

¹⁴⁶ שם.

הפעילים נעצרו על ידי המשטרה ואף זכו לתמיכת ראש המועצה האזורית חוף אשקלון שהכריז כי "המטרה טובה, הדרך פסולה".¹⁴⁷ מנהלת קמפיין האנרגיה של "גרינפיס" תיארה את מטרת הפעולה, והסבירה את משמעות הרטוריקה האקטיביסטית של הארגון:

המסר בו נקטנו היום הוא "דוד וגלית". הספינה שלנו אולי קטנה מאות מונים מספינת הפחם, אך ביכולתנו לעצור אותה. המסר הוא שכל אזרח ישראלי יכול לעצור את ההחלטה האומללה של משרד התשתיות בדבר בניית התחנה הפחמית השנייה באשקלון. אם נעמוד כולנו נגדה, התחנה לא תקום. יש לנו את הכוח. האזרח הקטן לא חייב לשלם את המחיר הגדול.¹⁴⁸

כל פעולת מחאה נוספת, לובי, הסברה והצטרפות של אנשים היא לגיטימית. צריך להשתמש במגוון של שיטות ולא להרפות ואין לנו כוונה להפסיק, אנו מרגישים את ההשפעה לפעילותנו והפעילות האחרונה בהחלט העלתה את המודעות לכך.¹⁴⁹

ארגון הסטודנטים "מגמה ירוקה", הפועל על פי הדגם של "גרינפיס", נקט בשיטות מחאה דומות, כפי שניתן להתרשם מהדברים הבאים, שנכתבו על גבי שלט מתכת שהוצב בסמוך לכניסה לחדר המיון של בית החולים "ברזילי" באשקלון, בסגנון הודעה על פרויקט בנייה מתוכנן:

כאן יוקמו מחלקות ריאה ואונקולוגיה (סרטן) לקליטת נפגעי תחנת הכח הפחמית השלישית המתוכננת באשקלון. הגוף המבצע: ממשלת ישראל. קבלן המשנה: משרד הבריאות. ביצוע הנדסי: המשרד להגנת הסביבה. גוף תומך: חברת החשמל. נפגעים: תושבי אשקלון, עוטף עזה ואזרחי ישראל.¹⁵⁰

בהפגנה נוספת שערכו פעילי "מגמה ירוקה" באשקלון בשיתוף תושבי העיר, צעדו מאות אנשים לכיוון משרדי חברת החשמל בעיר כשהם דוחפים עגלות סופרמרקט מלאות בפחם, תוך שהם נושאים שלטים בהם נכתב בין היתר:

אנו תושבי אשקלון 'מזדכים' על הפחם המזהם למען בריאותנו ובריאות ילדינו!; פואד – הפחם הורג!; אתם חונקים אותנו!; תחנה פחמית – סכנה לאומית!; תחנה פחמית – ארובה לחיים קצרים.¹⁵¹

ואולם, בדומה לדפוסי הפעולה של "גרינפיס", ארגון "מגמה ירוקה" פעל גם במישורים שכלתניים לקדם את האינטרס הכללי של מניעת הקמת תחנת כח פחמית, וזאת באמצעות הצבת חלופות (שימור אנרגיה, קידום מוצרים יעילים אנרגטית, ניהול

¹⁴⁷ קריב, י', "קרב בלב ים: פעילי "גרינפיס" נגד ספינת הפחם", סקופ דרום-אשקלון, 11.9.2008.

¹⁴⁸ "פעילי "גרינפיס" חסמו כניסת 200 אלף טון פחם לאשקלון", המודיע, 9.9.2008. לא צוין מחבר.

¹⁴⁹ דבריה של נילי גרוסמן, "גרינפיס". מתוך: נפש, ל', "פשיטה בלב ים", סטאר דרום, 12.9.2008.

¹⁵⁰ ראדה, מ', "עשרות מחו על הקמת תחנת כח פחמית באשקלון", ynet, 9.8.2007.

¹⁵¹ "אין אור בקצה הארובה", nrg, 16.12.2007. לא צוין מחבר.

ביקושים נכון) והשתתפות בדיונים פורמליים (ועדת הכלכלה בכנסת).¹⁵² בדומה לדפוס הפעולה של "גרינפיס" ה"מסמן" דמות ציבורית אחראית, גם "מגמה ירוקה" הדגישו את חלקו של שר התשתיות (השר עוזי לנדאו, שהחליף את בן אליעזר) בסוגיית התחנה הפחמית. מתאר זאת היטב אחד הפעילים הראשיים ב"מגמה ירוקה":

עשינו כמה פעולות ישירות אך מתונות – למשל מול חח"י. הפגנות היו מול העירייה, מועצת העיר, באנו לשם 40 חברה, וכשראש העיר דיבר ומשהו לא מצא חן בעינינו התחלנו להשתעל... באנו עם מסכות... דברים כאלה של להעביר את המסר בצורה נחמדה-אקטיביסטית אך לא אלימה... העבודה מולם נעשתה במפגשים, לחצים, הפגנות. לנדאו לקח קשה הפגנה שעשו "מגמה ירוקה" בה עשו אפים של פינוקיו ("לנדאו שקרן"), הוא רגיש מאוד לכבוד שלו.¹⁵³

המחשה נוספת לדמיון בין "מגמה ירוקה" ו"גרינפיס" היא הפגנה שנערכה בינואר 2008, בעת שהוועדה לתשתיות לאומיות דנה בנושא תחנת הכח באשקלון. פעילי "מגמה ירוקה" חברו ל"גרינפיס" במיצג שאלה יזמו חודשים ספורים קודם לכן, של ישיבה בכיסאות גלגלים ובחלוקי בית חולים תוך שהם עוטים מסיכות חמצן על פניהם. מטרתם העיקרית של שני הארגונים, שכניסתם לאולם נמנעה בשל היות הדיון סגור, הייתה להדגיש את ההתעלמות של הוועדה לתשתיות לאומיות מדוח של בית החולים "ברזילי" בדבר הסכנה הצפויה לציבור כתוצאה מהקמת התחנה הפחמית. בהמשך הדברים הציגו נציגי הארגונים גם ממד של אתיקה סביבתית, הקוראת לחלוקה הוגנת של עלויות וסיכונים בין בני האדם:

ארגוני הסביבה תובעים מהממשלה להעביר את הדיון בהקמת תחנת הכח הפחמית באשקלון מהוועדה לתשתיות לאומיות למועצה הארצית לתכנון ובניה. כמו כן יש להורות על בחינה מחדש של כדאיות הקמת התחנה ולהכין תכנית אב למשק האנרגיה שתביא בחשבון את העלויות הסביבתיות המלאות של שימוש במקורות אנרגיה מזהמים ואת חלקה של ישראל בהתגייסות העולמית למאבק בהתחממות הגלובלית.¹⁵⁴

שחקן בולט ויוצא דופן במאבק זה הוא יורם שפר, אותו אכנה "פעיל מקומי". שפר הוא חבר מועצת העיר באשקלון, מחזיק תיק איכות הסביבה, תפקיד שהוא מבצע בהתנדבות. בעבר התמודד ברשימת הירוקים למועצת העיר. פעילותו מאופיינת בהשתלבות אישית ומקצועית בשלטון המקומי, תוך הצבת ביקורת פנימית, הנשענת על רטוריקה של אי צדק וחוסר שוויון מרחבי ברמה הארצית, להלן:

¹⁵² בגון, נ', "ועדת הכלכלה נגד התחנה הפחמית", *nrg*, 26.12.2007.

¹⁵³ ריאיון, אבי דבוש.

¹⁵⁴ בינדר, א', "הקמת תחנת הכח הפחמית היקרה והמיותרת באשקלון היא רגע האמת של שר התשתיות", *המודיע*, 31.1.2008. הטענות ואופי המסרים הרציונליים חוזרים שוב במכתבו של גיל יעקב אל אדר' שמאי אסיף, מנהל מינהל התכנון במשרד הפנים, מיום 4.8.2008.

אשקלון לא צריכה להיות מתחם האנגריה של כל המדינה. צילקר [ראש העיר אשדוד] התנגד לתחנה פחמית כי הוא הבין את הסכנה לאשדוד, ובגלל זה הוא דורש בית חולים. יודעים שזה מזהם ושזה גורם לנזק ודווקא פה באשקלון, בניגוד לזרם הקיים באופן כללי בארץ ובעולם, הם פועלים הפוך.¹⁵⁵

טקטיקה ייחודית זו, של בעל תפקיד רשמי ברשות מקומית המשתלב בעשייה השוטפת אך מבקר אותה בחריפות בדומה לארגונים לא ממסדיים אינה נפוצה בישראל. הנה דברים שאמר שפר לאחר הדיון הציבורי של הוועדה לתשתיות לאומיות שנערך באשקלון, בו נטל חלק גם ראש העיר:

השימוע היה ריק מתוכן ממשי. זו החלטה הרת גורל לציבור שלם אבל מטילים על תהליך קבלת ההחלטות חיסיון ומידור שמתאים למדינות טוטליטריות ואפלות.¹⁵⁶

את הדילמה הערכית שבין הזהות המקצועית ונאמנותו האישית, מסביר שפר (בהקשר לפעולת הפשיטה של פעילי "גרינפיס" על אוניית הפחם במזח התחנה בספטמבר 2009):

מהצרי [ראש עיריית אשקלון] אמנם הציג אותי כי"ר ועדת איכות הסביבה של העירייה, אך לצערי לא הוזמנתי על ידי העירייה או העומד בראשה אלא על ידי מפלגת הירוקים. לאחרונה פתחתי סניף של הירוקים באשקלון והגעתי כנציגם על מנת להמשיך במאבק בו אני שותף כבר שנים ארוכות. עיריית אשקלון חייבת להתעורר. בקרוב ב"אדם, טבע ודין" מתכננים לעצומה הגדולה והעירייה חייבת לגייס חתימות של מינימום עשרת אלפים איש. אני קורא לציבור באשקלון והסביבה, אל תהיו אדישים, אנחנו בכוחות משותפים יכולים למנוע את הקמת התחנה המזהמת השלישית באשקלון. תצטרפו למאבק ורק יחד נוכל למנוע את הקמתה.¹⁵⁷

ביוני 2008 אושרה התכנית בוועדה לתשתיות לאומיות. למרות אווירת הפסד וכישלון,¹⁵⁸ האיצו ארגוני הסביבה את המאבק, ובראשם עמותת "אדם, טבע ודין" שהגישה עתירה לבג"ץ. עתירה זו מאפשרת ללמוד על אופיו של ארגון זה ותפיסת עולמו, המשלבים חשיבה אדנותית עם רטוריקה תוקפנית שבאה לערער על חוסר הצדק שנוקט הממסד, לגישתם:

החלטת הוועדה לתשתיות לאומיות מתבססת על חוות דעת סביבתית לקויה שאינה לוקחת בחשבון את כל ההשלכות הסביבתיות החמורות שבהקמת התחנה. אישור הקמת התחנה נעשה תוך התעלמות מוחלטת מפסיקת בג"ץ והחלטת הממשלה מיום 29.12.2002 שאמרו

שמואלי, א', "קרע בצמרת", סקופ דרום – אשקלון, 24.1.2008.

צאיג, ר', "ממשיכים בכל הכוח", זמן הדרום – אשדוד, 1.2.2008.

נפש, ל., "פשיטה בלב ים", סטאר דרום, 12.9.2008.

דוברת "מגמה ירוקה" כתבה: "ההחלטה על הקמת תחנת הכח היא ההפסד של כולנו... כי זיהום האוויר פוגע בכולם, ללא הבדל דת, גזע או מין. ובנוסף לכך, האמון שלנו כציבור במי שאמור לקבל את ההחלטות החשובות עבורנו, ספג מכה קשה נוספת. הציניות ניצחה את האכפתניקיות הסביבתית". אילוז-בל, מ', "הפעם הציבור הפסיד", ynet, 18.6.2008.

במפורש שיש להתחשב בכל ההיבטים הסביבתיים בפרויקט זה ולבדוק חלופות שונות... פגמים מעין אלו בתהליכי קבלת החלטות כבר הובילו לתוצאות קשות מוכחות, ואף עמדו בלב הביקורת אותה ספגה הממשלה. אנו פונים לבג"ץ לבטל את החלטתה של הוועדה לתשתיות לאומיות להעביר את תכנית תחנת הכח להשגות של הוועדות המחוזיות, להורות לממשלה לקיים דיון בו ילובנו עמדות השרים המתנגדים ותיערך בחינת חלופות אמיתית ועד להכרעה בעתירה, לעצור כל התקדמות בשטח.¹⁵⁹

כך התגבשה עם השנים קואליציה לא רשמית בין מספר ארגונים סביבתיים, שסימנו את היריב שמולם באופן ברור: חברת החשמל ומשרד האנרגיה. על אופן ההתחברות הארגונית והרעיונית בין הארגונים מעידים הדברים הבאים, מפי מנכ"לית "אדם, טבע ודין" שכאמור היה הגוף הדומיננטי במאבק זה:

לאט לאט החלה להתרקם הקואליציה של הארגונים הסביבתיים, שכלל שהתבררו יותר הפרטים, וככל שהתקרבו יותר לקופנהגן [ועידת האו"ם לנושאי סביבה, דצמבר 2009] והמודעות לגזי חממה, ומאזני פליטות וכו' הגיעו לידיעת הציבור כך הלכה וגברה גם ההתנגדות הציבורית... מבחינה משפטית היינו די כבולים, כי לאור החלטת ביהמ"ש העליון נאלצנו לחכות להכרעת הו"ל. חיכינו שיהיה תסקיר. בינתיים המשכנו הלאה. שמנו את עיקר הכובד על העניין הציבורי, גיוס דעת קהל. הוקמה קואליציה רחבה יחד עם "גרינפיס", שגם הם נתנו לזה משקל גדול בפעילות שלהם; "מגמה ירוקה" שהיו שותפים מתחילת הדרך. גם החברה להגנת הטבע היו שותפים, אבל פחות. "חיים וסביבה" הצטרפו, וכמובן אשקלון (יורם שפר ועוד מישוהו שהיה אתו בוועד הפעולה ועזב). אני חייבת להגיד שאת עיריית אשקלון גייסנו בהמשך הדרך, כאשר נבחר ראש העיר החדש שדלתו הייתה פתוחה בפני יורם ואנשיו.¹⁶⁰

בהמשך לתיאור לעיל, ניתן להציג מספר הפגנות בולטות שקיימו ארגוני הסביבה במהלך שנות המאבק העיקריות, להלן:

- אוגוסט 2007: פעילי "מגמה ירוקה" מפגינים מול בית החולים "ברזילי" באשקלון, כשהם מתריעים מפני המפגעים הבריאותיים הכרוכים בהקמת התחנה, אשר יביאו ל"הקמת מחלקות ריאה ואונקולוגיה לקליטת נפגעי תחנת הכח הפחמית באשקלון".¹⁶¹
- אוגוסט 2007: הפגנת פעילי "גרינפיס" מול ביתו של שר התשתיות, כשהם מחופשים לחולים סופניים ישובים בכיסאות גלגלים, רוקדים לצלילי קולות חנק, מכונות הנשמה וצופרי אמבולנסים. להפגנה זו הצטרף גם ראש עיריית אשקלון אשר תמך במאבק מראשיתו.¹⁶²

¹⁵⁹ דבריה של עו"ד ציפי איסר-איציק, מנכ"לית "אדם, טבע ודין", כפי שפורסמו באתר הארגון ביום 29.6.2008. וכן: ריאיון, ציפי איסר-איציק.

¹⁶⁰ ריאיון, ציפי איסר-איציק.

¹⁶¹ ראדה, מ', "עשרות מחו על הקמת תחנת כח פחמית באשקלון", *ynet*, 9.8.2007.

¹⁶² ראדה, מ', "מחאה: פואד- לרדת בגדול מהתחנה הפחמית!", *ynet*, 22.8.2007.

- דצמבר 2007: מאות פעילי "מגמה ירוקה" ותושבי אשקלון עורכים בעירם תהלוכה, בה הם דוחפים עגלות קניות עמוסות פחם, כדי "להחזיר" לחברת החשמל. במהלך ההפגנה נישאו נאומים נגד הקמת התחנה, כשבראש הדוברים ראש העירייה והשר להגנת הסביבה (שהוא אף תושב העיר).¹⁶³
- דצמבר 2007: במהלך ביקור של חברי הוועדה לתשתיות לאומיות בתחנת הכח, הקימה קבוצת מפגינים של "גרינפיס" ו"מגמה ירוקה" בית קפה סולרי, שבו הוגשו לחברי הוועדה משקאות חמים שהוכנו באמצעות חשמל שהופק מאנרגיית השמש.¹⁶⁴
- יוני 2008: מאות פעילים מפגינים בירושלים נגד התכנית בעת הדיון אודותיה בוועדה לתשתיות לאומיות.¹⁶⁵ בדיון זה החליטה הוועדה לאשר את התכנית.
- יוני 2008: "אדם, טבע ודין" ו"מגמה ירוקה" מגישים עתירה לבג"ץ כשהם תוקפים את הליך האישור של התכנית, וטוענים כי ההחלטה מתבססת על חוות דעת סביבתית לקויה שלא התייחסה לכל ההשלכות הסביבתיות, וזאת בניגוד להחלטת ממשלה קודמת מ-2002.¹⁶⁶
- אוקטובר 2008: ארגון "מגמה ירוקה" עורך מבצע ארצי של גיוס חתימות כנגד הקמת התחנה הפחמית באשקלון. הפעולה, שזכתה לכינוי "גמר חתימה טובה" התקיימה לקראת הכרזה על סיום המועד החוקי להגשת התנגדויות על פי חוק התכנון והבניה.¹⁶⁷
- נובמבר 2008: דני כהן-בנדיט, נשיא ה"קבוצה הירוקה" באיחוד האירופי (המוכר יותר בכינוי "דני האדום", מימי מאבק הסטודנטים בצרפת ב-1968), מבקר בישראל ביוזמת ארגון "מגמה ירוקה" ובמכתב אישי לראש הממשלה קורא לבטל את התכנית ולבחון חלופות של אנרגיות מתחדשות.¹⁶⁸
- נובמבר 2008: במהלך מערכת הבחירות לעיריית אשקלון, מפגינים פעילי "גרינפיס" ו"מגמה ירוקה" מול מסות המועמדים במטרה לעודד אותם לחתום על עצומת התנגדות ארצית. המפגינים מסולקים מן המקום, לא לפני שהם מצליחים להחתים כמה מפעילי מסות הבחירות על העצומה.¹⁶⁹
- יולי 2009: עם תחילת פרק הזמן הרשמי בו ניתן להגיש התנגדויות (על פי חוק

¹⁶³ "אין אור בקצה הארובה", *nrg*, 16.12.2007. לא צוין מחבר.

¹⁶⁴ עברי-דראל, י', "מפגינים באשקלון: תחנה פחמית אינה הפתרון", *ynet*, 24.12.2007.

¹⁶⁵ בר-אלי, א', "אושרה הקמת תחנת כח פחמית נוספת באשקלון", *הארץ*, 16.6.2008.

¹⁶⁶ "עתירה נגד הקמת תחנת הכח הפחמית", מתוך אתר "אדם, טבע ודין", 29.6.2008.

www.adamteva.org.il

¹⁶⁷ דץ, א', "מתנגדים לתחנת הכח הפחמית? תחתמו", *walla*, 5.10.2008.

¹⁶⁸ דץ, א', "הצרפתי שיחנך אותנו", *walla*, ירוק, 9.11.2008.

¹⁶⁹ דץ, א' "מאמץ אחרון למנוע עוד תחנה פחמית באשקלון", *walla*, ירוק, 18.11.2008.

התכנון והבניה), מקיימים פעילי "גרינפיס" הפגנה סוערת באתר תחנת הכח באשקלון, במהלכה הם קשרו עצמם אל שערי האתר, נתלו על עגורן, עלו על ערימות הפחם ותלו שלטים הקוראים למנוע את הקמת התחנה.¹⁷⁰

- אוגוסט 2009: עם סיום פרק הזמן שהוקצב להגשת התנגדויות הציבור, מגישים נציגי ארגוני הסביבה למשרד התשתיות בירושלים באופן הפגנתי את הארגזים ובהם למעלה מ-20,000 התנגדויות של הציבור. זהו מספר שיא של מתנגדים לתכנית אחת.¹⁷¹

פעולות המחאה התקיימו במקביל לתהליך התכנוני. לאחר סיום הגשת ההתנגדויות לוועדה לתשתיות לאומיות בדצמבר 2009, נכנסו גורמים נוספים למערכת קבלת ההחלטות, בראשן גילויי הנפט והגז הטבעי בים התיכון וכן מסקנות הוועדה הבין-משרדית לבחינת משק החשמל (בראשות חיים שני, מנכ"ל משרד האוצר), שקבעו כי למרות העלייה בביקושים והקירבה לקו האדום, אין מחסור אמיתי בחשמל ועל כן אין צורך בהקמת תחנות נוספות. יצוין, כי עוד קודם לכן, קודמה תפיסה תכנונית חדשה, לפיה התחנה תהיה דו-דלקית (כלומר תוכל לפעול על פחם וגז), ובמקביל גובשה הסכמה בין משרדי הממשלה (רוה"מ, פנים, תשתיות, הגנת הסביבה) על העברת הטיפול בתכנית מהוועדה לתשתיות לאומיות למסלול תכנוני של תכנית מתאר ארצית (תמ"א/10) המנוהלת על ידי המועצה הארצית. שינוי מסלול זה נעשה, בין היתר, בשל הרצון לצמצם את העוינות והחשדנות הגבוהים שרחשו הציבור באשקלון וארגוני הסביבה כלפי הוועדה לתשתיות לאומיות ובשל העובדה כי המועצה הארצית נתפסה כמייצגת קונצנזוס רחב יותר.¹⁷² נוספה לכך הסכמה אליה הגיעו משרד התשתיות והמשרד להגנת הסביבה לפיה השימוש בפחם יותר רק במצב חירום. הסכמה זו נתקלה בהתנגדות משרד האוצר, שביקש לקבוע כי השימוש בדלקים הללו יהיה על פי עלותם, ולא לקבוע את הגז כדלק הדומיננטי. ביולי 2011 קיבלה המועצה הארצית החלטה כי התחנה באשקלון תופעל כתחנה דו-דלקית (פחם וגז טבעי), אך שאלת משטר ההפעלה נותרה פתוחה. כך, התחנה שאמורה הייתה לפעול כבר ב-2008, צפויה לפעול רק ב-2017. עמותת "אדם, טבע ודין" הגדירה את ההחלטה כ"פירצה קוראת לגנב, שתביא

¹⁷⁰ לפלר, ע', "אשקלון: פעילי "גרינפיס" נגד תחנת הכח הפחמית", *nrg*, 3.8.2009.

¹⁷¹ אתר "חדשות אפוק טיימס", www.epochtimes.co.il, 10.8.2009.

¹⁷² ריאיון, שחר סולר. וכן, מכתבו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה, איל גבאי אל מנכ"ל משרד התשתיות, שאול צמח, 1.2.2011. במכתב הוצגו שני מסלולי התכנון (ות"ל או תמ"א), ובקשה להגיע להחלטה בשיתוף פעולה עם המשרד להגנת הסביבה. יצוין, כי מדובר במצב נדיר, של הוצאת התכנית מטיפול הות"ל, והמשרד להגנת הסביבה ראה בכך הישג, שנשען בין היתר על יכולת התמיכה מהתושבים ומארגוני הסביבה. לפי: תכתובת פנימית, המשרד להגנת הסביבה, פברואר 2011.

להפעלת התחנה בפחם בחלק ניכר מהזמן".¹⁷³

מאבק זה, שבפועל טרם הגיע לסיומו, משקף פעילות רב תחומית ורב תרבותית של שחקנים רבים בעלי מאפיינים תרבותיים פוליטיים מגוונים: אדנותיות השלטון המרכזי ועוצמתה של חברת החשמל להכתיב צרכים לאומיים, לעומת שחקנים מקומיים הקוראים תיגר על מונופול הידע של היזם. אדנותיות הממסד מלמעלה הכתיבה את אדנותיות ארגוני הסביבה מלמטה. היותו של מושא המאבק סוגיה סביבתית מובהקת ולא אקולוגית, הביא לגיבוש שלושה קודים תרבותיים שהיו הקו המנחה לפיו פעלו מגוון הארגונים במאבק זה: דרישה לצדק חלוקתי (ברמה הארצית, של זיהום אויר), שינוי תפקיד הציבור משחקן מתנגד לשחקן יוזם, וכן גילוי אחריות קולקטיבית (הצורך ביצירת אנרגיה, וההבנה כי יש לכך מחיר). השוואה מעניינת למאבקים דומים משנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת, נגד הקמת תחנות כח ארציות (רדינג, חדרה, "חגית") מלמדת על דפוסי מחאה דומים, של כוחניות רבה של כלל השחקנים, ועל העלאת טיעונים דומים המאופיינים בקיצוניות רבה: נחיצות ודחיפות "קריטיים" בהקמת התחנה מצד הממסד, לעומת "קטסטרופה" ופגיעה קשה באיכות האויר ובחיי התושבים. הניסיון מלמד כי ההקצנה ברטוריקה לא התממשה בשום כיוון, ואולי יש בכך ללמד על היעדר האמינות וחוסר התועלת שבאינטראקציה אדנותית ומתלהמת הנסמכת בעיקר על אמוציות ולא על טיעונים מבוססים.

¹⁷³ בר-אלי, א', "נדחתה ההכרעה על הדלק שבו תופעל תחנת הכח באשקלון", *The Marker*, 6.7.2011.

5 מיפוי תרבותי-פוליטי של המאבקים והארגונים

בפרק זה יוצגו איפיון ותיאור אמפירי תרבותי-פוליטי של שבעת מקרי הבוחן, בשתי רמות המשלימות זו את זו: הרמה הכוללת, בה יוצג מיפוי המאבקים (כל מאבק כמכלול בפני עצמו), והרמה המפורטת יותר, בה יאופיינו השחקנים השונים (הארגונים), לפי גישתם הערכית – הרמונית או אדנותית, כפי שבאה לביטוי באינטראקציה עם השחקנים האחרים ובסוגי הרטוריקה בה עשו שימוש דומיננטי. אפיונים אלה מתבססים על המודלים התיאורטיים שהוצגו בפרק 3.

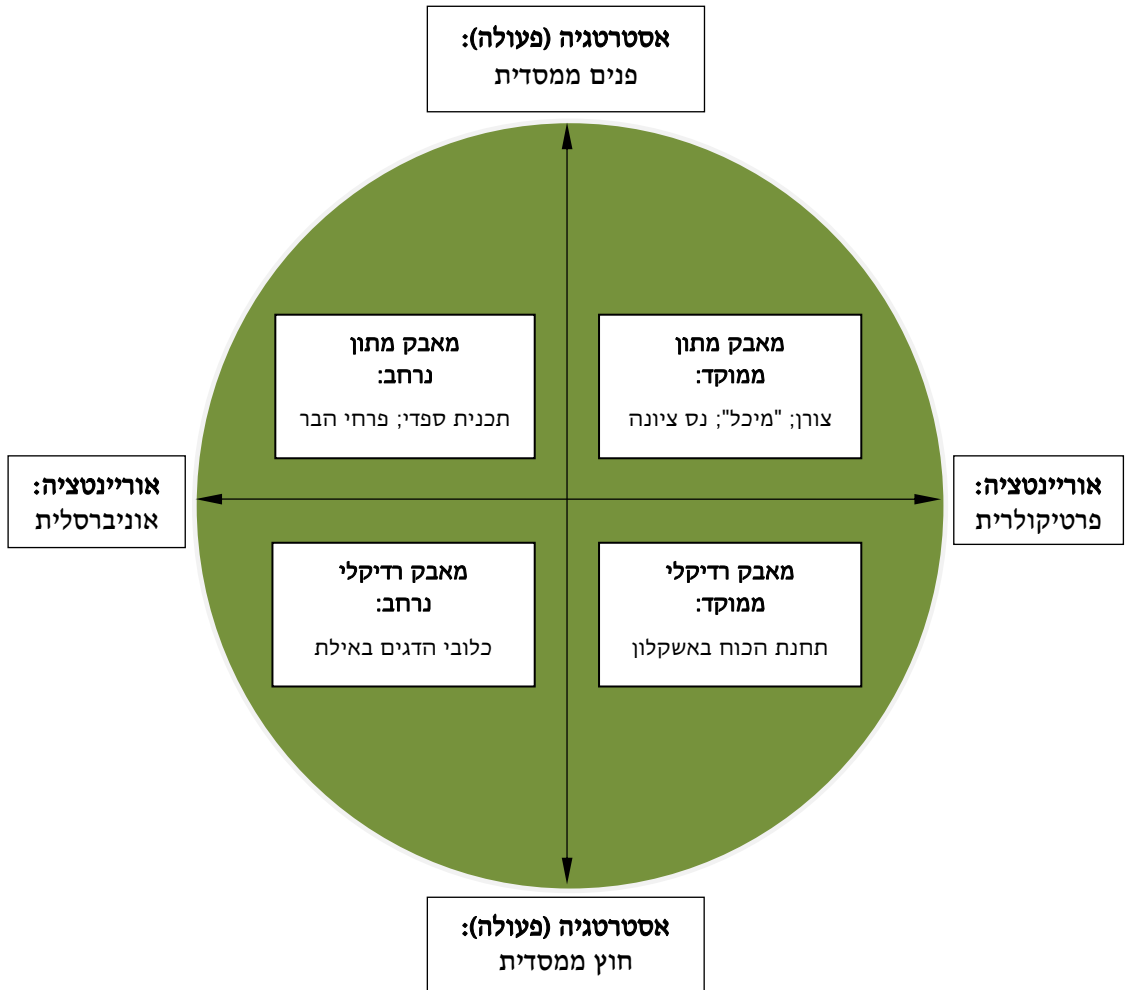
כפי שהוצג בחלק המתודולוגי, ובהתבסס על המודל שפותח בחקר תנועות חברתיות (Hasson, 1993), ניתן לסווג את מקרי הבוחן של המאבקים הסביבתיים על פי שני צירים, אוריינטציה מול אסטרטגיית פעולה, המייצרים ארבע תרבויות פוליטיות של מאבקים אלה (איור 12).¹⁷⁴

כהשלמה וחיידוד למודל זה, ניתן להציע איפיון מפורט יותר של התרבויות הפוליטיות של ארגוני הסביבה המשתקפות מאופן פעילותם בתוך כל מאבק. במיפוי זה נבחנת גישתם הערכית של הארגונים כפי שבאה לביטוי באינטראקציה שלהם עם השחקנים האחרים בזירה, וכן לפי סוגי הרטוריקה השונים בה הם עושים שימוש (איור 13).¹⁷⁵

¹⁷⁴ יובהר, כי הדיכוטומיה העיקרית הינה בין מאבק מתון המייצג פעולה בתוך הממסד ובין מאבק רדיקלי, הנערך בעיקרו מחוץ לממסד. המונחים "מתון" ו"רדיקלי" מייצגים אם כן את מרחב הפעולה המרכזי, ואין להסיק מכך שמאבק "רדיקלי" הינו בהכרח אלים ואגרסיבי.

¹⁷⁵ יודגש כי מיפוי הארגונים מתבסס על פעילותם במקרי הבוחן, ולא באפיון ארגוני כללי במובן של "חקר ארגונים". מספר ארגונים מופיעים כמה פעמים (חל"ט, רש"ט/רט"ג), אך בקונטקסט שונה, לפי מקרה הבוחן המסוים. עוד יש לציין את מעמדה המיוחד של רש"ט/רט"ג שהיא רשות ממלכתית ולא ארגון סביבתי אזרחי.

תרבויות פוליטיות של מאבקים סביבתיים - ארבעה טיפוסים

כפי שתואר בסקירת הספרות והוצג באופן תיאורטי בפרק המתודולוגי, המיפוי והאיפיון הבא מתבסס על מודל האוריינטציה-פעולה של (Hasson, 1993), מודל הערכים של שוורץ (גישה ערכית הרמונית או אדנותית) (Schwartz, 2006) וכן לפי סוגי הרטוריקה שתיארה טיילור (Taylor, 2000). מכאן יוצא, שכל אחד מארבעת טיפוסים התרבויות הפוליטיות של המאבקים מתפצל לשתי תרבויות משנה (אדנותית או הרמונית), המאפיינות את הארגונים הפועלים בקונטקסט התרבותי הרחב של כל מאבק (איור 13).

מאבק מתון ממוקד

בתרבות פוליטית זו עיקר הפעילות מתבצעת באמצעים לגיטימיים בתוך זירת הממסד השלטוני ובמוסדות התכנון המקובלים (ברמה המקומית, המחוזית או הארצית), מתוך שאיפה לפתור קונפליקט מוחשי ומיידי. בפועל מדובר על טיפוס מחאה של התארגנות מקומית, אשר מתפרקת עם מימוש היעדים או כשלון המאבק. כאמור, יש המכנים טיפוס זה כ"מאבק NIMBY" ("not in my back yard"), לפיו התושבים המקומיים רואים אך ורק את טובתם הצרה ונאבקים למען עצמם בלבד. במחקר זה, זוהו שלושה מאבקים כתואמים תרבות פוליטית זו: צורן, היישוב "מיכל", גבעות הכורכר בנס ציונה. להלן תיאור אמפירי של הדברים.

מקרה המאבק באנטנה בצורן הוא המחשה מובהקת לטיפוס זה של תרבות פוליטית, בו נאבקו התושבים לסגירת אתר השידור משיקולים של בריאות הציבור. למעט אירוע המחאה של פינוי היישוב (שאף הוא לא מומש במלואו), פעל ועד הפעולה של התושבים מול רשויות השלטון המקומי ובעיקר מול משרדי הממשלה (איכות הסביבה, פנים) וועדות הכנסת. האינטראקציה עם גורמי הממסד, במקרה זה בעלי העניין ששאפו להמשיך את הפעלת אתר "הלל", הייתה מתונה ולא מתלהמת ברובה, וניסתה לייתר את נחיצות האתר. נראה כי ועד הפעולה במקרה זה זיהה את מקורות הכוח בממסד (הוועדה לביקורת המדינה, לובי בקרב חברי כנסת) ופעל בתוכו בצורה ממוקדת. השימוש הנרחב בתקשורת ובאינטרנט, בעיקר באמצעות הצבת ילדים בחזית המאבק ותחת אימתמחלת ה"סרטן" יצרו מיקוד ברור של מושא המאבק. בהקשר לסוגי אתיקה סביבתית, הרי שמקרה זה ממחיש את היות השחקנים ארגון סביבתי, השואף לבצע חלוקה הוגנת של עלויות סביבתיות (קרי, מטרדים סביבתיים), להבדיל משאר המקרים, המאופיינים כארגונים אקולוגיים, השמים דגש על ניהול וארגון משאבי טבע. תוצאת המאבק, שהביאה לסגירת האתר, יצרה תחושת עוצמה הן בקרב התושבים שראו בכך מאבק מכונן על זהות היישוב, והן כלי לעשיית הון אלקטורלי פוליטי בקרב המנהיגות המקומית.

במאבק זה פעל שחקן יחיד, ועד תושבי צורן, אותו ניתן לשייך לתרבות פוליטית אדנותית. מקרה זה הוא ייחודי, שכן הוועד פעל ללא חבירה או הובלה של ארגון סביבתי אחר. מדובר בהתארגנות עצמאית שהתבססה אך ורק על יוזמות מקומיות ואמצעים שהתושבים גייסו. הצלחת המאבק נבעה בין היתר מהרמה האישית הגבוהה של מובילי המאבק, וכן בשל המעמד החברתי-כלכלי הגבוה יחסית של תושבי צורן. הערך התרבותי האדנותי ניכר מאד, והוא בא לביטוי בחוסר נכונותם של התושבים להתפשר על כל חלופה מלבד סגירת תחנת השידור וסילוק האנטנות. ועד הפעולה איבד כמעט כל ארון באנשי המקצוע ובמערכת הממסדית, ולכן יצר לעצמו מסד נתונים (לגבי הקרינה) ואסף

מידע פנימי (לגבי הנעשה בתחנה ודרכי הפעלתה). כך מתאר זאת אחד מראשי ועד הפעולה:

הקמתי מטה והתחלנו ללמוד את הנושא. אספנו חומר ויצרנו קשרים. בפגישות הבנו שהדבר הזה [האנטנות] מאוד מסוכן, שיש סכנה מוחשית והדבר הזה הוא רצחני. על כל כתבה שלילית בעיתון יש עשר חיוביות, כי המדינה לא מעוניינת הייתה לשנות את המצב. ערכנו כנס תושבים. המטרה הייתה לסגור את התחנה, לא מוכנים לגור כאן... הכנו מצגת והראינו לאנשים שיש סכנה מוחשית מהאתר, ושזה אמיתי. הדבר הראשון שביקשנו עזרה מכל תחום שהוא, ושנאשים יבואו וירשמו. דרך הפעולה הזו הניבה הצלחות... התושבים פה חזקים, חכמים ונרתמו למאבק במלוא מובן המילה. אני כראש מטה החלטתי במהלך 4-5 שנות המאבק להחליף ראשי צוותים, למנוע שחיקה. לא עצרנו לרגע, זה החיים שלנו, של כולנו ואף אחד לא יעצור אותנו לרגע... ההתארגנות שלנו הייתה כל כך חזקה, עם גיבוי אחד לשני וכש"אדם, טבע ודין" באו וראו אותנו הם אמרו לנו "בואו תעזרו אתם לנו"¹⁷⁶...

ניסיון להבין את המניעים לגישה האדנותית הבלתי מתפשרת של ועד הפעולה מביא למסקנה כי מאחוריה קיים חוסר אמון בממסד, שנבע ממערכת של הסתרת מידע ומניפולציות של בעלי העניין בהמשך הפעלת התחנה. הממסד במקרה זה, שיוצג על ידי גופים בעלי עוצמה פוליטית רבה (משרד הביטחון, רשות השידור, "בזק") נקט באדנותיות שבאה לביטוי בגישה פטרונית כלפי הציבור, על ידי שימוש בטיעונים ובערכים שנתפסו כארכאיים מבחינה ציבורית, גאופוליטית וטכנולוגית: "ביטחון המדינה", "סודיות צבאית", "ידע טכנולוגי מורכב", "הסברה ישראלית לעולם הערבי" וכדומה. אם נבדוק את האינטראקציה הזו באמצעות המודל של מערך ההזדמנויות הפוליטיות, נוכל לומר כי ועד התושבים נתקל במבנה ממסדי סגור, והדבר אילץ אותו לנקוט היבדלות ברורה: הימנעות משיתוף פעולה עם ארגוני סביבה אחרים והבעת אי אמון בממסד. נוצר מצב של התבצרות כל צד בעמדותיו, ופער מעמיק והולך בין הצדדים. למעשה רק הופעתם ועוצמתם האישית של כמה שחקנים בעלי תרבות פוליטית אחרת (הרמונית) בדמותם של המשרד לאיכות הסביבה והוועדה לביקורת המדינה, איפשרה פתיחת ערוצי הידברות סבירים וחתירה לפתרון.

הדבר בולט לנוכח אדישותם של תושבי המושבים הוותיקים שסביב צורן (פורת, שריד). עדות לחוסר האמון המוחלט שרחשו תושבי צורן כלפי הממסד עולה מהמקרה הבא, שתרם לתחושת התמרמרות וזעם בקרב התושבים:

בבנימינה יש "מעבדות חרמון", שהיה מביא ציוד מארה"ב עם תקן בינ"ל, ולא רצו [המדינה] לקבל את המדידות שלהם. כשהיינו עושים מדידות עם הציוד שלהם מול הציוד של המשרד לאיכות הסביבה היו יוצאים הבדלים של 150%! אתה רואה איך מדינת ישראל, סליחה על הביטוי, מעשה נבלה, אנשים פה מתים, יושב איזה מניאק שמסדר את המכשירים ואת

¹⁷⁶ ריאיון, מיקי אקרמן.

הפוטנציאליזם בשביל שהמדינה תוכל לשדר בגלל טירוף של ח"כ אחד או שניים, או איש מוסד שאומר את הדבר הכי חשוב בעולם ואנשים קולטים את זה, ואף אחד לא מזיז אצבע ולא רוצים לסגור את התחנה, וכמו ש[נציג המשרד לאיכות הסביבה] אומר התחנה זה לא חשוב אבל אף אחד לא מוכן לקחת אחריות ויוזמה, עד שנתנו להם את הסטירה שזה אנחנו. בשלב מסוים [נתנו] לנו מכשיר מדידה שיכול למדוד רציף 24 שעות ביממה, בביה"ס. הגיעו מודדים מ[מכון] שורק לשער ביה"ס, ואז ראינו כיצד עוצמות השידור יורדות ב-50% עם פתיחת הדלת של הטנדר. חצי שנה האנטנות משדרות רציף, וביום שמגיע איש המדידה של הממשלה יורדות עוצמות השידור! אתם לא מתביישים? וזו מדינת ישראל...¹⁷⁷

קיים עוד מניע של תושבי צורן לפעול בתוך הממסד תוך ניגוחו, דבר הנראה כפרדוקס, אך בהיעדר ערוצי פעולה אפקטיביים אחרים נותרה רק אופציית פעולה זו, כחלק מתרבות פוליטית אדנותית המאופיינת בתחושה סובייקטיבית של "אין ברירה" - עלינו לסמוך רק על עצמנו ולפעול בתוך הממסד משום שהוא היחיד שיכול לשנות את המצב הקיים". מניע זה הוא האשם שתלו תושבי צורן בממסד, שאישר בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת, את הקמת היישוב במקומו הנוכחי (השגוי, לתפיסתם) בצמוד לאתר האנטנות "הלל".¹⁷⁸ מבחינתו, הציבור המקומי חש מרומה, הן על ההחלטה התכנונית בדבר המיקום הפיזי שנקבע ליישוב, אך מעבר לזאת בשל נסיונות הטיוח של המידע האמיתי בדבר נתוני הקרינה מאתר "הלל" שהוסתרו ממנו במשך שנים תוך המשך הרחבת היישוב. לזעם הזה תרמה במיוחד העובדה כי המבנה שהוקם בקירבה הרבה ביותר לאתר האנטנות הינו בית ספר יסודי. מכאן השימוש ה"נוח" בצימוד המושגים "סרטן", ו"בריאות ילדים" כאמצעי הכשר למאבק וניגוח הממסד על החלטותיו השגויות חסרות הצדק. יחד עם זאת, חשוב להדגיש כי בעיני ועד הפעולה של תושבי צורן לא נתפס הממסד כולו כמיקשה אחת, וזהו בו שתי תרבויות פוליטיות שונות. האחת אדנותית, שתוארה לעיל, שיוצגה על ידי בעלי העניין החזקים (משרד הביטחון, רשות השידור, "בזק") שבקשו לשמר את המצב הקיים, קרי השארת אתר "הלל" והמשך הפעלתו. התרבות הפוליטית השנייה שזוהתה על ידי ועד הפעולה הייתה הרמונית, והיא זו שאיפשרה קיום ערוץ תקשורת ענייני, מקצועי ואפקטיבי לאורך זמן. בתרבות פוליטית זו נכללים השחקנים הבאים: הוועדה לביקורת המדינה, ועדת המדע בכנסת והשרה לאיכות הסביבה יהודית נאות. ברם, למרות הפעולה הדו ערוצית, מול שתי תרבויות פוליטיות שונות של הממסד, נותר ועד הפעולה עקבי בתפיסת ערכיו האדנותית, בעיקר בשל תחושת "אין ברירה" וה"הגנה על הבית".

דרך הפעולה האדנותית של תושבי צורן מקורה גם בנשוא המאבק, כלומר העובדה כי אין מדובר על תכנית עתידית, או סוגיה כלכלית או סביבתית לא מוחשית. הסוגיה של

¹⁷⁷ שם.

¹⁷⁸ ראו דבריה של בת שבע קופטש, מתכנתת מחוז המרכז במשרד לאיכות הסביבה, הערה 74.

בראות הציבור בכלל, והממד הדמוני של המשוואה לפיה כביכול "קרינה שווה סרטן" יצרה אקלים של מאבק בלתי מתפשר. תרמה לכך העמימות וחוסר ודאות מוחלטת בדבר העובדות ופרשנותן, קרי רמת הקרינה האמיתית ומשמעותה לגבי האוכלוסייה (מזיקה או לא, מסכנת חיים או לא):

ברמה האישית, 4 מתוך 7 אנשים ברחוב הזה נפטרו מסרטן. הממשלה דיברה על סוגים של פשרות. כאשר התחילו הפרסומים ובעיתונים, נוצר מצב של יישוב שאי אפשר לחיות בו, דימוי שלילי. אנשים החלו להגר מפה. דוד שלי עזב כאן, מכר את הבית ב-2/3 ממה שהוא קנה. כלומר היה כאן מצב של "להיות או לחדול" - אי אפשר להשאיר את היישוב יחד עם האנטנות, ולכן התחיל הקמפיין לסגור את תחנת "הלל". ואי אפשר להמר על הקרינה אם היא בסדר או לא... נוצר פה מצב שיש כאן בעיה שאם לא נדאג שתיעלם, היא לא תיעלם. המאבק פה לא היה על לשפר, אלא ממצב של מצוקה קשה מאוד, והוא נאבק כדי להגיע לנורמליות. כל הדוגמאות האחרות [מאבקים אחרים] הן רצון לשיפור איכות החיים, פה זה היה מאבק לחיים.¹⁷⁹

כאמור, שיאו של המאבק נרשם בחודשים מאי-יוני 2003, בהם הגיעו הזעם והתסכול של התושבים לנקודת רתיחה, תוך הדגשת הרטוריקה של חוסר רציונליות בהשאת האנטנות לאחר שהוכח כי אין בהן צורך (לפי גישת התושבים ועמדת המשרד לאיכות הסביבה):

בשלב מסוים אמרנו שכך אי אפשר להמשיך והעלינו את הרעיון של פינוי צורן. זה החל כאקט מחאה כי חשנו שלא קורה כלום... המקרה שלנו לעומת הקישון היה מובהק, כאן בפירוש ראו קרינה, שם היה ספק. פורת כונה "מושב המוות". בקווי הטלפון נשמעו רעשי רקע ומוזיקה או קריין בערבית. כלומר השידורים נקלטו במקום שבו זה לא היה אמור לקרות. מזגנים החלו לפעול באופן עצמאי... מועצה אזורית לב השרון ישבו על הגדר ולא רצו להתלכלך, להתעסק עם מחלות וסרטן... מה שהכי הטריף אותנו היה שבעקבות החלטות הממשלה שום דבר לא קורה, ואז החלטנו לייצר מומנטום שזה יקרה: קמפיין מאוד חזק של הפגנות ברציפות, ששיאו בנטישה של היישוב... אמרנו שאם זה [האנטנות] לא יפורק אנשים מצורן פשוט יבואו ויפרקו את זה בעצמם!... מה שעושים כעת בקו ההפרדה... פשוט לנתק כבלים והאנטנות היו נופלות. זה לא דומה לשום מאבק אחר: או שמזיזים את האנטנות או את היישוב. זה היה אבסורד: האנטנות לא היו נחוצות לכשעצמן!¹⁸⁰

בפעולת מחאה זו של איום בנטישת היישוב אפשר לזהות שינוי בדפוס הפעולה, מעין "חציית הקווים" מאסטרטגיה פנים-ממסדית לאסטרטגיה חוץ-ממסדית, ואולם בהיעדר השלמה מלאה של המחאה (הפינוי לא בוצע וחסימת צומת דרור לא הייתה מלאה), ולאור שאר הפעילות שנותרה דומיננטית בתוך הממסד (ועדות כנסת והמשרד לאיכות הסביבה), הרי שלא ניתן לראות בכך שינוי משמעותי במאפייני התרבות הפוליטית האדנותית שתוארה לעיל.

¹⁷⁹ ריאיון, מאיר גבעון.

¹⁸⁰ שם.

מקרה המאבק נגד הקמת היישוב "מיכל" רלוונטי אף הוא לטיפוס זה של תרבות פוליטית, שכן מרבית הפעילות נערכה בתוך הממסד התכנוני, בעיקר במועצה הארצית לתכנון ובניה, ששיאה בדיאלוג שהתקיים במהלך עבודת החוקרת דינה רינגר מול כל בעלי העניין. מספר פעולות המחאה שנערכו בהר הגלבוע היו ספורות ובעלות אופי שמרני ושלי, והן התמקדו בהסברה ובפעילות חינוכית לבני נוער ומטיילים בעונת הפריחה. מאבק זה אופיין במנהיגות ששמה בראשה מספר דמויות מפורסמות המזוהות עם המקום עצמו ועם ערכים שמרנים של שמירת טבע, תוך ביטול הערך הציוני הישן והלא רלוונטי לגישתם של הקמת יישובים חדשים כצורך ביטחוני. הנהגת המאבק המשולבת (מנהיגים מקומיים – "משמר הגלבוע" ומנהיגים ארציים – החברה להגנת הטבע) התמקדה באינטרס הציבורי הרחב של שמירת טבע תוך הישענות על טיעונים מדעיים. תוצאת המאבק, שהביא לביטול התכנית, יצר חיזוק תרבותי פוליטי משמעותי לארגוני הסביבה, אשר זכו לסוג של לגיטימציה במוסדות התכנון למעמדם המשפטי כמייצגי הציבור שהתקבע באותן שנים.¹⁸¹ מאבק זה היה בעל אוריינטציה ממוקדת מאוד, שמטרתה מניעת הקמת היישוב, אך הוא נשען בחלקו גם על ערכים אוניברסליים של שמירת ערכי טבע ושטחים פתוחים וצדק חברתי. מרבית שחקניו נקטו גישה ערכית הרמונית, כפי שיתואר להלן.

החברה להגנת הטבע הייתה הגוף הדומיננטי ביותר בהובלת המאבק נגד הקמת היישוב "מיכל", ולמעט החבירה להתארגנות המקומית של "משמר הגלבוע" היא הייתה הארגון היחיד שזיז, תכנן והוביל את מהלך האירועים. תפיסת העולם ההרמונית המשתלבת של החברה להגנת הטבע הייתה מובהקת במקרה זה, הן בזירה העיקרית בה פעלה החברה (מוסדות התכנון – המועצה הארצית), והן בזירות האחרות – הפוליטית, הציבורית והתקשורתית. בדומה למאבקים אחרים על שמירת ערכי טבע המאומים מיוזמות פיתוח (דוגמת נס ציונה, כלובי הדגים), הרטוריקה הייתה של אובדן ואסון. כח העזר העיקרי של החברה להגנת הטבע היו הטענות המדעיות, הן של המדענים החיצוניים שהתגייסו באופן עצמאי והן הטענות האמפיריות של חטיבת המדע ברשות הטבע והגנים, שערכה את הסקר בגלבוע (2005) שהוכיח כי כמות האיריסים הנדירים בשטח התכנית רב משסברו בתחילה. למעשה, ניתן להצביע על "קואליציה" שגיבשה החברה להגנת הטבע מול הממסד: הובלת המאבק בזירה התכנונית על ידי ראשי החברה להגנת הטבע (בראשם יואב שגיא כראש מכון דש"א), הצבת טיעונים מדעיים בשיתוף החטיבה

¹⁸¹ חוק "ייצוג גופים ציבוריים שענינם בשמירת איכות הסביבה" נכנס לתוקפו בשנת 2002. החוק הסדיר לראשונה את מעמדם הרשמי של ארגוני הסביבה במוסדות התכנון והקנה להם זכות הצבעה.

המדעית ברשות הטבע והגנים (בהובלת תמר דיין) וגיוס תמיכה ציבורית בעיקר ברמה המקומית (בראשות אקטיביסטים צעירים ו"איקונות" תרבותיות כעזריה אלון ואריק נחמקין).

מבחינת החברה להגנת הטבע, המאבק נגד הקמת היישוב "מיכל" היה חזרה ערכית על מאבק דומה שהתקיים בשלהי שנות ה-70 של המאה הקודמת, בו היא פעלה נגד יוזמה להקים יישוב חדש ביער אום צפא בשומרון, בשטח שהוכח כשמורת טבע אקולוגית ייחודית ביותר.¹⁸² כמו במקרה "מיכל", היוזמה של גופים ממשלתיים באום צפא זכתה לתמיכה של רשות שמורות הטבע דאז והציגה את החברה להגנת הטבע כמתנגדים קיצוניים.¹⁸³ הדבר מאפשר לעמוד על האינטראקציה בין החברה להגנת הטבע ובין רשות הטבע והגנים, כעל פער בין שתי תרבויות פוליטיות שונות, אותו ניתן לאפיין כדפוס פעולה העובר כחוט השני ממקרה יער אום צפא, דרך מאבק גבעות הכורכר בנס ציונה ועד מקרה "מיכל" בגללובע: רשות הטבע והגנים כארגון ממסדי מקצועי המובל על ידי הנהלה שלה שיקולים תרבותיים פוליטיים הסותרים לעתים את תפיסת העולם האקולוגית ה"קלאסית" (קרי שמירת טבע רומנטית והתנגדות לפיתוח), והחברה להגנת הטבע הרואה עצמה (בין היתר) כ"כלב השמירה" של מתח פנים ארגוני זה ברשות הטבע והגנים.

את תפקודה של החברה להגנת הטבע במאבק נגד היישוב "מיכל" תיארה דינה רינגר שמונתה על ידי המועצה הארצית לתכנון ובניה כחוקרת התכנית:

היא [החברה להגנת הטבע] עלתה על זה, אלא דברים שאמורים בפרוטוקולים. זו לא המצאה. החברה להגנת הטבע עשתה שיעורי בית יוצאים מן הכלל. לא היה דבר שהם לא העלו כטיעונים לגופו של עניין. הם הביאו את זה מעוגן בסימוכין, הם עשו עבודה באמת נהדרת. קראתי ונברתי בחומרים אבל הם הגישו חוברת, עבודה מצוינת... הם אנשים מאמינים, יש להם לירוקים תחושה של שליחות, אפילו קיצונית, כי הם רואים את העולם שלהם דרך הראייה ירוקה, והעולם הוא בסך הכל מאוזן: אין מצב של רק ירוק, רק כחול, רק התיישבות.¹⁸⁴

דבריה של רינגר משקפים את הגישה ההרמונית של החברה להגנת הטבע, המתנגדת באופן נחרץ לתכנית המוצעת, אך מעלה הצעות פשרה ריאליות המבוססות על בדיקות אמפיריות ומדעיות. אסטרטגיית פעולה זו דומה לזו שננקטה על ידי הקואליציה לשימור

¹⁸² ריאיון, יואב שגיא.

¹⁸³ המאבק באום צפא נשא פרי, עת הוחלט ב-1979 להקים את היישוב החדש ("חלמיש") מדרום מערב ליער, ולא בתוכו. אחד הטיעונים המובילים, אותן העלה האקולוג פרופ' הינריך מנדלסון, היה שלא לחזור על השגיאה של קריית טבעון, שהקמתה והרחבתה פגעו ביער ובחורש הטבעי.

¹⁸⁴ ריאיון, יואב שגיא; וגם: (טל, 2006).
ריאיון, דינה רינגר.

הרי ירושלים במקרה של תכנית ספדי: התנגדות מקצועית חסרת פשרות לתכנית המוצעת, וקידום הצעות פשרה בגישה הרמונית. במקרה של "מיכל" האוריינטציה היא אמנם פרטיקולרית, אך יש בה גם חשיבה אוניברסלית עקרונית, קרי הרצון למנוע תקדים של בניית יישובים חדשים מיותרים מבחינה כלכלית וביטחונית בתוך שמורות טבע. בעצם, עוצמתה התרבותית פוליטית של החברה להגנת הטבע במאבק זה בא לביטוי בהצלחתה לבטל שלושה ערכים תרבותיים-פוליטיים ישנים שהובילו שלושה גורמי ממסד חזקים: הקמת יישובים חדשים לאורך קו התפר כצורך ביטחוני (משרד ראש הממשלה), חיזוק כלכלי חברתי על ידי משיכת אוכלוסייה חזקה (מועצה אזורית עמק בית שאן) וגרירת שטח משמורת טבע לשם הקמת יישוב (רשות הטבע והגנים). הטקטיקה האדנותית שנקטו שלושת גורמי ממסד אלה, בהיותם משוכנעים לחלוטין בצדקתם ובהיותה היחידה הראויה כביכול, הוכחה כשגויה. גישתם האדנותית דווקא דרבנה את החברה להגנת הטבע לנקוט בגישה הרמונית ופשרנית של הצגת התכנית כחסרת היגיון תכנוני וכנוגדת את הצדק החברתי. גישה רציונלית והרמונית זו של הצבת חלופות מבוססות הוכחה כאסטרטגיה יעילה, והיא נובעת מאופיה התרבותי-הפוליטי המעודכן של החברה להגנת הטבע המאפיין אותה החל מאמצע שנות ה-90, הנשען על העתקת המאבקים הסביבתיים אל המרחב התכנוני.

ברם, יחד עם הגישה ההרמונית הכוללת, הדבר לא מנע את השימוש ברטוריקה אסונית-אובדנית (שגובתה גם על ידי המדענים) לגבי מה שעלול להתרחש בגלבוץ אם תאושר התכנית של "מיכל". ממחישים זאת הדברים הבאים, שהופצו באתרי האינטרנט, בעיתונות המודפסת ובעלוני שחולקו למשתתפים בפעילות המחאה:¹⁸⁵

(1) אם, חלילה, יוקם כאן הישוב הוא יגרום לנזק חמור ובלתי הפיך לעולם החי והצומח בגלבוץ ויסכן את עצם קיומו של אירוס הגלבוץ;

(2) הקמתו של הישוב תגרום לפגיעה סביבתית אדירה וחסרת תקנה באזור חשוב זה...;

(3) אנו, מדענים העוסקים בביולוגיה, אקולוגיה ושמירת הטבע, רואים בחומרה רבה את ההחלטה על הקמת ישוב חדש בלב שמורת האירוסים בגלבוץ וקוראים לבטלה כדי למנוע פגיעה הרסנית שאיננה ניתנת לתיקון... סיכון של מין אנדמי בעל תפוצה כה מוגבלת עלול לגרום להכחדתו המוחלטת... פיתוח של בינוי בכלל וישוב בפרט, המעמיד בסכנה מין נדיר כאירוס הגלבוץ הוא מעשה הנחשב לפשע אקולוגי;

(4) הגלבוץ לא נמצא בשום סכנה למעט הקמת מיכל ואין שום צורך בשמורה.

השחקן השני בעל תרבות פוליטית הרמונית במאבק זה הוא "משמר הגלבוץ", שפעל

¹⁸⁵ הציטוטים (כולם מיוני 2004), מתוך: (1) "אל טל ואל מיכל עליכם הרי הגלבוץ" – רשימה של יואב שגיא באתר דש"א; (2) מכתב של מנכ"ל החברה להגנת הטבע אל יו"ר מליאת רשות הטבע והגנים; (3) עצומת המדענים; (4) דרורי, מ', זלינגר, א' "הר המריבה", *nrg*, 30.3.2005.

כהתארגנות תושבים "אד-הוק". דפוס הפעולה של ההתארגנות היו שמרניים ביותר וכללו פעילויות קהילתיות וערבי הסברה ביישובי האזור, טיולים וצעדות, החתמה על עצומות. פעולות מחאה קיצוניות כמעט ולא ניצפו. המסרים פעלו בעיקר על המישור ההגיוני, בראשם הטיעון שאין זה נכון להקים יישוב חדש בלב שמורת טבע כאשר שני יישובים ותיקים סמוכים (מעלה גלבוע, מירב) מאוכלסים רק כדי 20% מהתפוסה שלהם. ראשי ועד הפעולה של "משמר העמק" שבו והדגישו כי אין הם מתנגדים עקרונית להקמת יישובים חדשים, אולם לא נכון לעשות זאת במיקום המוצע בהר יצפור:

עשו סיוור מוקדם. היו שם שתי נקודות תורפה: האיריסים והגדר הצמודה (ההפרדה) לכפר ג'לבון, ממש חלון מול חלון. זה נראה מאוד מטופש, כישוב "אקולוגי"... הוא [אליק רון] עשה איתה [עם יעל שאלתיאל] סיוור, שלא יהיו המעצבנים האלה הירוקים [החברה להגנת הטבע]... הוא ראה מקום חלופי. הוא סגר אתנו מראש שאם היא תסכים על מקום אחר אנחנו לא הולכים נגד. כלומר שאנחנו נגד המיקום הספציפי, ולא נגד הישוב עצמו. אם מוצאים שיואב [שגיא] ייתן אוקיי, למרות שאנחנו נגד יישובים חדשים, זה יהיה בסדר. לי מאוד הפריע הנושא של החלטות שרירותיות שהן לא מתחשבות ושהן לא הכרחיות, כלומר ההיגיון אצלי עובד. ההיגיון הירוק. וכשחותמים על זה למעלה מ 100 מדענים בראשם אוריאל ספריאל, מי אני הקטנה ...?¹⁸⁶

זו הרי איזולת, ואולי גם הונאה: הולכים ומבטיחים לאנשים "יישוב אקולוגי" עם נוף ואיכות חיים, ובונים אותו ממש על גדר ההפרדה, ואף הייתה נדרשת חומה להגנה על הישוב. אמרנו ליעל [שאלתיאל] שניתן לה ["משמר הגלבוע" + ירוקים] רוח גבית ותמיכה למיקום האלטרנטיבי, אך היא סירבה בעקשנות לא ברורה... המסר היה שמתרחש כאן עוול, ואת זה הציבור קלט. היה כאן ריח של הונאה, וגם את זה היה קל להעביר. המסרים במאבק עובדים על נימים רציונאליים ואמוציונאליים כאחד.¹⁸⁷

הדברים הללו מעידים לא רק על היעד הטקטי אותו ביקשו ראשי "משמר הגלבוע" להשיג, כי אם גם על ערך היסוד של תפיסת עולמם ההרמונית: חשיבה פתוחה וחתירה לפשרה. למעשה, הארגון חבר לחברה להגנת הטבע בכדי לנהל משא ומתן תכנוני עקרוני על נחיצות התכנית של "מיכל", על ידי הצבת חלופות מבוססות ובעיקר על לימוד והבנת האינטרסים של הצד השני (היזמים והרשויות). ברם, הממסד התכנוני לא שיתף פעולה בראשית המאבק לגישה זו, והשליט שיח אדנותי שכלל טיעונים עמם היה קשה ל"משמר הגלבוע" להתמודד, כגון: "זוהי החלטת ממשלה", "הקמת היישוב נחוצה מבחינה ביטחונית", "יש צורך לחזק כלכלית את הגלבוע". נדמה כי הממסד התכנוני, בעיקר ברמה המקומית והמחוזית התייחס להתנגדות הכנה של "משמר הגלבוע" בהתנשאות ובחוסר רצינות. יחסו גרם לארגון לחזק את טיעוניו הרציונאליים ולהציע חלופות תוך שמירה על הנימה ההרמונית של השיח, דבר שהתפרש על ידי ועדות התכנון הללו כחולשה. רק עם

¹⁸⁶ ריאיון, ענת גלבוע-רון.

¹⁸⁷ ריאיון, אליק רון.

מעבר הדיון למועצה הארצית ובדיקת הנושא על ידי החוקרת, התפתח שיח מקצועי מעמיק בו ניתנה לאנשי "משמר הגלבו" האפשרות לנהל דיאלוג הרמוני שכובד על ידי אנשי המקצוע. הדבר מעיד על הפער התרבותי פוליטי המהותי בתוך הממסד התכנוני, בו הרמה המקומית מונעת לעתים על ידי אינטרסים זרים לאינטרסים של כלל הציבור. המאבק נגד הקמת היישוב "מיכל" בגלבו"ע ביטל, בין היתר, את התפיסה התרבותית פוליטית המוטעית לפיה השלטון המקומי הוא הריבון היחיד על המרחב המקומי. ארגוני הסביבה במאבק זה חיזקו תפיסה מרחבית כוללת, לפיה הגלבו"ע הינו "טובין ציבורי" ערכי ולפיכך עליו להידון ברמת התכנון הגבוהה ביותר. דפוסי פעולת הממסד התכנוני במקרה זה מדגישים לא רק את הפער התרבותי הקיים בתוך היררכיית המוסדות, אלא את עוצמתה של המועצה הארצית לתכנון ולבניה כקהילה אפיסטמית מוערכת על ידי הציבור וועדות התכנון הכפופות לה.¹⁸⁸

יצוין כי קבוצת היזמים של פרוייקט היישוב, חברת "אקו-וילג" שנתמכה על ידי עמותת "אור", כמעט ולא שיחקה תפקיד מרכזי באינטראקציה עם אנשי "משמר הגלבו" והחברה להגנת הטבע. היעדר אינטראקציה משמעותית בין יזמים אלה ובין ארגוני הסביבה אינה בהכרח מעידה על זהות תרבותית, להיפך: לפנינו שתי גישות סביבתיות המעידות על שתי תפיסות עולם "ירוקות" שונות לחלוטין מבחינה ערכית ותרבותית: הגישה הירוקה הקלסית (הרומנטית) של מניעת פיתוח ושמירת ערכי הטבע ברוח האתיקה האקולוגית ("ארגון אקולוגי"), לעומת גישה ירוקה "יזמית", הקוראת לפיתוח מקיים (לגישתם), בו צורכי האדם אינם פחותים מצורכי הטבע והאדם יחד. לא בכדי הציגו היזמים את היישוב המוצע כיישוב אקולוגי, המתחשב בסביבה, מתבסס על בנייה ירוקה ואפילו מתחייב לשלב את האיריסים הנדירים בגנותיו. מבחינת ארגוני הסביבה, הגישה ה"ירוקה" היזמית המדוברת אינה אלא צביעות (הת'ר'קקות, greenwash), שמטרתה לקדם מיזמי פיתוח הפוגעים בסביבה ובאדם בעודם עוטים עלה תאנה של מותג סביבתי.

הפעילות השמרנית של התארגנות "משמר הגלבו" התבססה על קשרים חברתיים הדוקים בין תושבי האזור, ועל גיוסם של פעילים ידוענים רבים למאבק. החיבור ושיתוף הפעולה עם החברה להגנת הטבע היה אם כן טבעי, ושתי הקבוצות פעלו כאמור בגישה הרמונית השואפת לפשרה, כנגד "יריב" משותף, הקואליציה בין המועצה האזורית לרשות

¹⁸⁸ "קהילה אפיסטמית" היא רשת של אנשי מקצוע המתמחים בתחום מסוים, וכנראה הם בעלי סמכות בכל הנוגע לידע הקשור למדיניות באותו תחום. בהקשר זה, המושג תרבות אפיסטמית מתייחס לכלל הערכים והאמונות המשותפים לקהילה האפיסטמית. חברי הקהילה, שיכולים להגיע מדיסציפלינות ומרקעים שונים, חולקים לא רק תחום עניין משותף כי אם גם שפה, דרך הסתכלות, גישה לפתרון בעיות ותפיסת עולם הקשורות לתחום הידע המסוים, או במילים אחרות "תרבות אפיסטמית". עוד על מושג זה ראו: (Haas, 1992).

הטבע והגנים, שנקטה בגישה אדנותית ברורה. הבדלי הגישות התרבותיות הללו הוביל בשלב מתקדם של העימות לנתק באינטראקציה בין ארגוני הסביבה וקואליציה זו. אנשי "משמר הגלבו" והחברה להגנת הטבע הצליחו ליצור לכידות ערכית ואידאולוגית בין אנשי עמק יזרעאל ובין אנשי יישובי הגלבו (האחרונים הם תושבי המועצה האזורית עמק בית שאן, שהובילה את המיזם). לכידות זו יצקה משקל רב להתנגדות, משהתברר כי תושבי היישובים הוותיקים הסמוכים למיזם "מיכל" סותרים את הטיעונים הביטחוני והחברתי-כלכלי שהועלו על ידי היזם והמועצה האזורית:

הטיעון הביטחוני היה בולשיט כי כבר הייתה גדר הפרדה. כבר עברנו את ימי "חומה ומגדל", יעל [שאלתיאל] נפנפה בכך שזה נחוץ ביטחוני... היו שיקולים שהצטברו, אך אמירה של אנשים בתוך המועצה שאומרים מה העניין, יש לכם שני יישובים קורסים על הגלבו ואתם באים להקים עוד אחד? ושני מטר אחד ליד השני... הייתה לנו אמירה חזקה: 2 היישובים אינם חזקים עם קהילה משגשגת, והאג'נדה אמרה להביא תושבים אלינו, עזרו לנו להביא תושבים לפתח את היישוב... האג'נדה הייתה חיזוק ליישובים קיימים. לא נכתב בבוטות "לא רוצים יישוב חדש..." אבל בהחלט זו הייתה האמירה. המרחק בין מעלה גלבו למיכל המיועד הוא כלום מבחינת קו אווירי. זה היה קלף חזק. הבנתי שיש כאן אמירה חזקה לכך שזה בא מתוכנו מתוך היישוב עצמו, לא מישחו מנותק.¹⁸⁹

מהמחקר עולה כי התארגנות "משמר הגלבו" פעלה מכמה מניעים, אשר יתכן והם רלוונטיים למאבקים סביבתיים אחרים. ראשית, המניע של אהבת הטבע ושמירת ערכי הטבע. זהו המניע הגלוי המובן מאליו, שהרי נוח מאוד לחבב את ערכי הטבע וקל לגייס תמיכה למסרים אוניברסליים אלה. שנית, הממד הפוליטי. מאבק התושבים נגד הקמת "מיכל" בא לאחר כישלונם למנוע את הקמת גדר ההפרדה על הגלבו, באופן ובצורה בה היא הוקמה:

אני זוכרת אותנו כועסים ומתעצבנים ואף אחד לא הביע התנגדות. אבל שהגדר כבר קיימת ועוד רוצים להקים את מיכל זה היה כבר... "עד כאן". גם המדענים הצביעו שהשטח כבר חצוי ממילא, אז לא צריך להרוג את השטח.¹⁹⁰

על פי תחושות התושבים ופעילי המחאה, ההתנגדות לגדר ההפרדה הייתה נגד כוחות חזקים מדי (המדינה, מערכת הביטחון) שפעלו משיקולים של מחלוקת פוליטית, אך הם בעלי היגיון מציאותי די גבוה (עצירת המחבלים המתאבדים – התקופה הייתה שיאה של האינתיפאדה השנייה) ולכן לא היה טעם או יכולת אפקטיבית להתנגד. וכך כשעלתה היוזמה של "מיכל", התושבים היו בתחושה של "לא עוד", ויצאו להיאבק במשהו ריאלי יותר לשינוי. מניע שלישי הוא אישי: הדומיננטיות של ראש המועצה האזורית ותמיכתה בהקמת היישוב תוך חבירה באופן מעורר מחלוקת לרשות הטבע והגנים יצרו אנטגוניזם,

¹⁸⁹ ריאיון, צורית יעיר.

¹⁹⁰ שם.

הן בקרב אנשי העמק (בראשה היו דמויות מפורסמות שנרתמו למאבק) הן ביישובים בגלבו (שדרשו לחזק יישובים קיימים ולא להקים חדשים). התושבים זיהו גם "תחרות" ועוינות אישית בין ראשי שתי המועצות האזוריות החולקות ביניהן את רכס הגלבו - מועצה אזורית עמק בית שאן (מזרח הגלבו) ומועצה אזורית גלבו (מערב הגלבו). העובדה כי התושבים והחברה להגנת הטבע לא יצאו למאבק נגד הקמת יישובים חדשים במערב הגלבו ("נורית", וכן כפר השעשועים "סקי בגלבו") דרבנה את ראשי המועצה האזורית עמק בית שאן כנגד ארגוני הסביבה וכך הלך והתרחב הפער הערכי בין הצדדים.¹⁹¹

למרות שלושת המניעים הללו שעמדו בבסיס הפעולה של "משמר הגלבו", ונוכח גישה אדנותית חזקה של השלטון המקומי ורשויות התכנון המקומיות, נותר הארגון עקבי ודבק בגישה ערכית הרמונית של שיח מתון המחפש פשרה ריאלית. התעקשותם על איתור חלופות וההבהרה כי המיקום המסוים של "מיכל" הוא פוגעני לסביבה, זכתה להכרה תרבותית רק במישור הארצי, ככל הנראה בזכות החבירה לחברה להגנת הטבע, הבקיה ומנוסה בניהול משא ומתן תכנוני מעמיק, והן בשל המקצועיות של החוקרת רינגר שניהלה דיאלוג פתוח ומקדם המבוסס על עובדות ומימוש צורכי האמת של המרחב.

השחקנית השלישית במאבק זה היא **רשות הטבע והגנים**, בה ניצפו שתי תרבויות משנה מקוטבות, פנים ארגוניות: מדעני הרשות פעלו בגישה תרבותית הרמונית, בעוד הנהלת הרשות נקטה בגישה אדנותית מובהקת. פיצול זה נבע מהדילמה המקצועית ערכית, של הרצון להרחיב את שטח שמורות הטבע בגלבו לעומת הפגיעה הצפויה בערך טבע אסתטי בעל עוצמה (איריס הגלבו). אי התנגדותה של רשות הטבע והגנים לתכנית וההסכמה עם היזם והמועצה האזורית שיוו לה דימוי של "יזם", והדבר גרר ביקורת קשה מאוד מצד החברה להגנת הטבע. דילמה זו חצתה את הארגון וגרמה למתח פנימי חסר תקדים, בין ההנהלה שצידדה בהקמת היישוב ובין אנשי המקצוע והמדענים שהתנגדו לו. נראה כי על הנהלת רשות הטבע והגנים הופעלה מערכת לחצים פוליטית לאשר את היישוב "מיכל", והדבר הקרין פנימה כלפי הארגון וכאמור יצר מתח רב.¹⁹² כך, נוצרו ברשות הטבע והגנים שתי תרבויות פוליטיות שונות: האחת של הנהלת הרשות, שאופיינה באדנותיות ובחוסר פשרנות שאינה נשענת על בדיקה מעמיקה לגבי מידת הנחיצות שבהקמת היישוב החדש, לעומת תרבות פוליטית הרמונית, של אנשי המקצוע שביקשו לייצר דיאלוג פשרני שייבא לביטול התכנית, משיקולים מדעיים ורציונליים. כך נוצר מצב של ארגון ממסדי הפועל למען יעד פרטיקולרי, אך סובל מפיצול תרבותי פנימי עמוק, שנוצל היטב על ידי ארגוני הסביבה הלא ממשלתיים. התיאור הבא ממחיש את הפער בין שתי התרבויות הללו:

¹⁹¹ ריאיון, צורית יעיר; ריאיון, יעל שאלתיאל.

¹⁹² ריאיון, ערן פייטלסון; ריאיון, תמר דיין.

אני חושבת שהתהליך היה שגוי. ואני חושבת שהרשות שהייתה צריכה לעמוד מולה [המועצה האזורית] ולהגיד לה 'לא' – זאת שגיאה גדולה ולהראות לה מה השגיאה הגדולה... גם רשות הטבע והגנים אמרה: "זה רק שלוש מאות דונם". אבל בוודאי שזה לא רק שלוש מאות דונם. זה לא נכון מקצועית שלוש מאות דונם זה לא נכון מדעית... אבל פה לא שעו מספיק לאמיתות... בגלל שהוא ארגון ממשלתי-היררכי, הוא מאוד מאוד מושפע ממי שעומד בראשו... התנועה לא הייתה מספיק בכיוון של הערך הבסיסי של שמירת טבע שזה מה שרשות הטבע והגנים על פי חוק אמורה לעשות.¹⁹³

הסבר אפשרי לפער תרבותי פוליטי זה בתוך הארגון נובע מהפער האישי-מקצועי, ששורשיו במינוי הפוליטי של ראש הרשות והמינויים המקצועיים של אנשי המדע. תופעה זו, המוכרת היטב במנגנון השירות הציבורי נחשפה במקרה של היישוב "מיכל" במלוא הקושי. אינטרסים פוליטיים קצרי טווח וחסרי ביסוס, לעומת טיעונים מדעיים אמפיריים, העוסקים שניהם בסוגיה אתית מורכבת סביב מרחב ערכי פיזי (הגלבו) יצרו קונפליקט פנימי קשה. הסבר נוסף הוא השוני הארגוני והתרבותי פוליטי שבין רשות הטבע והגנים ובין החברה להגנת הטבע. האינטראקציה בין שני ארגוני הסביבה הוותיקים, הממסדי והציבורי, חשפה במקרה של היישוב "מיכל" את העוצמות והחולשות של שתי תרבויות פוליטיות מנוגדות: אדנותיות של גוף ממסדי בעל סמכות ועוצמה לקבלת החלטות, למול הגישה ההרמונית של גוף ציבורי בעל יוקרה שעיקר כוחו בגיוס תמיכה ציבורית. מבחינת הממסד התכנוני, זה סיפק את הכלים בדמות החוקרת שמונתה לקיים את הדיאלוג המקצועי תרבותי שאיפשר את חשיפת הפערים התרבותיים, בין הארגונים, ובעיקר בתוכם.

הגישה האדנותית של הנהלת רשות הטבע והגנים במקרה זה באה לביטוי בכך שטיעוניה לא התבססו על בדיקה אמפירית של ערכיות השטח. רק בראשית 2005, כאשר גבר קולם של אנשי המקצוע בתוך רשות הטבע והגנים, בוצע סקר האיריסים בגלבו שנתוניו הביאו לשינוי בעמדתה בסופו של דבר. הדברים הבאים, הנאמרים בנימה של זלזול לגבי גודל השטח עליו הסכימה רשות הטבע והגנים לוותר, ממחישים אף הם את הגישה האדנותית:

במהלך הסיור המשותף שנערך לשדולה הירוקה בכנסת אמר אחד מנציגי הרשות ש"תמורת 300 הדונמים המצ'וקמקים האלה השגנו שמורה של 18 אלף דונם. כן, 'מצ'וקמקים', בזה מתמצת הגישה שלהם".¹⁹⁴

מנגד, ביטוי לגישה ההרמונית של מדעני הרשות, הנשענת על רטוריקה מדעית ורציונלית,

¹⁹³ ריאיון, תמר דיין. דיין שימשה כאשת המקצוע הרלוונטי היחידה בוועדה המקצועית-מדעית של מליאת רשות הטבע והגנים, והיא הייתה בדעת מיעוט בעניין התנגדותה להקמת היישוב "מיכל". לטענתה הרכב הוועדה הושפע מאוד פוליטית.
¹⁹⁴ דרורי, מ', זלינגר, א', "הר המריבה", *nrg*, 30.3.2005.

השימור של המגוון הביולוגי: מדינת ישראל אומרת במסגרת אמנות שהיא חתומה עליהן... "שימור המגוון הביולוגי הוא טובת הציבור". עכשיו ישנן עוד טובות לציבור – ברור לחלוטין, אבל באיזונים בין טובת הציבור בהיבטים שונים, קבלת החלטות היא קבלת החלטות רציונלית כמיטב היכולת... במערכת קבלת החלטות גם קשר רגשי הוא חלק מהשקלול הרציונלי... אני לא חושבת שהרטוריקה שלי היא של אסון. אני חושבת שהיא רטוריקה של רציונליות: מצד אחד תהליך מינהלי לא תקין ומצד שני – שגיאה אקולוגית ושגיאה ניהולית גדולה לדעתי. ודרך אגב, האוצר סבר כמונו. פה לחלוטין לא היה בזה היגיון כלכלי, לא היה בזה היגיון של שמירת טבע.¹⁹⁶

חיזוק אובייקטיבי לטעון כי הנהלת הרשות נקטה בגישה אדנותית המתעלמת מהמציאות המדעית המוכחת ניתן למצוא בדבריה של החוקרת רינגר:

היא [תמר דיין] באיזה שהוא מקום הבינה שהרשות עושה דברים החורגים בכל קנה מידה משימור התפקידים שלה (אשר מוגדרים היטב בחוק רשות הטבע והגנים)... רשות הטבע והגנים לא עשתה את עבודתה נאמנה. תמר היא חלק מרשות הטבע והגנים, היא המדענית שלהם, היא לא יכלה לעשות שקר לעצמה והוציאה את הדברים החוצה. היא אמרה דברים מאוד ברורים, ומישהו בחר להתעלם מהדברים שלה וללכת קדימה עם תפיסות העולם הקודמות שלו, ואולי הוא היה מצליח אילו זה לא היה מגיע למצב של התנגדויות או למצב של חקירה... שיקול הדעת הוא לא נכון כי המהות של 300 הדונם הללו הוכחה, אין כאן מה "לשער", המהות הזו ברורה גם להם: סקר האירוסים נעשה ע"י רשות הטבע והגנים!, אך הם סירבו לקבל את זה, הם התעלמו ממנו. אז אם הם בתוכם היו להם כל החומרים "שחור על גבי לבן", לדעת מה הנזק האפשרי לשטח, הם הבינו, ומישהו שם בחר להתעלם מזה. קצת קשה לי לחשוב שיש כאן מישהו שבא בתמימות לעניין הזה... אני בתחושה שלא שקלו את שיקולי שמירת הטבע הנכונים.¹⁹⁷

*

המקרה השלישי המאפיין טיפוס זה של תרבות פוליטית זו של מאבק מתון ממוקד הוא **המאבק לשמירת גבעות הכורכר בנס ציונה**. מבחינת אסטרטגיית הפעולה, התקשורת הישירה עם הרשות המקומית (עיריית נס ציונה), רשות הטבע והגנים ובעיקר ועדת התכנון המחוזית והפניות לבג"ץ ממחישות את תפיסת העולם של השחקנים במאבק זה, שהשכילו להבין כי מדובר בסוגיה ציבורית-תכנונית שראויה להידון בתוך הממסד,

¹⁹⁵ יודגש, כי אין להסיק מכך כי טיעונים מדעיים או רציונליים הם לרוב הרמוניים מטבעם. המקרה של השחקן הקודם שהוצג בקטגוריה תרבותית פוליטית זו, ועד תושבי צורן, הראה את ההיפך, שם הוצגו טיעונים רציונליים ומדעיים-אמפיריים אך באופן אדנותי. מכאן, שההבדל בין אדנותי להרמוני הינו באופן ההגשה, הניסוח וסגנון האינטראקציה מול השחקנים האחרים. הרטוריקה היא רק אחד המרכיבים המבטאים זאת באופן מוחשי.

¹⁹⁶ ריאיון, תמר דיין.

¹⁹⁷ ריאיון, דינה רינגר.

במקביל לפעילות שטח מקומית באזור הגבעות, תוך התמקדות בהסברה חינוכית ו"הדבקת" התושבים למושא המאבק. אשר לאוריינטציית הפעולה, זו הייתה ממוקדת מאוד, והוגדרה כמניעת הבנייה בשל הרצון לשמור על איכות חייהם וזהות יישובם, ופחות מזה עיסוק בסוגיית שמירת הטבע. לפיכך, במקרה זה ניתן לראות המחשה לפעילות של ארגון סביבתי מבחינה אתית, ופחות מזה של ארגון אקולוגי. המאבק הממוקד של התושבים והחבירה לממסד המקומי יצרו אמנם אפקט חיובי פוליטי ברמה המקומית, אך עדיין קשה להעריך את תוצאותיו לטווח ארוך שכן מעמדו המשפטי של השטח (גבעות הכורכר) טרם הוכרע, ומקנן חשש כי הצלחת המאבק עלולה להתפוגג. כך או כך, מאבק זה הפך את הסוגיה הסביבתית לפוליטית-מקומית מובהקת עבור ראשי העיר אך גם כלי לעליית מנהיגות חברתית אותנטית, שצמחה מלמטה ותרמה רבות לעיצוב הזהות הקולקטיבית המקומית.

בתרבות הפוליטית של מאבק זה ניצפו שני שחקנים בעלי גישות תרבותיות ערכיות מנוגדות: החברה להגנת הטבע, שפעלה באופן אדנותי ו"פורום גבעות הכורכר" שאופיין בגישה הרמונית. התיאור האמפירי שלהלן בא להמחיש זאת.

דפוסי החשיבה של פעילות **החברה להגנת הטבע** במקרה נס ציונה משקפים ערכים של אי התפשרות ופעולה נחושה, יותר מבמאבקים אחרים. יתכן והדבר נובע מהמתח שהיה קיים במהלך המאבק מול רשות הטבע והגנים, אשר לפי תפיסת החברה להגנת הטבע ו"פורום גבעות הכורכר" לא פעלה בנמרצות מספקת להכרזת הגבעות כגן לאומי, ואף לא התנגדה לפיתוח בחלק הצפוני של מתחם הגבעות. עדות לנחישות האדנותית הבלתי מתפשרת של החברה להגנת הטבע ניתן לראות בדברים הבאים, של רכז המאבק מטעמה, המתייחס לפעילות היזמים שביקשו לממש את זכויות הבנייה שלהם. הדברים מבטאים רטוריקה רציונליות, הנוקטת יוזמה ומציגה חלופה לתכנית אחרת:

המאבק שלנו היה מאבק מונע, ליצור מצב שלא בית המשפט ייעתר להם, שלא ראש העיר או רשות הטבע והגנים ייענו להם. אני נפגשתי עם מנהל מחוז מרכז של רשות הטבע והגנים וסיכמנו שאנו לא הולכים לשום פשרות הכוללות בנייה על הגבעות. המאבק הוא על שמירת הטבע במלואו... הגישה שלנו מלכתחילה הייתה שלא לוותר על אף שעל מהשטח. מאוחר יותר רשות הטבע והגנים הובילו מהלך של פיתוח מצפון לרכס. הם הזמינו את דינה [רצ'בסקי, מנהלת מינהל התכנון] לסיוור... היא לא הסכימה לזה, היא נפגשה אותם. עשינו הדמיות לאופן הפיתוח של השטח ותלינו באנר ענק על הגבעות – "תראו מה יהיה על הגבעות"... הדרך למנוע איום היא להציע דבר אחר. לפעמים אתה נתקל באיום קונקרטי, ואתה נאבק מולו. אך לעתים אתה פועל לפני שהאיום קיים, ואנחנו באים ומציעים. וכשבאים עם משהו מוכן, עם הגיון, אתה יוצר מציאות תכנונית, עוד לפני שהאיום נולד.¹⁹⁸

¹⁹⁸ ריאיון, משה פרלמוטר.

ההסבר לתרבות הפוליטית האדנותית, הפועלת בקונטקסט פעולה פנים ממסדי ופרטיקולרי, נובע מזהות התרבותית של החברה להגנת הטבע, שעברה שינוי החל מסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת, והפכה לשחקן מרכזי במערכת התכנון הארצית. ההתמקדות בזירה התכנונית הממסדית (מבלי נטישת מרכיבי הזהות האחרים, של עיסוק בחינוך והסברה), שראשיתה בהקמת מכון דש"א ב-1991, יצרה אתגר עבור רשות הטבע והגנים. בין שני הארגונים התפתחה תחרות על משאבי כוח מנוגדים, כשכל ארגון מבקש להשיג את מה שיש לאחר ואין לו עצמו: הסמכות הסטטוטורית שיש לרשות הטבע והגנים להגנה וניהול של משאבי הטבע, לעומת התמיכה הציבורית הרחבה שיש לחברה להגנת הטבע. תחרות זו נובעת מהשונויות המהותיות בין שני הארגונים, לפיה רשות הטבע והגנים כפופה לחוק ולנורמות הממסד (מערכת התכנון, המשרד להגנת הסביבה, מועצת שמורות טבע וגנים לאומיים) באופן פורמלי, בעוד החברה להגנת הטבע חופשיה לפעול על ידי מתנדבים ובעיקר להביע דעות ועמדות מקצועיות.

מתח זה בין שני הארגונים התגלע באופן משמעותי במקרה של מאבק גבעות הכורכר משום שהוא המחיש את חופש הפעולה של החברה להגנת הטבע לפעול ולגייס תמיכה לעומת הכבלים בהן נתונה רשות הטבע והגנים. מתח זה, בו היו מעורבים שחקנים וגיבורים מקומיים בעלי אישיות משפיעה, יצר "אילוף" בשני הארגונים לנקוט בגישה אדנותית ובלתי מתפשרת. מנגד, האינטראקציה מול היזמים, שהובילו אף הם קו בלתי מתפשר הנשען על עובדות שבראשית המאבק היו מוצדקות חוקית (זכויותיהם על הקרקע), יצרה אקלים תרבותי אדנותי כולל, שרוכך רק עם עליית הנושא לדיון בבג"ץ. ההסבר להיווצרות אקלים זה היה ניגוד אינטרסים בעל עוצמה, בו כל צד "מושך את השמיכה" לכיוונו על חשבון האחר: האינטרסים הכלכליים של בעלי הקרקע לעומת האינטרסים הסביבתיים-חברתיים של החברה להגנת הטבע ורשות הטבע והגנים לשמר את השטחים הפתוחים.

מבחינה תרבותית-פוליטית, ניתן להצביע על החברה להגנת הטבע כשחקן מתווך, הפועל בגישה אדנותית כנגד הממסד ובגישה הרמונית עם הציבור. יש לציין, כי החלתו של החוק לייצוג ארגוני הסביבה במוסדות התכנון ב-2002 (במהלך שנות המאבק המדובר), הציבה בפני החברה להגנת הטבע אתגר זהותי תרבותי של דואליות מקצועית: הצורך לייצג את הציבור כגוף לוחמני בלתי מתפשר לעומת הרצון להגיע לפשרות בדיאלוג הפוליטי מקצועי הנערך בתוך הממסד. כנגזרת של אתגר זה, התפתח דפוס הפעולה של חבירה להתארגנות מקומית, דוגמת "פורום גבעות הכורכר".

בניגוד, ואולי כהשלמה לגישה האדנותית של החברה להגנת הטבע, פעלה התארגנות **"פורום גבעות הכורכר"** בגישה ערכית הרמונית מובהקת, הנשענת על רטוריקה רציונלית

שאינה מתלהמת ואינה מאיימת, ובעיקר יוצקת תוכן חיובי ומעשי, ולא רק התנגדות מיידית:¹⁹⁹

(1) שמירת השטחים הפתוחים לתרבות פנאי התושבים: אפשר גם אחרת! כידוע מתכננת עיריית נס-ציונה לחנוק את גבעות הכורכר בבניה צפופה של שכונות חדשות. אולם, אפשר גם אחרת! ניתן לנצל את העמקים המקיפים את הגבעות למגוון רחב של פעילויות תרבות פנאי, לשחרור לחצים ומתח נפשי;

(2) תושבי נס ציונה נתברכו באוצר טבע ייחודי ונדיר - גבעות הכורכר. בימים אלו מתכנסות הגבעות בפריחה מרהיבה של מאות מיני צמחים, חלקם מינים נדירים ביותר בארץ ובעולם כולו. הבולט מבין המינים הנדירים והייחודיים לגבעות הכורכר הוא אירוס הארגמן. הנכם מוזמנים לחנוכת הקטע הראשון של שביל גבעות הכורכר שתיערך ביום שבת הקרוב... כחלק מפעילותנו לשימור רצף גבעות הכורכר אנו מקימים בימים אלו את הקטע הראשון של "שביל גבעות הכורכר", שיחבר בין גבעת האירוסים של ראשון לציון לגבעות הכורכר של נס-ציונה. שביל גבעות הכורכר הוא צעד נוסף בתהליך שימור גבעות הכורכר והמרחב הפתוח שסביבם;

(3) לתושבי נס ציונה שלום רב, הנכם מוזמנים לסירור מודרך ב"שביל גבעות הכורכר ביום שבת ה 17 בפברואר. בואו ליהנות מהפריחה המרהיבה של אירוס הארגמן ופרחי הבר ולהחכים מההסברים שינתנו על ידי מומחים מהשורה הראשונה... אך יותר מכל, בואו להזדהות ולתמוך במניעת הבניה בגבעות הכורכר ובעמקים שביניהם. בואו לעודד את ראש העיר להמשיך בפעילותו למניעת הבניה בגבעות נס ציונה עצמן. בואו להמריץ את ראש העיר למנוע את הבניה גם בשטח הצפוני שבין גבעות נ"צ לגבעות התור. בואו לומר כי השילוב של גן לאומי בגבעות עם פארק נופש מצפון יהפוך את נס ציונה לעיר האיכותית ביותר בארץ. בואו להעביר מסר חד משמעי שתושבי נס ציונה אינם מוכנים להתחבר לראשל"צ ולכן יש להשאיר את השטח שמצפון לגבעות כאזור חיץ.²⁰⁰

המאפיין הערכי הבולט ביותר בפעילות הפורום הוא האינטראקציה ההרמונית של התארגנות זו עם כמה גורמים לשם קידום המטרה, כאשר חלק מחברי הפורום אף נושאים זהות כפולה: מול ראש העיר ומועצת העירייה (דובר הפורום הוא חבר מועצת העיר) ומול החברה להגנת הטבע (חבר ראשי בפורום הינו רכז מחוזי של החברה להגנת הטבע). יוצאת דופן וצורמת היא העבודה מול רשות הטבע והגנים, בשל הקושי של האחרונה לסיים את תהליך ההכרזה על גן לאומי, ובכך יש המחשה נוספת לפער התרבותי פוליטי בין שני ארגוני הסביבה, שכבר תואר בהרחבה לעיל. מעניינת במיוחד היא גישת הפורום והאמפתיה שהפגין כלפי היזמים, שאינם נתפסים כ"אויב", אלא כבעלי זכויות בקרקע שראויים לקבל פיצוי הולם. חשיבה הרמונית זו לא נצפתה במקרי בוחן

¹⁹⁹ ריאיון, ניר אוריון; ריאיון, נאור ירושלמי.

²⁰⁰ כל הציטוטים מתוך עלוני הסברה, פניות אינטרנט, כרזות ושלטים שהפיץ פורום גבעות הכורכר לתושבי נס ציונה.

אחרים במחקר זה:

לאורך כל השנים הארוכות האלו, עבדנו גם במישור התכנוני למציאת פתרון לבעלי הקרקע של קבלת פיצוי כספי לאדמתם באמצעות מנגנון המכונה "איחוד וחלוקה"... אבן הדרך השלישית של פעולתנו היה הרגע שבו אימץ ראש עיריית נס ציונה את פתרון האיחוד והחלוקה וכרגע אנחנו עובדים יחד עם העירייה.²⁰¹

שלא כבמקרים אחרים, היזמים (בעלי הקרקע) מצדם הגיבו באופן הרמוני ופשרני אף הוא לגישה החיובית של הנהגת פורום גבעות הכורכר, והתמקדו בנסיון לאתר פשרה קרקעית כלשהי ובשלב מאוחר בקבלת פיצוי כלכלי הולם על איבוד זכויות הבנייה שלהם. עיקר האינטראקציה בין ארגוני הסביבה (פורום גבעות הכורכר שחבר לחברה להגנת הטבע) ובין היזמים היה במרחב התכנוני ובמרחב הפוליטי המקומי, והגיע לשיאו בעת הגשת העתירה לבג"ץ. יתכן שהדיאלוג התרבותי החיובי נוצר בשל התודעה הציבורית והרמה האישיותית הגבוהה של הצוות המוביל ובמיוחד של הגיבור המקומי (ניר אוריון). מקרה זה מוכיח כי קיומה של הנהגה איכותית הינה תנאי המאפשר קיום דיאלוג יעיל בכל תחום, לא רק הסביבתי. התרבות הפוליטית של פורום גבעות הכורכר, היא אמנם פרטיקולרית מבחינת האוריינטציה, אך בעלת פוטנציאל לשינוי תרבותי חברתי עמוק, בהציבה דגם של שיח והובלה ערכית "מלמטה" (grassroots) מסוג שאינו רווח דיו בישראל.

*

לסיכום טיפוס זה של תרבות פוליטית, ניתן לומר כי מאבק מתון ממוקד, המתקיים בתוך הממסד, מאופיין בדגם של חבירה בין ארגון ארצי ותיק לבין התארגנות מקומית אשר קמה, פועלת ומתפרקת עם סיום המאבק. חשוב לציין כי מקרה צורן הוא יוצא דופן, שכן ועד התושבים פעל בו בגישה אדנותית ולא הרמונית בתוך הממסד. אשר למקרה זה, ניתן לשער כי דגם פעולה עצמאי בגישה הרמונית בתוך הממסד לא היה מאפשר להגיע להישגים אליהם הגיעו תושבי צורן. הדבר אמנם דורש הוכחה לגבי מאבקים אחרים שלא נבדקו במחקר זה, אך ניתן להעריך בשלב זה כי באקלים התרבותי הפוליטי הנתון, בו שולטים ערכים של חוסר אמון בממסד וגישה של "כל דאליים גבר", הרי שפעילות ציבורית עצמאית לחלוטין (דוגמת מאבק צורן) הפועלת באופן הרמוני ללא נקיטת רטוריקה אסונית לא תהיה אפקטיבית.

²⁰¹ טטור, א', "משמרת הגבעה", סביבה 1, ספטמבר 2008.

יתרוננו העיקרי של דגם פעולה זה הוא בקיום דיאלוג פורה ויעיל מול הממסד. שחקנים הנוטים לאמץ דגם זה הינם הרמוניים בטבעם, כולל ועד תושבי צורן, שכאמור נאלצו לפעול באופן אדנותי רק בשל היותם עצמאיים ולא מיוצגים על ידי ארגון סביבתי ממוסד. בתוך כך, חסרוננו העיקרי של טיפוס זה הינו בנחיתות הפוליטית הראשונית של שחקניו, שכן דינמיקת המאבק הראתה כי הממסד כמעט ואינו מתייחס ברצינות לפעילות זו. רק בחלוף הזמן, ועם התעצמות הארגון המתון וצבירת תמיכה על ידו בקרב הציבור, נוצר מצב בו הממסד (המקומי בעיקר) אינו יכול להתעלם ממנו ואף חובר אליו בקואליציה נגד הממסד הארצי. מקרה נס ציונה הוא המחשה מובהקת לדינמיקה זו, בה ראש העיר חבר לארגוני הסביבה משהפנים את הפוטנציאל האלקטורלי הטמון ביצירת קואליציה נגד היזמים.

אשר לדגם החבירה בין ארגון ארצי והתארגנות מקומית, כאן ניתנת הזדמנות לארגון הארצי לבטא את ערכיו הארגוניים במלוא עוצמתו, שכן הוא נתפס בעיני הציבור כבר סמכא מקצועי אלטרנטיבי לשלטון הפורמלי, ויש בכך כדי לעורר דאגה, שכן הדבר מצביע על משבר אמון בין הציבור לממסד. עם זאת, יש להבחין בין התרבות הפוליטית של השלטון המקומי, הנוטה לאדנותיות, ובין התרבות הפוליטית של השלטון הארצי, המיוצג לרוב על ידי המועצה הארצית לתכנון ובניה אשר זוכה להערכה גבוהה יחסית בעיני הציבור.

מאבק מתון נרחב

גם בסוג זה של תרבות פוליטית עיקר המאבק נערך בתוך המסגרת הממסדית המקובלת. אך השיקולים ותפיסת העולם המאפיינת את מובילי המאבק ואת טיעוניהם הם רחבים מעבר לרצון המצומצם של ביטול תכנית, הואיל והם כוללים עיסוק בסוגיות ערכיות מהותיות החורגות מעבר למקרה הספציפי, או שהן מעלות שאלות מוסריות כלליות שאינן רק סביבתיות מובהקות. טיפוס זה מנוגד לטיפוס הקודם, שאופיין כמאבק NIMBY, שכן האוריינטציה המובילה לפעולה הינה אוניברסלית, כלומר שהאינטרסים של מנהיגי המאבק חורגים מעבר לגבולות המאבק הספציפי, ובכך ניתן לראות כניסה לזירה הפוליטית, במובן הרחב.

בקטגוריה תרבותית פוליטית זו ניתן להציב בראש ובראשונה את **מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי בר**, שכן יעדי הפעולה של מנהיגי ארגוני הסביבה הייתה לא רק להגן על פרחי הבר, אלא ליצור אתיקה חדשנית שתעצב את יחסי האדם והטבע לשנים הבאות. למעשה במקרה פרחי הבר אין מדובר על מאבק סביבתי במובן הרגיל של המונח, כי אם נקיטת פעולה לשינוי תרבותי משמעותי, שהתבססה על הסברה רכה ועל אידאולוגיה

רחבה שהגדירה מחדש ערכים קיימים ישנים של אהבת הארץ, שמירת טבע, יחסי אדם וסביבה ואדם לאדם.²⁰²

מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי הבר מאופיין בשיתוף פעולה הרמוני יעיל בין החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע²⁰³ ובמידה גבוהה של הטמעה במוסדות הממשל והחברה.²⁰⁴ עיון בעיתונות התקופה ובמסמכי ארכיון מעלה כי התפיסה הערכית הכוללת לא הייתה של מאבק, כי אם "חינוך מחדש של הציבור". הרטוריקה בה נעשה שימוש פעלה על ההיגיון הפשוט, לפיו אם הציבור כולו ימשיך לקטוף פרחי בר כפי שהיה עד אז, הרי שהארץ תאבד מיופייה והדבר יפגע בציבור כולו, בהווה ובעתיד. רטוריקה מסוג אחר, שהציגה את הכחדת פרחי הבר כ"אסון" מאפיינת את הדברים שליוו את פעילות החקיקה של ח"כ ס' יזהר, שבו חוזר ונשנה עשרות פעמים הפועל "להשמיד". בכך כמו נוצרה "חלוקת עבודה" בין המחוקק ובין שני הארגונים הסביבתיים, הציבורי הוותיק (החברה להגנת הטבע) והממשלתי שאך זה קם וביקש להצדיק את סיבת הקמתו וקיומו (רשות שמורות הטבע).²⁰⁵ הדברים הבאים ממחישים את שני סוגי הרטוריקה הללו, המשקפים למעשה שתי תרבויות נגדיות: ערכי הפיתוח (של הממסד) לעומת ערכי השימור (של ארגוני הסביבה). הדברים מבטאים באופן ראשוני את ההכרה של ארגוני הסביבה בצורכי הפיתוח הלאומי, אך תוך שימת לב ורגישות לערכי שימור הטבע והמרחב הפתוח. מנגד, הממסד בכללו כמעט ולא עסק כלל בחשיבה על שימור טבע, שכן התרבות הכוללת בארץ (כמו גם בעולם) טרם בשלה לעיסוק בסוגיות אלה בהיבט הערכי הרחב.²⁰⁶

²⁰² להרחבה על דפוסי הפעולה של מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי הבר ועל משמעות הפעולה ראו: (פירסט, 2012).

²⁰³ החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע שיתפו פעולה באופן מלא בראשיתו של מסע ההסברה, והזהות הערכית והרטורית ביניהן הייתה גבוהה מאוד, ועל כן אתייחס כאן לשני הארגונים כאל יחידת ניתוח אחת. לתיאור מפורט וניתוח מלא של מסע ההסברה ראו: פירסט (2012).

²⁰⁴ ריאיון, עוזי פז. חלוקת התפקידים הכללית בין שני הארגונים הייתה כי רשות שמורות הטבע תוביל את החקיקה, והתיאום מול גורמי ממשלה (משרד החינוך, מערכת בתי המשפט, משרת ישראל, צה"ל) ואף גופים מסחריים. החברה להגנת הטבע סיפקה את רשת המתנדבים ועבודת השטח.

²⁰⁵ למרות הזהות הרעיונית, התפתחה יריבות ארגונית בין שני הגופים. משקמה רשות שמורות הטבע, נאלצה החברה להגנת הטבע להכיר בעובדה שהעיסוק בשמירת טבע בפועל אינו בידיהם, וכי יש גוף אחר העושה זאת, ושנוצרה חלוקת עבודה חדשה: החברה להגנת הטבע עוסקת בחינוך ובהסברה ורשות שמורות הטבע עוסקת בשמירת טבע. הדבר גרם למתח וחיכוכים בין שני הארגונים. ריאיון, עוזי פז.

²⁰⁶ יוצא דופן כאמור, היה ח"כ ס' יזהר בשנות ה-60 של המאה הקודמת ופעילות משרד החינוך בראשות המנכ"ל יעקב שריד (אביו של ח"כ לימים יוסי שריד). בעקבותיו היה זה ח"כ יוסף תמיר בשנות ה-70.

בעיתונות הישראלית... החלה בחודשים האחרונים לנשוב רוח חדשה. רעיונות הגנת הטבע נראים היום כמובנים מאליהם... הציבור התחיל להרגיש, כי גם בתוך קצב הפיתוח יש לשאול: פיתוח – לשם מה? האם רק לשם הרווח הכלכלי? או גם למען בית יפה ומדינה בעלת אופי ויופי?... בזמן האחרון העלה שאלה זו לפני הכנסת ח"כ יזהר סמילנסקי...: "הרי זו ארץ כה קטנה, שדי בשתיים-שלוש שגיאות גסות – והארץ "נגמרת"... הרי סכנת ניוול פני הארץ צפויה ממעשיהם, ואם לא נדע לעצור – סכנה של ממש היא, שיגדל כאן דור של צעירים בלא חיבה לארץ ובלא הזהדות בלתי אמצעית עם הווייתה... עד שאנו נותנים דעתנו, כבר לקח מישהו ונטה ידו ו"פיתח" איזור מסוים, פתח והשמד, הכה ופצוץ, ללא מתום"... עמדת החברה להגנת הטבע היא – שמור את מה שאין הכרחי להשמיד! יחד עם פעולת הסברה נרחבת למען מטרה זו תהיה חברתנו מעוניינת להשתלב בתכנון ובביצוע של שמירת הנוף. נהיה מעוניינים להשתלב כאחד הגופים ברשות הפארקים העתידה לקום במדינה ונהיה מעוניינים לקבל על עצמנו... את הטיפול והניהול במספר שמורות טבע ופארקים.²⁰⁷

מקרה פרחי הבר מאופיין לא רק בהרמוניה בין שני ארגוני הסביבה המובילים, כי אם גם באינטראקציה מול שאר השחקנים במרחב, ממסדיים וציבוריים כאחד. ייחודו התרבותי של מקרה זה היא פניה ברוח הרמונית לציבור הרחב בקריאה לגיטו למען ביטול נהג תרבותי רווח (קטיפה המונית) לטובת ערך תרבותי חדש ולא מוכר (הפסקת הקטיפה). היחס לציבור לא היה כאל "אויב" (למעט קוטפי הפרחים הסוחרים בהם), כי אם בפניה רכה שמצאה את הדרך הנכונה לחדור אל התודעה הקולקטיבית. יש לשים לב כי הפעולה כולה אינה מאתגרת את הממסד, אלא חוברת אליו ועושה שימוש נבון בכלים שבו-בעיקר החקיקה (תקנות שמירת ערכי טבע), האכיפה (מתנדבים ופקחי הרשות) והמבנה המוסדי הקיים (פניה למוסדות ציבור גדולים – בתי ספר, מערכות המשפט, צה"ל). האינטראקציה בין הממסד ובין ארגוני הסביבה הייתה אף היא הרמונית ומשתפת פעולה, זאת ככל הנראה בשל הקלות היחסית שנדרשה מהשחקנים אך מעל לכל באקלים ההרמוני שהוקרן כלפי חוץ, כתוצאה משיתוף הפעולה הראשוני והכנות הרבה ששררה אז בין החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע.

בחינת מערך ההזדמנויות הפוליטיות עשויה לספק הסבר להצלחת הפעולה ולהשפעתה הרבה בתחומים שונים. באותה עת, מבנה המערכת הפוליטית היה בעל אופי פתוח ומאפשר ליצירת שינוי, הובלתו ואחזקתו למשך שנים. רשות שמורות הטבע, כגוף ממסדי חדש שהוקם בעקבות לחץ של אנשי הגוף הציבורי הוותיק (החברה להגנת הטבע), ביקש להוכיח את נחיצות הקמתו וסיבת קיומו, ומסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי הבר היה לאירוע המכונן עבור רשות זו. מלבד זאת התרבות הארגונית ההרמונית ואסטרטגיית הפעולה האינטגרטיבית מול שאר גורמי הממסד יצרו אוירה מאפשרת להעתקת עיקר הפעולה מן המרחב הפוליטי למרחב הציבורי. שני הארגונים נקטו בגישה תרבותית

²⁰⁷ "הגנת הטבע", חוזר מס' 1 (17), בהוצאת החברה להגנת הטבע ומשרד החקלאות, אוקטובר-נובמבר 1962.

פוליטית של שיתוף והשתתפות מלאה, הן מול הציבור והן מול הממסד, והדבר תרם לביסוס דיאלוג אמין ולקידום מטרת הפעולה. בפועל, יצרו החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע מסגרת חשיבה ודיאלוג ביניהן, שכונה "שח"ר" ("שיתוף חברה רשות"). פורום זה פעל מהשנים הראשונות להקמת רשות שמורות הטבע ועד 1974, והוא זה שאיפשר בפועל את האינטראקציה ההרמונית ביניהם.

לכל אלה יש להוסיף גורם משפיע חשוב, והוא הרכב השחקנים, שיצקו משמעות ערכית גבוהה במיוחד למאבק זה. דמויותיהם של ס' יזהר כמנסח המסר, עזריה אלון כנושא המסר, אברהם יפה כמנהיג ועוזי פז כמניע, יצרו תשליב שלם שהשכיל להפוך את המרחב הציבורי לזירה של יצירת שינוי תרבותי משמעותי.

*

גם מקרה המאבק נגד תכנית ספדי נכלל תחת תרבות פוליטית זו, שכן היה זה מאבק ציבורי שהתמקד רובו ככולו בסוגיות תכנוניות רחבות שנידונו במערכת הממוסדת. האופי השמרני של מאבק השטח נשמר אף הוא בהפגנות ובעצרות, והמסרים היו רחבים מעבר להתנגדות לתכנית ספדי לכשעצמה. למעשה המאבק של הקואליציה לשימור הרי ירושלים נגד התכנית יצר דיוני משנה שהעסיקו ציבור רחב שאינו רק מאזור ירושלים, ושעסק בסוגיות רחבות, ביניהן הבעיה הדמוגרפית של ירושלים, דילמת הבנייה לגובה מול שמירת השטחים הפתוחים, גבולות הפיתוח העירוני, צדק סביבתי וחברתי. מדובר בסוגיות אוניברסליות שיכולות להתאים לנושאי מאבק בערים גדולות אחרות, ומכאן עוצמת השינוי שיצר המאבק שהוביל לביטול התכנית.

התפיסה הערכית של הקואליציה במאבקה לביטול תכנית ספדי הייתה אדנותית מובהקת, כלומר חסרת פשרות ועם רמת שכנוע עצמי גבוהה מאוד שהתכנית "רעה לירושלים", "תפגע בירושלים" ובעיקר אינה עושה צדק עם העיר עצמה ובפרט עם תושביה. יחד עם זאת, חשוב להבהיר כי אין מדובר בהתבטאות מתלהמת או בטקטיקה של דמוניזציה של הצד האחר, כי אם בלוחמות עניינית ודבקות בטיעונים מקצועיים (בעיקר תכנוניים ומשפטיים). חשוב להדגיש כי גישה אדנותית זו אומצה על ידי הקואליציה רק לאחר תחילת המאבק, ובעצם לאחר ההחלטה על ביטול ההסכם מפברואר 2003. עם הקמתה ב-2002, נקטה הקואליציה גישה הרמונית של שאיפה לפשרה הגיונית וראויה עם הממסד הפוליטי והתכנוני, כזו שאינה מתנגדת באופן אוטומטי וקטגורי אלא מעלה הצעות לחלופות ריאליות של פיתוח. ברם, גישה הרמונית זו שאפיינה את ראשית הדרך נתקלה ביחס אדנותי מצד היזמים, דבר שאילץ את ראשי הקואליציה לשנות כיוון ולצאת למאבק עיקש ובלתי פשרני, כפי שבא לביטוי בדברים הבאים:

על אף שלאורך הדרך המליצו לנו ללכת על פשרה, ואנחנו בצורה נחרצת לא הלכנו על פשרה, אז אתה יכול להגיד שזה אדנותי: הלכנו על קו תקיף, ברור, שיכולים להוכיח שהתכנית הזו מיותרת ומזיקה לעיר, והיות והיא מזיקה לעיר אין לנו היכולת המוסרית ללכת על פשרה. אם אתה יודע שמשוהו הוא מיותר וגם מזיק לעיר, ואתה מוביל מאבק, אז על מה אתה הולך להתפשר? מה זה קרקעות של אבא שלי, זו העיר של אמא שלי? ... אם אני חושבת שזה מיותר ושזה יביא את העיר אל עברי פי פחת, אז הדבר היחיד שאני יכולה לעשות הוא כל הזמן להגיד את זה – בסוג של נחישות. היו שחשבו שאנחנו מסכנים המון בכך שאנו לא הולכים על פשרה, אני לא סבורה כך. אם אתה מאמין באמת ובתמים וחש בבטן שזה הולך ומתקדם, וצובר תאוצה נכונה והכיוון המקצועי הוא אתך – אז להתחיל לגמגם זו סכנה מאוד גדולה. כי אתה ממסמס את המאבק ואז חבל על הזמן;²⁰⁸

אני לוחמני מטבעי. אז בשבילי מלכתחילה היה ברור שהולכים מלחמה אז מלחמה. ואני לא מתבייש להגיד ליזמים דברים בוטים. אני גורס שזו פשוט הדרך הנכונה. אני אומר: "עכשיו תשמעו אותי", אמרתי תמיד בכל האירועים יוצאי הדופן: "זה מה שאני הולך לעשות. תחליטו אם אתם רוצים".²⁰⁹

הדברים הללו הם בעלי משמעות רבה להבנת האינטראקציה בין הממסד לארגון הסביבתי (הקואליציה), ובעצם להבדל שבין שתי תרבויות פוליטיות שונות בתוך מערך ההזדמנויות הפוליטיות. הגישה האדנותית והסגורה של הממסד, המיוצגת על ידי הרשות לפיתוח ירושלים והחוקר ויתקון, אילצה את הקואליציה לפעול באופן אדנותי זהה, למרות שזו לא הייתה כוונתם. התוצאה היא דיאלוג אדנותי, הנשען על ערכים של כוחניות משני הצדדים, שאיפה לשליטה בלעדית בשיח, היעדר אמון והימשכות ארוכה של המחלוקת מבלי הגעה לפתרון מוסכם. מסקנה אפשרית היא, כי על מנת להגיע ליעד ולהציג הישג כלפי התומכים, על הארגון הסביבתי להסתגל ולהתאים עצמו לגישה התרבותית האדנותית של הממסד.

ביטוי נוסף לגישה האדנותית של הקואליציה הוא בנחישות להוביל את המאבק ולא לאפשר שיח שאינו מתנגד לתכנית ספדי. כך היה במתח שנוצר בין ה"פורום הירוק" (שהחברה להגנת הטבע הייתה שותפה בו) ובין ה"קואליציה", על רקע החתימה על מסמך ההסכמות מול הרשות לפיתוח ירושלים בפברואר 2003: עם ההבנה כי מסמך ההסכמות אינו מיטיב עם האינטרסים של החברה להגנת הטבע, יצרה הקואליציה לחץ לבטלו, וכך היה. למעשה, בנקודת זמן זו חל שינוי ומעבר של הקואליציה, מתרבות פוליטית הרמונית ופשרנית (שאמנם נותרה לוחמנית, פנים-ממסדית ואוניברסלית), לתרבות אדנותית ועיקשת. שינוי כיוון זה התבטא גם בחילופי הנהגה בארגון, עת עברה ההובלה מאברהם שקד לנעמי צור ויעל אלישר. שינוי השחקנים, הביא לשינוי בסוג הטיעונים, שהפכו ליותר משפטיים, ככל הנראה בשל מקצועה והכשרתה המשפטית של ראש הקואליציה

²⁰⁸ ריאיון, יעל אלישר.

²⁰⁹ ריאיון, אברהם שקד.

(אלישר) שהשתלבו עם כושר השכנוע והאותנטיות של ראש הסניף (צור). שתי מנהיגות הקואליציה נקטו מעתה גישה אדנותית מובהקת, שנבעה מאמונה פנימית ברורה בצדקת טיעוניהן, ואולי אף בעובדה כי הן היו חדשות יחסית בארגון ובעלות אנרגיה רבה ורצון להוכיח את יכולותיהן, בניגוד לעמדה הפשרנית של ותיקי הסניף. החל מנקודת זמן זו זוהה המאבק בעיקר עם הקואליציה, ופחות עם החברה להגנת הטבע, למרות שהיא הייתה הגוף הדומיננטי והמוביל בתוך הקואליציה:

היה רגע קשה מאוד, שהחברה המסורתית [החברה להגנת הטבע] דאז לא היתה מסוגלת להתמודד עם נושא עתודות הקרקע. לא רק החברה להגנת הטבע, כל הפורום הירוק – נציגי המשרד להג"ס, החברה להגנת הטבע, רשות הטבע והגנים, קק"ל. ארבעה נציגים של ארגונים מאוד חשובים ומכובדים שחתמו על הסכמות לתכנית ספדי לפני שהקמפיין הזה התרומם. הם עשו את זה, למיטב זכרוני, אחרי שהקמנו את הקואליציה לשימור הרי ים, לצערי, כלומר כנראה לא מספיק הבינו שיש פה משהו מאד משמעותי שיכול לעצור את התכנית.²¹⁰

האדנותיות, כלומר הרצון להשליט את תפיסת עולמה של הקואליציה באופן חסר פשרות, באה לביטוי לא רק בביטול מסמך ההסכמות ונטילת ההובלה של המאבק, אלא גם עם מרכיבים בתוך הקואליציה עצמה, דוגמת הדרך בה שוכנע מינהל קהילתי "גנים"²¹¹ להתאים עצמו לגישה הערכית והתכנונית של הקואליציה:

בתחילת הדרך... ובדומה לשקד [אברהם, רכז שמירת טבע בחברה להגנת הטבע] שחשב שאי אפשר לעצור "מונסטר" כזה, המסרים של עיר גנים [מינהל קהילתי "גנים"] היו שהבנייה ברכס לבן תהיה בנייה ירוקה, והצלחנו לשכנע את החברים בעיר גנים שאנחנו הולכים על כל הקופה. אסור להגיד בקמפיין דברים כאלה, כי אתה מאמין בצדקתך. אז כן היו שינויים והתפתחויות. אך הייתה הובלה מאוד ברורה של צוות מצומצם שריכז את העבודה, צוות היגוי.²¹²

ביטול מסמך ההסכמות מפברואר 2003 היה כאמור נקודת המפנה שיצרה שינוי תרבותי פוליטי בקואליציה, אך גם מבחינת היחס של היזמים (הרשות לפיתוח ירושלים). נוצר חוסר אמון הדדי, שגרם לכל צד להתבצר בעמדותיו, והשאיפה לשלוט במשאבי הכוח של המידע התכנוני ובקביעת הצרכים האמיתיים של ירושלים הפך להיות הגורם המרכזי באינטראקציה בין הצדדים. מבחינתה של הקואליציה, המאבק נועד להצדיק לא רק את עצם קיומה, אלא לתקן את הטעות (מבחינתם) של החתימה על הסכם העקרונות מ-2003. הדבר הביא את הקואליציה לעשות שימוש בכל סוגי הרטוריקה האפשריים כמעט, של אסון לערכי הטבע, חוסר רציונליות תכנונית ואי עשיית צדק עם העיר ותושביה,

²¹⁰ ריאיון, יעל אלישר.

²¹¹ מינהל קהילתי "גנים" מייצג את השכונות עיר גנים, קריית מנחם וגבעת משואה, שהן הסמוכות ביותר לרכס לבן, עליו תוכננה מרבית הבנייה בתכנית ספדי.

²¹² ריאיון, יעל אלישר.

בהווה ובעתיד. מהמחקר עולה, כי למרות השימוש הרב בטיעונים של אסון וחוסר צדק, הרי שהערך התרבותי הדומיננטי ברטוריקה של הקואליציה דיבר בעצם על חוסר היגיון תכנוני והיעדר שיקול דעת מבוסס של צורכי פיתוח העיר ירושלים. להלן דברים המייצגים מגוון כיווני חשיבה של השחקנים הראשיים בקואליציה, הממחישים גם את סוגי הרטוריקה השונים. נראה כי את קו החשיבה הובילה מנהלת סניף ירושלים (החברה להגנת הטבע), נעמי צור, שהדגישה את האמונה העצמית בצדקת הדרך (3), [להלן]:

(1) רטוריקה של אסון:

היה לנו את "הצילו את הרי ירושלים", כלומר לא יהיו יותר הרים, ולא יהיו בהם חיים, הם ייבנו... כך שזו רטוריקה של סכנה ואסון ("הצילו"...) זה לגבי השטח הפתוח. אחר כך קראנו לקואליציה ה"קואליציה לשימור הרי ים ולחזוקת העיר פנימה", זה היה השם שלה, אז זה הצד החברתי, הכלכלי של העיר. זה הצד של ההיגיון. כשדברנו על העניין שצריך להציל את ים-אז זה באמת העניין של הצדק, להסביר לאנשים שזה לא רק שאתה הורס את ההרים אלא את כל המשאבים האלה אתה צריך להכניס לתוך העיר. זה טיעון רציונלי: על אף שיותר קשה לבנות בעיר, תתמודדו עם הקושי, תאגמו משאבים, תקראו לראש הממשלה שיעשה שינוי חקיקה...²¹³

(2) רטוריקה של חוסר רציונליות:

הרציונל של התכנית [ספדי] הוא לחלוטין לא ברור ואין לו שום בסיס, וברגע שהרציונל לא ברור, אז קל לך, זה היה הקו שהוביל את העניין. להגיד "צודק, לא צודק" זה יופי, אבל לא היית לוקח עם זה כלום, ולהגיד "זה מסוכן לבנות שם", גם לא היית מרוויח כלום... השיא בעניין של העתודות היה "רציונלי-לא רציונלי". בעניין של השטחים הפתוחים וערכי טבע זה יהיה "אסון", "מסוכן" – זה היה גם אבל זה היה מוצנע יותר... אם היו נשאים בקו של "אסון" כמו שהיו בהתחלה, הם [הקואליציה] לא היו מנצחים. עם הקו הזה של רציונליות הם [הרל"ר, העירייה] לא ידעו להתמודד. החברה להגנת הטבע נשארה בקו של הרציונליות.²¹⁴

(3) רטוריקה של עשיית צדק:

אישור התכנית, כנגד כל היגיון בריא, יהפוך את כל תושבי העיר לקורבנות הפיתוח, כי מיסי התושבים הם שיממנו את התהליך. כן, החולי יגע גם בנו, אם נסכים לממן מכספי ציבור את התכנית שתגרום לצמצום ההיקף והאיכות של השירותים העירוניים שניתנים לשכונות המגורים הנוכחיות שלנו בעיר... אז יש לך קואליציה, תמיכה מקצועית והדבר החיוני במשוואה יש לך צדק. אם אתה לא צודק אז אין הרבה מה לעשות. כלומר, אני חושבת שצדקנו... אנחנו לא צדקנו [רק] כירוקים: צדקנו כלכלית, צדקנו חברתית, צדקנו דמוגרפית. צדקנו ציונית. צדקנו מכל הבחינות של ירושלים וגם מבחינת עיר, גם אם היא לא הייתה ירושלים.²¹⁵ הצדק בהרי ירושלים והעיר ירושלים ניצח.²¹⁶

²¹³ שם.

²¹⁴ ריאיון, אורי בר שישת.

²¹⁵ ריאיון, נעמי צור. וגם: צור, נ', "התקף לב לירושלים", ynet, 16.10.2006.

²¹⁶ דבריו של פפה אללו, חבר הוועדה המקומית לתכנון ובניה, מתוך: אפרתי, ב', "סוף לסיפור", כל הזמן, 9.2.2007.

עוד היבט מרכזי שעיצב את התרבות הפוליטית הלוחמנית והאדנותית של הקואליציה היה מערכת היחסים של החברה להגנת הטבע עם רשות הטבע והגנים. האינטראקציה בין שני ארגוני הסביבה המובילים בארץ, שכבר נדונה לעיל במקרים של "מיכל" ונס ציונה, שיחקה תפקיד של "תחרות" בין הארגון הממסדי, הנתפס גם במקרה זה (כמו במאבק נגד היישוב "מיכל") כמעין "יזם" (רשות הטבע והגנים), ובין הארגון הציבורי הנתפס כמייצג את האינטרס הציבורי הרחב, החברה להגנת הטבע. לאנשי החברה היה קל להתנער מההסכם עליו חתמו בפברואר 2003, היות והמחויבות הפורמלית שלהם לממסד נמוכה, בניגוד למחויבות הפורמלית והרעיונית של רשות הטבע והגנים, שהיא בעלת האחריות על משאבי הטבע. פער תרבותי זה שיחק לטובת החברה להגנת הטבע והקואליציה, שהצליחה להציג את הרשות כחסרת נאמנות לטבע ולסביבה.

במאבק זה בא לביטוי מתח תרבותי ערכי מעניין, לא רק לגבי ההגדרה של "מיהו ירוק" (כלומר, סביבתי), אלא גם "מהו ירוק": האם אלה היזמים, אשר הציעו תכנית להרחבת העיר בכ-33%, ששלושה רבעים מתכנית זו הם אזורי נופש ופארק מטרופוליני ירוקים? או שמא אלה הם אנשי רשות הטבע והגנים (כולל קק"ל) שחתמו על הסכם פשרה עם היזמים מתוך כוונה "להקריב" חלק מסוים מהשטחים הפתוחים לטובת שימור המרחב כולו כפתוח וערכי? או שמא אלה ארגוני הסביבה הלא ממשלתיים (הקואליציה) השמים עצמן כמגינים הבלעדיים כמעט על האוריינטציה הסביבתית הראויה? כך או כך, עצם הוויכוח על הזהות הסביבתית (כפי שעלה מהראיונות במחקר זה) רק מדגיש את עליית הנושא והפיכתו לסוגיה תרבותית מרכזית שמקומה כבר לא בשוליים של מגזר תרבותי מסוים.

מבט מעניין על הקואליציה מספק החוקר ויתקון, אשר חרף השוני התרבותי מבחין בחשיבות תפקידם. מדבריו עולה הבנה של הערכים והזהות התרבותית של הארגונים, אך אי קבלה של התפקיד הנרחב (מעבר לשמירת טבע) שהם נטלו על עצמם :

הערכים שהחברה להגנת הטבע הציגה היו נכונים, של שמירת ערכי טבע ומורשת. כלומר אם יש נקודת חן אמיתית בטבע או דברים אחרים (שומרות, טרסות, מעיינות) מבחינתי החברה להגנת הטבע פועלת בצדק מבחינתה באמצעים השונים, בעזרת טובי המומחים. אני לא מצפה מהחברה להגנת הטבע שבאה להגן על ערכי טבע ומורשת שתיתן לי מה שמסמעות העניין של רוב יהודי-ערבי בירושלים... כל מה שהציגו אנשי החברה להגנת הטבע הוא נכון עובדתי, ובאמת יפגע ערך שהוא חשוב ביותר, שאינו זניח... הייתי שם אותם יותר בצד האדנותי, אבל אני לא אומר זאת לגנאי: זה תפקידם, זה החזון שלהם, בשביל זה הם קיימים. הם לא קיימים כדי לעשות את האיזונים הדרושים... [יש להם רטוריקה] מאוד רציונלית, מאוד תרבותית, מאוד עניינית, מבלי להיכנס לקלישאות. אני מסיר את הכובע בפני נעמי צור שניהלה את המערכה הזו, וגם עו"ד היימן שליווה אותם. היה תענוג לשמוע אותם... לא שמעתי אצלם

רטוריקה כזו [של אסון], אך אולי כי האוזן שלי אטומה לדיבורי אסונות. אני לא בעד להקצין כדי שהמסר ייקלט.²¹⁷

למרות דבריו אלה, טיעוניהם של אנשי הקואליציה בדבר שימור ערכי הסביבה, החלשת הטיעונים הדמוגרפיים והצבת חלופה מבוססת לחיזוק העיר לא שכנעו את החוקר, אשר המליץ למועצה הארצית לקדם את תכנית ספדי. בעצם, באינטראקציה רחבת ההיקף שבאה לביטוי במהלך הדיונים בין החוקר ויתקון ובין אנשי הקואליציה, גלום קונפליקט תרבותי עמוק בין שתי תפיסות עולם ערכיות מנוגדות, שהמשותף היחיד להן הוא אולי רק ההתבוננות לטווח זמן רחוק: שמירת טבע והימנעות מפיתוח רחב היקף, לעומת פיתוח העונה על צרכים פוליטיים שאינו מתבסס על בדיקות מעמיקות. הגישה האדנותית בה נקטו הצדדים, והעובדה כי מדובר למעשה בערכים אוניברסליים, שהיקפם רחב בהרבה משמירת טבע ושטחים פתוחים לכשעצמם, רק העמיקה את הפער התרבותי פוליטי בין הצדדים.

*

לסיכום טיפוס זה של תרבות פוליטית, ניתן לומר כי הוא מאופיין הן ברוחב הנושאים שעלו במהלך השיח, והן בריבוי שחקנים, הנובע מריבוי האינטרסים. איפיון זה שונה מהטיפוס הקודם ("מאבק מתון ממוקד") שאופיין בעיקר בחבירה בין ארגון ארצי ובין התארגנות מקומית. הבדל זה משקף את חשיבותם ועוצמתם של מאבקים בעלי אוריינטציה אוניברסלית, שכן טמונים בהם פוטנציאל רב יותר לקיום שיח ציבורי מקיף העוסק בסוגיות עקרוניות. מן הראוי לראות בריבוי השחקנים והאינטרסים הזדמנות להגברת שיתוף הציבור והעצמה של החברה האזרחית, ולא איום על מגמת הפיתוח מבחינתם של מקבלי ההחלטות והיזמים. לדיאלוג הרמוני וגישה של שאיפה לפשרה פוטנציאל רב יותר לקבלת החלטות צודקות ובנות קיימא לטווח ארוך.

כמו כן, המאבק המתון הנרחב מאופיין בשימוש במגוון סוגי רטוריקה (אסונית, חוסר צדק ורציונליות), בניגוד למאבק המתון, הממוקד, אשר עושה שימוש פחות מגוון בדרכי השכנוע הרטוריים. הדבר מעיד על הרב ממדיות של המאבקים הנרחבים, ועל הצורך להצביע בכל דרך אפשרית על ההשלכות האפשריות של כישלון המאבק.

ניסיון לזהות את הממד התרבותי הכולל של שני הטיפוסים שהוצגו לעיל, של מאבק מתון המתנהל בתוך הממסד (בין אם באוריינטציה פרטיקולרית ובין אם אוניברסלית), מצביע על דפוס בו השאיפה הראשונית של ארגוני הסביבה היא לפעול בגישה הרמונית,

²¹⁷ ריאיון, גדעון ויתקון.

אך התרבות הפוליטית הממסדית המאופיינת לרוב באדנותיות מאלצת את הארגונים לשנות גישה ולהפוך לאדנותיים. כך, הארגונים שפעלו בגישה הרמונית הצליחו במאבקים רק בשל סיבות אחרות – חבירה לארגון ארצי ("מיכל", נס ציונה) או פעילות בתקופה המאופיינת בסובלנות תרבותית (פרחי הבר). בשאר המקרים, הארגונים חשו ש"אין ברירה" ולכן שינו את גישתם הערכית הבסיסית (צורן, תכנית ספדי).

עוד ראוי לציין, כי ממד האוריינטציה האוניברסלית מופיע באופן מובהק הן במאבק ותיק שהחל במחצית המאה הקודמת (פרחי הבר) והן במאבק עכשווי (תכנית ספדי). הדבר מצביע להערכתי על ייחודו וראשוניותו של מאבק פרחי הבר, שכן הוא היה המקרה היחיד בתקופת ההקמה והמיסוד של הארגונים (ראו הסקירה בפרק ד') שעסק בראייה אוניברסלית רחבה. שאר המאבקים הסביבתיים באותה עת היו לרוב ממוקדים הרבה יותר, וניצני החשיבה האוניברסלית במאבקים סביבתיים, ה"מעזה" לגעת בהיבטים חברתיים ופוליטיים נרחבים, נצפתה רק בראשית תקופת הקיימות, ושיאה במאבק כביש 6 ובמהשך כאמור, במאבק נגד תכנית ספדי.

בפרק הבא, אשר יעסוק בניתוח ההשפעה של התרבויות הפוליטיות על המרחב, אדון בתפקידה של הגישה הערכית של הארגון (אדנותית או הרמונית) והשפעתה על המרחב, אולם כבר עתה ניתן להציב את ההשערה כי במאבקים אוניברסליים המנוהלים היטב על ידי הנהגה כריזמטית חדורת שליחות ערכית גבוהה, לא ניכר הבדל משמעותי בין שתי הגישות הערכיות הללו.

מאבק רדיקלי ממוקד

התרבות הפוליטית של מאבק מסוג זה מאופיינת בפעילות חריגה, אם כי במסגרת החוק. המטרה כאן היא לבטל תכנית מסוימת, אך לא פחות מכך להפגין את כישוריו של הארגון המוביל ולהצדיק את סיבת קיומו והעמקת זהותו הארגונית. המרחב העיקרי בו נערך מאבק מסוג זה הוא המרחב הציבורי, שבו מתבצעת פעילות גיוס אינטנסיבית מצד מובילי המאבק בעיקר לגייס את תמיכתו של הציבור המקומי. אמנם, הארגון המוביל לא בהכרח ימנע מכריתת ברית רעיונית עם גופים ממסדיים, אך הדגש בפעילות יהיה על ייחודו של הארגון, מקוריותו והתעוזתו. בתרבות פוליטית זו יש יריב "מסומן" מובהק, הממסד, עיקרון שאינו דומיננטי בשתי התרבויות הפוליטיות שתוארו לעיל. הפעולות האקטיביסטיות לכשעצמן אינן בהכרח אלימות או לא חוקיות, כי אם יוצאות דופן מבחינת מידת ההקרבה של הפעילים ורמת הסיכון האישי שהם נוטלים על עצמם (מעצר משטרתי, פתיחת תיק פלילי, סיכון פיזי). כמו כן, הפעולות כולן נושאות מסר ממוקד ביותר, המביע אינטרס יחיד ברוב המקרים.

במחקר זה, זוהה המקרה של **המאבק בתחנת הכח הפחמית באשקלון** כהמחשה לתרבות פוליטית זו. הארגון הבולט במאבק זה היה "גרינפיס", שחבר לגופים ממסדיים (עיריית אשקלון) ולגופים לא-ממסדיים אחרים ("אדם, טבע ודין", "מגמה ירוקה"), תוך שמירה על דפוס פעולה ייחודי של "פעולה ישירה לא אלימה".²¹⁸ אכן, מרבית פעולות המחאה במאבק זה היו אגרסיביות מבחינה פיזית ומילולית, כשמטרתן הממוקדת הייתה לא לאפשר את הקמת תחנת הכח הפחמית. ברם, בשלב מתקדם של המאבק (שנמשך מספר רב יחסית של שנים) התחוללה מגמת שינוי לדפוס תרבותי פוליטי אחר, של מאבק רדיקלי נרחב, שעיקרו שימת דגש ותמיכה במדיניות אנרגיה אלטרנטיבית לאומית, ופחות מזה התנגדות לתחנה הפחמית.

בתוך הקונטקסט התרבותי פוליטי של מאבק רדיקלי ממוקד, נצפו במקרה זה שלושה שחקנים בעלי גישה אדנותית ("גרינפיס", "מגמה ירוקה", "אדם, טבע ודין") ושניים בעלי גישה הרמונית (החברה להגנת הטבע, פעיל מקומי). להלן תיאור אמפירי של הדברים.

הארגון הדומיננטי במאבק זה, "גרינפיס", נקט גישה אדנותית חד משמעית ולא מתפשרת, קרי התנגדות מוחלטת להקמת התחנה הפחמית. מהמסרים ודרכי הפעולה של "גרינפיס" עולה כי הארגון אינו מוכן כמעט להתגמש או לקבל הצעות שרחוקות מתפיסתו, והוא מתעקש לדבוק בתפיסת עולם אחת, אותה הוא מבקש להשליט בכל דרך אפשרית ולגיטימית. הארגון מודע היטב לדימוי האקטיביסטי ה"נוקשה" שלו ועושה בו שימוש בתבונה, כפי שניתן להתרשם מהדברים הבאים, המבטאים הן את האוריינטציה הארגונית והן את טקטיקת הפעולה:

אקטיביזם זה להיקשר לשער של חברת החשמל, לחסום את הכניסה. זה היה באשקלון. הפעילים שלנו הגיעו קשורים זה לזה וקשורים לשער. הייתה לנו חוליה שנכנסה פנימה לתוך התחנה. זו פעולה ישירה לא אלימה לפי ההגדרה. לי היה מאוד חשוב לא לייצר סתם פרובוקציה. פרובוקציה צריכה לשרת את המסר: אנחנו עוצרים את (פעילות) התחנה כי אנחנו רוצים לעצור את התחנה. אנחנו אמנם עושים בלגן אבל אנחנו כאן כדי לעצור את התחנה, לעצור בפועל את העגורנים ואת הזנת הפחם לתחנה, לתוך המבער. מאוד חשוב שזו לא תהיה סתם פרובוקציה לשם פרובוקציה, אלא שתעביר את המסר הלאה לאוזני הציבור... אנחנו במקביל ממשיכים את החלק ה"מעונב" יותר. הבדיקות, הדוחות. את העבודה שמאחורי הקלעים. אחד בלי השני זה לא היה עובד. אני מאמינה בשילוב של הדברים. אנחנו מיליטנטים ונחושים מצד אחד, ביד השנייה יש לנו הדוחות המדעיים שעליהם אנו מבססים את הדרישות שלנו, ואז כן, ידברו אתנו.²¹⁹

החוכמה היא לייצר כל פעם איזושהי אטרקציה חדשה. להציף את הנושא לתודעה הציבורית ולדבר עליו מזווית אחרת כל פעם. מבחינה תקשורתית, היינו צריכים לשמר בתודעה מאבק

²¹⁸ להרחבה על דפוסי הפעולה של "גרינפיס ישראל" בכלל ועל טקטיקת "פעולה ישירה לא אלימה" בפרט, ראו: (פירסט, 2008).

²¹⁹ ריאיון, נילי גרוסמן.

של 7 שנים, ועיתונאים מחפשים חדשות... אתה צריך "לייצר" את החדשות. להפתיע את עצמך, להפתיע את הציבור... "גרינפיס" יותר קרובים לאדנותיים, "גרינפיס" מתיימר לייצג את הקול שאינו נשמע.²²⁰

החשיבה האדנותית והבלתי מתפשרת של "גרינפיס" באה לביטוי גם ברטוריקה של המסרים, שכוונו לשכנוע של מקבלי ההחלטות והציבור, ואופיינו בהדגשה אסונית ובפתוס מקברי, שנועדו למשוך תשומת לב תקשורתית. הרציונל הכללי של הרטוריקה הזו הוא הטלת אחריות אישית ישירה על האסון הממשמש (במקרה זה – שר התשתיות בן אליעזר):

הבוקר התקבצו כ-30 מפעילי ארגון "גרינפיס" מול ביתו של שר התשתיות בנימין (פואד) בן אליעזר כדי לקחת חלק במחאה יצירתית... פעילי "גרינפיס" הפגינו בראשון לציון בחסות הכותרת "פואד – לרדת בגדול מהתחנה הפחמית!". מחופשים לחולים סופניים וישובים בכיסאות גלגלים, הם רקדו לצלילי קולות חנק, מכוונת הנשמה וצופרי אמבולנס. "ניסינו לדמות בית חולים שדה שימחיש לאיזה מצב יגיעו תושבי אשקלון שבריאותם תיפגע כתוצאה מהזיהום שתפלוט תחנה פחמית נוספת", מסבירה נילי גרוסמן, מנהלת המאבק... "אנחנו רואים בשר בן אליעזר אחראי מרכזי להחלטה הזדונית והמיותרת, שמעדיפה את האינטרס של חברת החשמל על פני זה של עשרות אלפי בני אדם".²²¹

ניתן להצביע על שני הסברים לאסטרטגיית הפעולה החוץ ממסדית האדנותית של "גרינפיס". ראשית, מדובר בתפיסת היסוד של כל ארגון אקטיביסטי רדיקלי, המבקש להשליט את עמדתו ותפיסת עולמו ללא כל פשרות ביניים. שנית, מדובר בדפוס תרבותי-פוליטי שהוא תגובה לתרבות-פוליטית של הממסד שאף היא אדנותית ובאה לביטוי בהתעלמות ובאדישות כלפי פעילות האקטיביזם של "גרינפיס", שלא לומר זילזול. במצב זה, בו מרוכזים כל משאבי הכוח בידי הממסד, קרי הידע, הסמכות והאחריות (במקרה זה, לגבי משק האנרגיה), ובשילוב של תרבות פוליטית מתנשאת שאינה מאפשרת כמעט זכות ביטוי לארגונים לא ממשלתיים, נוצר מצב בו לארגון הסביבתי אין כמעט ברירה אלא לפעול באותו דפוס תרבותי-פוליטי. כך נוצר מעגל סגור של דיאלוג לא פורה שאינו תורם להתקדמות ולפתרון אפקטיבי. זאת ועוד: ארגון אקטיביסטי דוגמת "גרינפיס" הוא בעל דימוי לוחמני הנתפס בעיני הממסד כקיצוני, ולעתים לא לגיטימי. אכן, קיים פער של דימוי וזהות ארגונית בין ארגונים אקטיביסטים ובין הארגונים השמרנים האחרים, הנתפסים כרציונליים יותר בעיני הממסד ולעתים בעיני הציבור. לכן, על מנת להציג זהות אחרת, פייסנית יותר, פועלים ארגונים אקטיביסטים בדרכים הנתפסות כלגיטימיות יותר. כך, במאבק זה הופק ב"גרינפיס" סרט דוקומנטרי קצר בו נטלו חלק הציבור הרחב ומספר רב של ידוענים, אשר פנו באופן מתון ורגשי אל מקבלי ההחלטות.

220 ש.ם.

ראדה, מ', "מחאה: פואד – לרדת בגדול מהתחנה הפחמית!", *ynet*, 22.8.2007. מיצג זה של חולים סופניים וכסאות גלגלים נערך שוב בינואר 2008, בעת בואם לאשקלון של חברי הוועדה לתשתיות לאומיות לדיון בתכנית.

221

ערכי היסוד האדנותיים והרטוריקה האסונית של "גרנפיס" מאפיינים גם את פעילות ארגון "מגמה ירוקה", שבעצם יצר סגנון פעולה ישראלי מקומי "תואם גרנפיס". למעשה, האינטראקציה שתוארה לעיל בין "גרנפיס" ובין הממסד (הוועדה לתשתיות לאומיות, משרד התשתיות) משוחזרת גם במקרה של "מגמה ירוקה". ארגון זה, הפועל ברוח ערכי "גרנפיס", תופס את התעלמות הממסד ממנו כזילזול והתנשאות, ותרבות פוליטית אדנותית זו רק מעצימה את התמריץ שלו לשמר תרבות פוליטית זו ואף להעצים אותה על ידי העלאת רף הבוטות וניסוח המסרים, ששיאם בפגיעה אישית ובהטלת אחריות משפטית לחיי בני אדם. כאמור, לפנינו מעגל סגור של אדנותיות, שקשה לחלץ ממנו דיאלוג פורה לאורך זמן.

הדיון הכללי בדבר מערכת הערכים של ארגון סביבתי לא יהיה שלם מבלי להציג מעט מהערכים האישיים של אחד ממנהיגי הארגון, המהווים מרכיב עיקרי בזהות התרבותית של "מגמה ירוקה":

מי שניהל אז את הקמפיין אמר לי: שמעתי שאתה מאשקלון, אולי תוכל לעזור לנו. ברמה האישית, זה משהו שהוא מאוד משמעותי לי בזהות שלי בכלל, כי זה יצר איזה שהוא "קליק" בין הנושאים החברתיים-קהילתיים ובין הנושאים הסביבתיים. אני לא פעיל סביבה, לא גדלתי בחוגי סירות, החברה להגנת הטבע זה לא משהו מהבטן... התחנה הפחמית יצרה איזה שהוא חיבור מאוד חזק, נפל איזה אסימון. מבחינתי האישית התחיל מהלך. והתחילה שיחה, שזה גם יוצא דופן, שיחה זה דבר שהוזנח בחברה שלנו. בהתחלה זה היה ממקום של אנשים (הציבור) מאוד חשדניים, במיוחד אוכלוסיות מוחלשות, כלפי הסטודנטים "יפי הנפש" האלה שבאים והולכים אחרי שבוע, והם (המוחלשים) שבעים מהבטחות וכו'. אז היו כל מיני תגובות של "מה אתם רוצים בכלל", "לא מכירים בכלל את הפרויקט הזה", "החברה בירושלים החליטה", "מה, אתה אשכנזי שאתה מתעסק בדבר הזה"? (!), וזה לא "עוזר" שאני אשקלוני, אני עבורם הייתי ה"סטודנט האשכנזי מהמרכז שבא לדבר על דברים כאלה"... אם אתה מתעסק בנושאים סביבתיים אז אתה קשור כנראה לתברואה, לכלוך וכאלה דברים.²²²

מהדברים הללו ניכרים תחושת מקומיות חזקה וערכים דומיננטיים של אלטרואיזם ורצון עז ליצירת שינוי. קשה לקבוע הסבר לאופי הפעולה המועדף על פעיל מטיפוס זה (פעולה מחוץ לממסד). יתכן שהיא נובעת מתחושת של אכזבה או חוסר אמון בממסד, שמקורם באקלים חברתי המאפיין פריפריה. מנגד, יתכן כי התהליך האישי שעבר פעיל-מנהיג זה מייצג במידת מה את השינוי שחל בעשורים האחרונים בחברה הישראלית, בו הסוגיה הסביבתית כבר אינה סקטור מקצועי אלא סוגיה חברתית כוללת, אשר נעה אף היא מהפריפריה של השיח הציבורי אל מרכזו.

השחקן השלישי במאבק זה המאופיין כבעל תרבות פוליטית אדנותית הוא עמותת "אדם, טבע ודין". ערכי היסוד של ארגון זה משפיעים על מדיניותו, הדוגלת בפעילות משפטית

²²² ריאיון, אבי דבוש.

תקיפה, כנגד הממסד ובתוכו, תוך שימוש בטיעונים אוניברסליים מתחום התכנון והבנייה לטובת הציבור הרחב, ובהסתמך על מידע ופרקטיקה מהעולם הרחב. כך, לקראת שימוש ציבורי שנערך באשקלון, הכין הארגון מסמך משפטי שכלל נתונים רבים ממחקרים שנעשו בעולם על תחלואה כתוצאה מפליטת מזהמים מתחנות כח פחמיות.²²³ המסמך, שכותרתו הרשמית הייתה "על האיוולת בהקמת תחנת כח פחמית נוספת באשקלון", הדגיש מאוד את המונח "איוולת", שימש מעתה את ארגוני הסביבה כולם בדברם על תכנית התחנה הפחמית, ובכך הוא צימצם את האפשרות לדיאלוג הרמוני השואף לפשרה, משום שסגנונו הבוטה והתקיף יצרו אקלים של אדנותיות בין כלל השחקנים. יתכן וזו הסיבה שמאבק זה נמשך על פני שנים רבות, בשל היעדר דיאלוג הרמוני.

פעילות "אדם, טבע ודין" במאבק זה מאופיינת ביחס דואלי כלפי הממסד, משום שהמרחב המשפטי הממסדי הינו הזירה העיקרית בה פועל הארגון, בה בשעה שהוא נוקט ברטוריקה לוחמנית בלתי מתפשרת, הנשענת על ידע משפטי מקצועי אמנם, אך היא נדרשת לגייס תמיכה בקרב הציבור ולכן עושה שימוש במסרים קצרים ולוחמניים, השמים דגש על כשלי הממסד ופעילותו הלא תקינה. מבחינה זו, מדובר בארגון בעל תרבות פוליטית יוצאת דופן, שדומה לה רק החברה להגנת הטבע, שכן בשני המקרים מדובר בארגון ותיק, הנשען על תחושת שליחות, ידע מקצועי (תכנון, משפטים) והכרה ציבורית גבוהה. הדברים הבאים הם תמצית אפיונה של תרבות זו של "אדם, טבע ודין":

בגלל שפעלנו בזירה הציבורית, וגם בזירה המקצועית, וגם בזירה המשפטית, וגם בזירה המדעית, השתתפנו בהרבה מאוד פורומים, ימי עיון, יזמנו ערבי שיח, מחקר עם EPA, המשרד להגנת הסביבה, משרד הבריאות... הטרמינולוגיה צריכה להיות קצת יותר קיצונית וקצת יותר מוגזמת אבל חד-משמעית וחד-ערכית, אחרת המסר לא ברור... אבל כשאתה הולך לציבור במודעה, בקמפיין, אתה רוצה להפנים איזו שהיא סיסמה אתה צריך משפט אחד. במשפט אחד אתה אף פעם לא יכול להגיד את הכל, אז מה תגיד? אתה תיקח את הדבר הכי בולט ותבליט אותו ואז אתה יודע שהסיסמה שלך המורכבת מארבע מילים או שני משפטים או עמוד משקפת הכי טוב את העמדה שלך. כל גוף ציבורי עושה את זה. כל פוליטיקאי עושה את זה, ובגלל זה מייחסים לפוליטיקאים שטחיות כי הם צריכים להעביר מסר להמונים, שקוראים את הכותרת. אנשים לא באמת מתחילים להתעמק בכל דבר. הסיסמה היא רק קצה הקרחון למשוך את תשומת הלב שלך, ואז כאשר אתה מגיע לשמוע יותר "אדם, טבע ודין" מסוגלת לתת תשובות ענייניות ולא רק חד-ממדיות, שלוקחות בחשבון שבחיים לא הכל "שחור ולבן"... המתכון הוא שיתוף פעולה מתואם בין ארגונים המביאים כל אחד את עוצמתו. כבוד הדדי הוא גם דבר חשוב בין הארגונים – כלומר כל אחד מקבל ומכבד את האחר ואת מה שהוא עושה.²²⁴

²²³ רינת, צ', "ארגונים סביבתיים: תחנת כח חדשה באשקלון תביא לעליה משמעותית בזיהום",

הארץ, 27.1.2008.

²²⁴ ריאיון, ציפי איסר-איציק.

על אף הרטוריקה התקיפה ותפיסת עולמם האדנותית, הדברים שלעיל מעידים על ערך יסוד נוסף המנחה ארגון זה, בדבר חשיבות האינטראקציה ושיתוף הפעולה עם השחקנים הרבים האחרים, בממסד ומחוצה לו. הדבר משקף את הרמה המקצועית הגבוהה של הארגון אך גם את הבנתו כי סוגיות סביבתיות הינן מורכבות ורב ממדיות ואחת הדרכים לקדם פתרון עבורן היא באמצעות קיומה של מערכת אזרחית המעודדת התדיינות ושיח ציבורי עירני. בהיבט זה קיים אפוא יסוד ערכי הרמוני ב"אדם, טבע ודין", שאינו סותר את השיח האדנותי. מבחינת הממסד וארגוני הסביבה כאחד, לארגון זה מעמד ייחודי וכמעט בלעדי בישראל, קרי היותו מעין מקור סמכות אובייקטיבי חיצוני לממסד, שלו אמינות מקצועית והערכה גבוהה ביותר. מעמד תרבותי-פוליטי מסוים זה הוא בבחינת מקור עוצמה לארגון, מה שמאפשר לו לנקוט גישה אדנותית כלפי מקבלי ההחלטות בממסד ובגישה הרמונית כלפי שאר ארגוני הסביבה. דינמיקת המאבק נגד תחנת הכח באשקלון הראתה כי התרבות הפוליטית של הארגון עברה שינוי במהלך המאבק, של מעבר מלוחמנות עיקשת להרמוניה השואפת להשגת פשרה.

כאמור, במאבק נגד התחנה הפחמית באשקלון, המשקף טיפוס תרבותי פוליטי של מאבק רדיקלי ממוקד, פעלו לבד מן השחקנים האדנותיים שתוארו לעיל, גם שני שחקנים המאופיינים כבעלי גישה הרמונית – החברה להגנת הטבע ופעיל מקומי. אציג להלן את התיאור האמפירי של הדברים.

החברה להגנת הטבע במאבק זה הייתה פחות דומיננטית בהשוואה לארגונים האחרים (האדנותיים). פעילות השטח של החברה לא הייתה משמעותית, והיא התמקדה בהצגת גישה הרמונית בתוך מוסדות התכנון, למרות שהאסטרטגיה של מרבית הארגונים האחרים הייתה חוץ ממסדית מובהקת. כך, בתוקף מעמדה המיוחד כחברה מן המניין בוועדה לתשתיות לאומיות, הציגה החברה להגנת הטבע עמדה מעניינת ממנה ניתן להסיק לגבי תפיסת עולם הרווחת בשנים האחרונות בקרב ארגוני סביבה, במיוחד לגבי מיזמי תשתיות, הנתונים לשינויים טכנולוגיים בקצב מהיר:

היעד שלנו הוא דחיית ההקמה של התחנה ככל שניתן. לדחייה כזו יש משמעות, משום שככל שחולף הזמן נכנסות לשימוש טכנולוגיות מזיקות פחות לסביבה וטובות יותר בניצולת האנרגטית... וכי בפרק זמן זה ניתן יהיה להביא בחיטון משמעותי בחשמל.. לא ננקטו עדין צעדים הכרחיים לחיטון באנרגיה, משרד התשתיות עצמו מקדם כיום תכנית כזו מתוך הבנה שניתן לחסוך בחשמל.²²⁵

עמדה זו נמצאת מבחינה ערכית על התפר שבין גישה הרמונית, המציגה טיעון הגיוני ופשרני מתוך ראייה ארוכת טווח, ובין גישה אדנותית המבקשת להשתלט על התהליך

²²⁵ בר-אלי, א', "תחנת המריבה", הארץ, 13.6.2010.

ולעכב אותו, באופן אותנטי או מדומה. יש אמנם היגיון בחשיבה של המתנה עד למציאת פתרון טכנולוגי סביבתי ראוי, אך בכך טמון סיכון של הנצחת הדימוי המוכר של ארגוני הסביבה כמתנגדים אוטומטית לכל תכנית ומעכבים את הפיתוח. היות שזירת הפעולה של החברה להגנת הטבע במקרה תחנת הכח באשקלון הינה במוסדות התכנון הארציים, הרי שגישתם לא נתפסה על ידי אנשי התכנון של הממסד כקינטור או ניסיון למשוך זמן, ככל הנראה משום שסוג טיעון זה כבר נטמע בתרבות השיח התכנוני והוא אינו נחשב חריג. הבעיה בדפוס תרבותי זה הינה החשש כי הוא יגרום לעיכוב אמיתי בפיתוח תשתיות אנרגיה ארציות, שהן חיוניות מאוד ואינן דומות כלל במהותן לעימותים אחרים העוסקים בפיתוח או טיפול במפגעים.

השחקן ההרמוני השני במאבק זה הינו **הפעיל המקומי**.²²⁶ מהמחקר עולה, כי תפיסת עולמו הערכית היא הרמונית מובהקת. הפעיל המקומי רואה עצמו כמתווך בין הממסד המקומי והציבור, הוא קורא לדיאלוג פשרני ומציע את כישוריו הרטוריים והמקצועיים לפעולה המתקיימת בפועל בתוך הממסד, אך במקביל חובר לשאר ארגוני הסביבה הפועלים מחוץ לממסד ונגדו. האסטרטגיה החוץ ממסדית של הפעיל המקומי באה לביטוי בכך שהוא קורא לציבור לפעול נגד הממסד (המקומי והארצי), לעתים כמעט על סף המרדה. דמותו הייחודית של שחקן זה והאינטראקציה החריגה שלו מול הממסד חושפת את הפיצול הערכי של הממסד, הנוקט בגישה הרמונית מול הפעיל הסביבתי המקומי הנתפס כ"גיבור מקומי", ובגישה אדנותית (לא קיצונית) מול ארגוני הסביבה, לגביהם נראה כי השלטון המקומי חושש מהשתלטותם על השיח וההגמוניה המקומית. הסבר אפשרי לכך הוא הדילמה הפנימית של הממסד ברמה המקומית: מחד, מדובר בתכנית שעלולה להגביר את הזיהום ואת הפגיעה הצפויה באיכות חייהם של התושבים, ומנגד, עשויה התכנית ליצור מקומות עבודה חדשים לתושבים. במילים אחרות, מהות התכנית המוצעת חושפת את הקונפליקט הפנימי המקומי, בין השאיפה לקידום כלכלי בטווח הקצר לבין החשש מפני איום סביבתי ארוך טווח שקשה להמחישו (זיהום אויר).

על גישתו ההרמונית של הפעיל המקומי, המאופיינת בחוש צדק גבוה, רגישות לאחר ויכולת נתינה, ניתן ללמוד מדבריו הבאים:

אני תמיד הייתי native- שמביא את הכוח הפוליטי, שמביא את הציבור כי הם לא יכלו... כל הזמן שידרתי להם והייתי בקרבם ואמרתי להם זה ליד הבית שלכם, הבית שלנו, זה יותר קרוב, אתם חיים פה ליד זה, ואם ישימו לנו עוד אחד [עוד תחנה] אנחנו לא ננשום פה. עשיתי להם

²²⁶ בחרתי בבינוי זה, "פעיל מקומי", שכן מדובר על דפוס פעולה החוזר על עצמו, בו אדם יחיד יוזם מאבק, אינו מקים ארגון, ולמרות שיתוף הפעולה עם גורמים וארגונים אחרים, המאבק מזהה מאוד אישית עמו. דוגמה נוספת לפעיל מקומי היא הרצל קרן, יוזם ומוביל המאבק נגד פיתוח אזור בריכת דורה בנתניה מאז שנות ה-90.

את זה כמיצג שנחנקים כבר, אם שמים עוד אחד, ומחלות וילדים... כשאתה מדבר על ילדים... כולם רוצים את הטוב ביותר לילדים, לתת להם את המקום הכי נוח בחיים. אתה מתחיל לשדר מכל הכיוונים, והם [תושבי השכונות הנחשלות] הפנימו את זה. הראינו שיש להם פחם במרפסת, וזה פוגע בילדים. אתה כל הזמן מראה להם דברים מוחשיים... למדתי את הפסיכולוגיה הזולה – הבנאדם רוצה תשומת לב. אל תפתור לו את כל הבעיות. תתייחס אליו, שמע אותו.²²⁷

לפעיל מקומי דוגמת שפר יש עוצמה מקומית, התואמת לתפיסת עולם הרואה בפעילות "מלמטה" (grassroots) מרכיב חשוב בהצלחה של מאבק ציבורי-סביבתי, מרכיב שאינו תמיד קיים בארגונים ארציים.²²⁸ הפעיל המקומי מתעל את אישיותו ועוצמתו ליצירת חיבור אותנטי בין התושבים ובין הרשות המקומית, באמצעות הפיכת הסוגיה הסביבתית למרכזית ורלוונטית לכל. הפעיל המקומי נוהג כמטיף העומד בשער הנהנה מכל העולמות: ערכי היסוד שלו מגובשים ומציעים חדשנות תפיסתית, אך האינטרסים שלו בגיוס תמיכה ציבורית לא ברורים דיים. על מידת החדשנות שמציע הפעיל המקומי, שעיקרה שימת הדגש על פעילות מלמטה במרחב העירוני ונטילת אחריות של הציבור, ניתן להתרשם מדבריו הבאים, המייצגים שאיפה לשינוי תרבותי:

נשלחתי בשנה שעברה בדצמבר כנציג היחיד של הרשויות לכנס העולמי בקנקון [מקסיקו]. שם למדתי והכרתי וראיתי והקשבתי וראיתי עד כמה אני בכיוון הנכון באשקלון. אתה פוגש נציגי ערים מטייוואן והונג קונג ורואה שגם הם חושבים כמונו, ברמה המקומית. אני כל הזמן טענתי ש**עיר** היא המקום המרכזי לחולל שינוי במדינה, לא המדינה... טענתי כל הזמן שלרשות יש את הכח לחולל את השינוי האמיתי מלמטה. אתה צריך את התושב. הוא הסוכן לשינוי, לא אני. אני בסדר, אני מוביל. הייתי איש צבא כל חי. אם אתה מפקד על הכיפאק, אבל בלי חיילים לאן תלך?²²⁹

*

לסיכום טיפוס תרבותי פוליטי זה, שיוצג במחקר על ידי מקרה תחנת הכח הפחמית באשקלון, ניתן לומר כי מאבק רדיקלי ממוקד מובל באופן בלעדי כמעט על ידי ארגונים אקטיביסטים. ארגונים אלה מכתיבים לא רק את הרטוריקה, שהיא לרוב אסונית ומאיימת, אלא גם את דרכי הפעולה שהן אגרסיביות המבקשות להשתלט על המרחב. כתוצאה, ארגונים בעלי תרבות פוליטית הרמונית נדחקים אל זירת הפעולה הפנים-ממסדית בה הם אינם דומיננטים, וכך מקבל המאבק כולו צביון של שדה קרב הנמשך לאורך מספר רב של שנים, הרבה יותר מאשר במאבקים בעלי תרבות פוליטית מתונה

²²⁷ ריאיון, יורם שפר.

²²⁸ יוצאי דופן הם דפוס הפעולה של החברה להגנת הטבע החוברת לארגונים מקומיים (במחקר זה – מקרה נס ציונה ומקרה היישוב "מיכל"), וכן של ארגון "אדם, טבע ודין" התופס עצמו כקליניקה משפטית המספקת בין היתר סיוע למאבקים מקומיים.

²²⁹ ריאיון, יורם שפר.

(ממוקדת ונרחבת כאחד). הדבר מעורר תהיה לגבי מידת האפקטיביות של הפעילות האקטיביסטית הרדיקלית, שכן דפוס פעולה זה הקיים בעולם המערבי למעלה מארבעה עשורים, ובישראל כשני עשורים לכל היותר, נתפס לעתים בעיני הציבור ומקבלי ההחלטות כמיושן, ילדותי ומעורר זילזול. השימוש הקיצוני בדימויים קשים, כינויי גנאי אישיים לבעלי תפקידים ומיצגים תיאטרליים במרחב הציבורי אינם מייצרים גישה רצינית וקריאה לדיאלוג, ולכל היותר הם דמגוגיה שתופסת מקום מרכזי בסדר היום התקשורתי. גישה אדנותית זו של הארגונים הרדיקליים מאיימת על הארגונים בעלי הגישה ההרמונית, שלעתים משוייכים תרבותית לאותה גישה, וכך נמנע דיאלוג מקצועי וענייני שיכול לקדם פתרון ראוי. המאפיין העיקרי, אם כן, של מאבקים סביבתיים בעלי תרבות פוליטית רדיקלית ממוקדת, הוא קיומו של מאבק פנימי בין הארגונים, האדנותיים וההרמוניים. זהו מאבק על המשאב החיוני ביותר עבורם, תמיכת דעת הקהל, וכנגזרת מכך גם חיזוק והצדקת הקיום הארגוני. זהותם של הארגונים הרדיקליים מצטיירת כחזקה כלפי חוץ, אך בעידן בו הדיון האמיתי נערך במרחב המשפטי, המדעי והתכנוני, הרי שעמדותיהם ותפיסת עולמם של הארגונים ההרמוניים היא לגיטימית ומשפיעה הרבה יותר. יודגש כי, כי מאבק תרבותי פנים ארגוני זה לא נצפה בשני הטיפוסים התרבותיים-פוליטיים הקודמים, של המאבקים המתונים. הדבר מחזק את הטענה בדבר תרבות רדיקלית היוצרת אקלים רדיקלי בו הכל נאבקים בכל, גם כשהמטרה היא זהה. אמנם, לתפיסתם של הארגונים המשוייכים לטיפוס זה של תרבות פוליטית (רדיקלית) הם השיגו את יעדם, במובן זה שהתחנה לא הוקמה במועד המתוכנן. הנושא עמד על סדר היום הציבורי במשך שנים מספר ואפשר את ביטויה של זהותם התרבותית הארגונית. דפוס פעילות זה יידון בהרחבה בפרק הבא, שעניינו ההשפעות על המרחב ומשמעותן, אך ברור כי דפוס פעילותם של ארגונים מסוג זה בא לקבע הן את הדימוי העצמי הלוחמני שלהם, ואת התפיסה לפיה "הממסד מבין רק את שפת הכוח", כביכול.

מאבק רדיקלי נרחב

בדומה לטיפוס הקודם, גם במקרה זה האסטרטגיה היא בעיקרה חוץ-ממסדית, אך כאן האוריינטציה היא רחבה יותר ומקיפה אינטרסים רבים. המקרה הממחיש טיפוס זה במחקר הנוכחי הוא המאבק נגד כלובי הדגים באילת, שכלל פעולות מחאה חריגות של ארגון "מגמה ירוקה" שהיו על גבול עבירה על החוק (קריעה וחיתוך של רשתות הדגים, עימותים קשים נגד המשטרה, הפגנות בוטות בקריית הממשלה), פעילות תקשורתית ענפה של ארגון "צלול" וייצוג נרחב במוסדות התכנון על ידי החברה להגנת הטבע. הממד האוניברסלי בתרבות פוליטית זו בא לביטוי בהצבת הערכים הכלליים שהנחו את המאבק: זכות הציבור לים נקי, שמירת ערכי טבע ואקולוגיה ומימוש עקרון הזהירות

המונעת (precautionary principle). גם בתרבות פוליטית זו, כמו במקרה של "מאבק מתון נרחב", ניתן לזהות מספר רב מאוד של שחקנים, יותר מאשר בשתי התרבויות הפוליטיות של המאבק הממוקד.²³⁰

בחינה של תוצאות המאבק מלמדת על כמה אינטרסים פוליטיים מנוגדים המשקפים את המתח החברתי הקיים, בעיקר בין תושבי הערבה ובין תושבי אילת, בין אינטרסים כלכליים (חברות הדגים) לאינטרסים סביבתיים (ארגוני הסביבה). עוד מתח פוליטי שהתגלע במקרה זה, ויתכן שמקורו במתח שבין חשיבות המשאב המקומי (ים סוף, אלמוגים) לחשיבותו הלאומית (נכס תיירותי כלכלי), ניכר בין השלטון המקומי ובין השלטון המרכזי. אמנם לא הייתה זו הסוגיה היחידה בשיח המאבק, אך ניתן בהחלט לומר כי היא נובעת מריבוי הסוגיות הערכיות של מאבק נרחב כגון זה ומריבוי השחקנים, תופעות שכאמור אינן כה בולטות במאבקים ממוקדים.

בהקשר התרבותי-הפוליטי של מאבק רדיקלי נרחב זה נמצאים שלושה שחקנים, שאת איפיונם התרבותי אציג להלן באופן אמפירי: הארגונים "צלול" ו"מגמה ירוקה" כבעלי גישה אדנותית, והחברה להגנת הטבע שנקטה גישה הרמונית.

ארגון "צלול" רואה בלחימה למען צדק ערך יסוד המעצב את פעילותו. מכאן, שהתייחסותו ליזמים היא כאל יריבים חסרי הבנה, שאם רק יזכו לקבל מענה לאינטרסים שלהם הדבר ישפר את היכולת לשמור על הסביבה. כך מקבל גם הצדק החברתי ביטוי במסרים של "צלול", והוא בעל חשיבות לא פחותה מערך הצדק הסביבתי:

הוכחנו שניתן לעשות את אותם דברים רק אחרת. הכוונה לעבודה כלכלית, שהראתה שהם יכולים להמשיך להרוויח מבלי לפגוע במשאב הציבורי. לפני כל טענה שלנו אנחנו באים ואומרים, שאנו לא רוצים לפגוע בכיס של אף אחד, לא רוצים שאיש ילך הביתה. אנו רוצים שזה ימשיך לעבוד אבל נכון. מפעל פוגע בסביבה בסופו של דבר יכשל. אנחנו מעסיקים מומחה לכלכלה עסקית ובודקים את מצבו של המעוול שמולנו. אם הוא רוצה להרוויח יותר רק מתאוות בצע אנחנו נעצור את התהליך... [חשוב לנו הערך של] להתחשב בעובדים, שלא יפוטרו בגלל שמירת הסביבה. במה אני אתגאה אז? באנשים מפוטרים? אני חייב לכלול הכל יחד. כמתכנן אני חייב לראות את התמונה המלאה. ההכשרה שלי קוראת להתייחס להיבטים חברתיים וכלכליים. אם יש סיטואציה שעלולה להוביל אותי לכשל, אני אבדוק שוב. אנו לא רוצים שבגללנו יפוטרו אנשים, ושיצביעו עלינו אחר כך.²³¹

²³⁰ כך למשל, במקרה כלובי הדגים מדובר בשתי חברות מסחריות, יישובי הערבה, עיריית אילת, תושבי אילת, איגודי ספורט ימי, הממסד התכנוני (מועצה ארצית, ועדה מחוזית, ועדה מקומית, בתי דין לערר), רשויות וגופים ציבוריים רבים (צה"ל, רשות הנמלים, חברת קצא"א, רשות הטבע והגנים), ארגוני סביבה רבים (החברה להגנת הטבע, "צלול", "מגמה ירוקה", תושבים למען אילת) ואף גורמים בינלאומיים במצרים ובירדן.

²³¹ ריאיון, עזר פישלר.

ואולם, גישת היסוד בעלת נימה הרמונית זו של "צלול" לא הצליחה להתממש בפועל. אפיונו התרבותי פוליטי של הארגון כשחקן מפתח במאבק זה נקבע במידה רבה בשל התנאים המיוחדים שהובילו לעצם הקמתו ובשל ייחודו כארגון בעל אוריינטציה עסקית אך מעל לכל כתגובה לפעילות היזמים. בעלי חברות הדגים באילת, ("ער-דג" ו"דג-סוף") הביעו זילזול מוחלט ואיבה אמיתית כלפי ארגון "צלול", משום שהוא נתפס בעיניהם כמחבל בסיפור הצלחה כלכלי ובפיתוח מדעי ישראלי מקורי (גידול דגים בים).²³² השאננות שהפגינו מנהלי חברות הדגים הוותיקות בתחילת המאבק כלפי "צלול" דירבן את הארגון להפוך את המאבק ולהגדירו כ"סביבתי" מובהק, ולא רק "אקולוגי". למעשה האינטראקציה הלוחמנית בין חברות הדגים ו"צלול" רק סייעה ל"צלול" לעצב את זהותו כלוחם צדק אוניברסלי. סגנון ההתבטאויות שנקטו בעלי חברות הדגים כלפי "צלול" היה חריף ביותר, והוא כלל האשמות אישיות כלפי העומד בראש הארגון ומייסדו (משפחת קהאן, בעלת המצפה התת ימי בחוף אלמוג):

לירוקים יש יכולת גיוס ושכנוע חזקים מאוד... הם עוסקים בשטיפת מוח. המאבק הוכרע למעשה בתקשורת, ולא באמצעות דיון יסודי ומעמיק. הירוקים הם עסקנים, הם רותמים הרבה מאוד אנשים לצרכים שלהם. שום דבר פה לא טהור ונקי. הם אלימים, הם נבלות... הירוקים זו דת. וקשה מאוד, אם בכלל, לשנות דת ורעיונות דתיים.²³³

למרות הדברים הללו, המאפיינים את ראשית המאבק, חל שינוי בדינמיקה התרבותית של היזמים אשר לא השפיע על תפיסת העולם של "צלול", ויתכן שיש בכך החמצה לבניית אמון בין המגזר העסקי ובין ארגוני הסביבה. הכוונה לכך שבראשית המאבק נקטו בעלי חברות הדגים בגישה מתנשאת ואדנותית כלפי "צלול" ושאר ארגוני הסביבה, אך עם התעצמות המאבק במרחב התכנוני (דיוני תמ"א/13 ודיוני המועצה הארצית לתכנון ובניה) עברו היזמים לגישה הרמונית המחפשת פשרה על ידי הצעות חדשות: צמצום כמויות הדגים בים, ניטור בין לאומי מחמיר, הפסקה הדרגתית של הפעילות על פני שנים ועוד. ואולם, הצעות הפשרה נדחו על ידי "צלול" ושאר ארגוני הסביבה אשר הצליחו להטמיע בתרבות התכנונית את עקרון הזהירות המונעת, שאינו מותיר כמעט פתח לפשרה או לדיאלוג. התוצאה הייתה יצירת עוינות קשה בין היזמים לרשויות, והעמקת הפער האידאולוגי מול ארגוני הסביבה. כך, התעקשות "צלול" להצדיק את עצם הקמתו ולייצר לעצמו אירוע מכונן גברו על נסיונות הפשרה של היזם. אמנם נרשם הישג חשוב לתנועה הסביבתית, אך בצדו הונצח בעיני רבים הדימוי התרבותי הסרבני והבלתי מתפשר של ארגוני הסביבה.

בדומה לגישה האדנותית הבלתי מתפשרת של "צלול", גם ארגון "מגמה ירוקה" אופיין

²³² ריאיון, דורון טונדובסקי.

²³³ שם.

כבעל תרבות פוליטית אדנותית, שעיקר ביטויה הוא ברטוריקה האסונית האופיינית לארגוני סביבה רדיקליים. יעידו על כך סיסמאות כגון: "צובעים את הים בשחור", "הים האדום משחיר", "הצילו את מפרץ אילת!", "משחררים את אילת!", "האלמוגים צועקים הצילו!". תמצית הגישה האדנותית כאן נפוצה בתפיסה כי על הארגון מוטלת אחריות שהוא נטל על עצמו, במובן של "אם אנחנו לא ניקח את הנושא לידיים איש לא יעשה זאת במקומנו". תפיסה זו היא גורם מלכד המשפיע על ערך יסוד מרכזי בטיפוסי ארגונים רדיקליים – החברתיות. לפי ערך זה, הפעילים נמצאים בארגון לא רק בשל האידאולוגיה הסביבתית-חברתית, אלא גם (ולעתים בעיקר) כחלק מהצורך להשתייך חברתית לגורם המעניק זהות ליחיד ותחושת שליחות אופטימית גבוהה:

[יש ב"מגמה ירוקה"] הרבה "חברתיות" – להט של סטודנטים, בעיקר בבאר שבע. אין הרבה פאבים ומה לעשות, בעיקר אם אתה מחפש מישהו/מישה... הרוב באו לארגון רק בגלל העניין החברתי הנ"ל, ולא בגלל הנושא הסביבתי... ערך נוסף הוא "אופטימיות", אך גם "פטליות" ("אם אנחנו לא נפעל יהיה אסוף") אדם פסימי לא יכול להיות קמפיין... ליחיד יש המון מקום בארגון... פעם בנסיעה לצפון התפתח ויכוח בין הפעילים על לא לאכול במקדונלדס! אחד הפעילים הפנאטים "שטף" אותם. ביקשתי ממנו "לא להפחיד את הפעילים...". יש המון מקום לבן אדם להוביל תהליכים אבל הוא צריך להתיישר מול הקו המרכזי. יש ויכוחים אידאולוגיים... הארגון עצמו מפתח "מורשת שלום" (לא מורשת קרב...)... יש גישה שוויונית – מי שלא מתאים לא הולך הביתה. הפעילים מחליטים על הפעילות. ב"מגמה ירוקה" יש מגוון רחב של פעולות שאתה יכול להשתתף בהן (עצומות, צילום, פגישות, הרצאות...). יש כל כך הרבה דרכים לפעילות שאתה בעצם לא חייב להסכים עם מה שעושים. אני הפעלתי הרבה פעילים, תמיד דאגתי שיהיה כיף בהפגנות (ארטיקים, שוקו...). גם קבלנו מכות, אבל רק בכלובי הדגים.

ההפגנה הראשונה שהשתתפתי בחיי הייתה ההפגנה-צעדה שהייתה חלק מכנס ארצי של מגמה ירוקה באביב 2001... ומאז נדבקתי בחיידק של האקטיביזם והעשייה. ומה שיפה שכל אחד עושה מה שהוא רוצה ויכול. עד שבסוף הגיע ה-high light של הפעילות שלי: ההשתלטות על כלובי הדגים...²³⁴

ניתוח דפוסי הפעולה של "מגמה ירוקה", שפעל בעצם כ"תנועת נוער" או שלוחה ביצועית של החברה להגנת הטבע, מצביע על פעילות של השפעה על הממסד מבחוץ, בעיקר בשל הצורך לעצב ולשמר את הזהות התרבותית פוליטית הלוחמנית של הארגון. התעלמותו של הממסד (במקרה זה המועצה הארצית לתכנון ובניה) מהמסרים של הארגון, שלרוב נתפסים בעיני אנשיו כקוריוז או כניסיון להשפיע על הציבור באופן תיאטרלי ילדותי, רק משרתת את האינטרס של ארגון אקטיביסטי כמו "מגמה ירוקה". בפעילות הארגון קיים מרכיב חזק מאוד של רצון להיבדלות תרבותית מ"גרינפיס", על ידי

²³⁴ שיחה בין פעילות בקמפיין – "ירוק ברשת", ירחון האינטרנט של "מגמה ירוקה", יולי 2005.
www.green.org.il

מסגור שונה, קרי ישראלי מקומי, של האידאולוגיה ודפוסי הפעולה הזהים. ניתן לראות בכך יצירת תרבות מקומית הנשענת על דפוסי מחאה סביבתית עולמית מוכרת.

לעומת שני השחקנים בעלי הגישה האדנותית, פעלה החברה להגנת הטבע במאבק זה באופן הרמוני, בעיקר בתוך מוסדות התכנון (המועצה הארצית לתכנון ובניה, הוועדה המחוזית מחוז הדרום וועדות הערר המחוזיות, ועדת ההיגוי של תמ"א/13 ואף בוועדה המקומית אילת), זאת כחלק מהשינוי התרבותי שחל בחברה באמצע שנות ה-90 של המאה הקודמת, בו הפכו למעשה רכזי שמירת הטבע במחוזות ובמטה החברה לאנשי תכנון מקצועיים הבקאים בעולם התכנון. בהתאם לזאת, עברו גם מרבית מאבקי החברה מהמרחב הפיזי (הפגנות ומחאות סוערות) אל אולמי הדיונים של ועדות התכנון. ואולם, במאבק כלובי הדגים נשען הקמפיין גם על כיוונים חוץ ממסדיים, ובהם²³⁵ ייעוץ משפטי (נשכר משרד עורכי דין פרטי שליווה את הפעילות), ציבורי מקומי (מונתה רכזת קמפיין במשרה מלאה, תושבת אילת) ופוליטי (גיבוש לובי אזרחי מול שרים ומקבלי החלטות).

המסר העיקרי בפעילות החברה להגנת הטבע אופיין ברטוריקה של אובדן, באופן פשטני של הצגת הדברים כ"שחור או לבן": אם יהיו כלובים – לא יהיו אלמוגים. רוח הדברים הכללית הייתה יצירת תודעה של להיות או לחדול, ללא מצבי ביניים, תוך הדגשת אילת והאלמוגים כמותג אהוב, מוכר לכל וערכי מאוד ("מפרץ אילת נגמר").²³⁶ יחד עם זאת הוקפד מאוד שלא להכפיש את מנהלי חברות הדגים, ובכך יש הבדל תרבותי פוליטי בין המסרים ההרמוניים של החברה להגנת הטבע לבין אלה האדנותיים יותר של "מגמה ירוקה" ו"צלול". למעשה, השונות בין "מגמה ירוקה" ובין החברה להגנת הטבע אינו ברטוריקה, כי אם בסגנון ובדרך הפניה המכבדת יותר את היזמים ואת הרשויות, וזוהי, בין היתר גם השונות הערכית תרבותית בין הגישה האדנותית הדורסנית וחסרת הפשרות של "מגמה ירוקה" לבין הגישה ההרמונית השואפת לפשרה של החברה להגנת הטבע.

עוד הבדל בין מאפייני השיח של החברה להגנת הטבע כטיפוס הרמוני ובין הטיפוס האדנותי המאפיין את "מגמה ירוקה" הוא ברוחב היריעה של הרטוריקה האסונית: בעוד "מגמה ירוקה" הדגישו בעיקר את עניין שוניות האלמוגים, הרי שהחברה להגנת הטבע מינפה בעיקר ערכים אוניברסליים יותר מאשר הנזק לשוניות האלמוגים לבדן: החברה להגנת הטבע סימנה את שאר האיומים הפוטנציאליים על האקולוגיה הימית הרגישה של

²³⁵ ריאיון, שי טחנאי.

²³⁶ ריאיון, שי טחנאי; ריאיון, איתנה בן שמעון. במובנים רבים, קיים דמיון מהותי בין הצלחת הקמפיין של החברה להגנת הטבע בעניין האלמוגים ובין מסע ההסברה למניעת קטיפת פרחי הבר. בשני המקרים מדובר על אובייקט ערכי, אסתטי ואהוב (פרחים ואלמוגים, אך גם "טבע" ו"אילת" כמותגים), שקל ונוח לגייס כלפיהם אהדה תוך הצגת ה"אויב" (קוטפי וסוחרי הפרחים, חברות הדגים) כבריון או כיזם המבקש לפגוע בטובין ציבורי.

מפרץ אילת כולו, על ידי העלאת לדיון ציבורי של שאלת האחריות הכוללת של גורמים נוספים, מלבד חברות הדגים.²³⁷

לפנינו אם כן מקרה מעניין, של ארגון סביבתי ותיק ושמרן יחסית, המפעיל שחקן משנה צעיר ואקטיביסטי. זוהי למעשה "חלוקת עבודה", בין ניסוח האידאולוגיה הרחבה (החברה להגנת הטבע) ובין תרגומה לפעולה ממוקדת ("מגמה ירוקה"), ובעצם שימוש מקביל בשני סוגים שונים של שיח תרבותי: הרמוני ופשרני בתוך מוסדות התכנון, ואדנותי ושתלטני כלפי היזמים והציבור. אסטרטגיית פעולה זו נועדה להשיג את התועלת שבשני העולמות: גיוס תמיכה ציבורית להכשר המאבק, והצגת היזמים כאויב הציבור, תוך קידום האינטרסים המקצועיים במוסדות התכנון. הסבר אפשרי לאסטרטגיה זו הוא השינוי התרבותי-פוליטי שחל כאמור בחברה להגנת הטבע באמצע שנות ה-90, עם המעבר לגישה תכנונית מקצועית, תוך "השארת" עבודת השטח לארגון סטודנטים צעיר ולוחמני, שדפוסי פעולתו כבר אינם עולים בקנה אחד עם הזהות ההרמונית של החברה להגנת הטבע.

מבחינה אתית, לפנינו הבחנה ברורה בין ארגון אקולוגי ("מגמה ירוקה") ובין ארגון סביבתי (החברה להגנת הטבע). שונות זו נחשפת ברטוריקה של האובדן, בה "מגמה ירוקה" מדגישים רק את הנזק האקולוגי, בעוד החברה להגנת הטבע מגלה רגישות גם לממד החברתי כלכלי ולמתח הקיים ממילא בין העיר אילת לקיבוצי הערבה (בעלי חברת "ער-דג"):

עיריית אילת שהייתה מאוד בתמונה אמרה – העיר מתפרנסת על המלונות. אנשים באים למפרץ אילת. התיירות מגיעה בגלל ריף האלמוגים. זו פרנסה של חלק מתושבי העיר. הכלובים כורתים את הענף עליו אנחנו יושבים. אתם (כלובי הדגים) גונבים את התיירות שלנו, של כמה בתי אב באילת. כך שהיה כאן גם נימוק חברתי: זה לא כמו בפוספטים בחצבה (סגירת המפעל פירושו אין פרנסה לתושבים). באילת זה כמעט הכל מול כמה עשרות משפחות קיבוצניקים בחבל אילות. זה גם שיחק בתמונה הכוללת – זה מרכיב חברתי. הרבה פעמים במאבקים סביבתיים מניפים למולנו את השלט הזה של העניין הכלכלי-חברתי (שמירה על הסביבה פירושה פגיעה בפרנסת תושבים). כך היה במפעלי ים המלח, חצבה מערב, רמת חובב, עיר הבה"דים. כאן שיחק המצב ההפוך, קרי פגיעה בפרנסת הרוב [אילת], מול פגיעה בפרנסה של מעטים [ערבה].²³⁸

²³⁷ הכוונה לחיל הים (הטיפול בספינות), עיריית אילת (הטיפול בביוב, ניקיון החופים), מועדוני הספורט הימי (נזקים של צוללנים) רשות הנמלים (מסוף הפוספטים) ואף עיריית עקבה (הזרמת שפכים, מסוף הפוספטים הירדני). מתוך מצגת של החברה להגנת הטבע שהופצה ברשת במהלך 2004-2006.

²³⁸ ריאיון, שי טחנאי.

לסיכום טיפוס תרבותי פוליטי זה, ניתן לומר כי המאבק הרדיקלי הנרחב כולל בתוכו פער תרבותי ערכי בין השחקנים הפועלים באותו קונטקסט, אך ללא מאבק פנימי, כפי שאופיין בטיפוס של המאבק הרדיקלי הממוקד. ניתן לשער כי בהינתן קיומה של מטרת-על אוניברסלית, קיים מקום לכל אחד מהארגונים להביע את עצמו ולעצב את זהותו באופן חופשי וללא תלות בארגונים האחרים. במצב זה אין תחרות על משאב התמיכה הציבורית, הואיל ומטרה אוניברסלית היא כזו הניתנת לפרשנות מרחיבה ובעלת סיכוי לכישלון נמוך יותר מאשר במאבק ממוקד.

בדומה לטיפוס המאבק הרדיקלי הממוקד, גם בטיפוס הרדיקלי הנרחב ניצפו מספר רב מאוד של שחקנים. השוואה נוספת, למאבק שאף הוא אוניברסלי אך מתקיים בתוך הממסד, מעלה מסקנה מעניינת לפיה מאבק העוסק בנושאים רחבים הכולל מטבעו דילמות ערכיות מורכבות וריבוי אינטרסים הוא בבחינת אתגר לכלל השחקנים. מצב זה מגביר אמנם את עוצמת הקונפליקט, אך בה בעת טמון בו פוטנציאל רב לחדשנות מחשבתית ופעולתית. הדוגמאות הרלוונטיות לכך במחקר זה הן: שיטת ההסברה הרכה במקרה פרחי הבר, הקמת הקואליציה כדגם ייחודי במקרה תכנית ספדי, הפעלת ארגון שטח אקטיביסטי על ידי ארגון ארצי ממוסד במקרה כלובי דגים, היווצרות דגם ארגון סביבתי בעל אוריינטציה עסקית ("צלול"), והטמעת עיקרון תפיסתי חדש בממסד המקצועי ("זהירות מונעת").

6 ניתוח: השפעת ארגוני הסביבה על המרחב

כעת, משהוצגו המאפיינים התרבותיים-הפוליטיים של המאבקים והשחקנים, יוצג ניתוח של השפעותיהם על המרחב. ניתוח זה ניתן לערוך בשני אופנים. הראשון, לבדוק כל מאבק סביבתי בפני עצמו ולהציג את האפקטיביות שלו. התבוננות זו היא אידיאליסטית ואינה מאפשרת יצירת הכללות, מכיוון שהיא מתמקדת באירועים עצמם ובהשלכותיהם לטווח קצר וארוך. רמת ההתבוננות השניה, בה בחרתי להלן, מבקשת לאגד את טיפוסים התרבויות הפוליטיות ולבחון כיצד הם משפיעים על המרחב. בחינה זו היא מכלילה, שכן היא מבקשת לחשוף את מרכיבי התרבות של הארגונים על ידי איתור קווים ומאפיינים משותפים בין המאבקים והשחקנים השונים, באופן החוצה את מקרי הבוחן כולם.

לפיכך, ובהתאמה לשיטת הצגת הדברים בפרק הקודם, אציג כאן את **השפעת התרבויות הפוליטיות על המרחב** ב**חתך ארבע התרבויות הפוליטיות של המאבקים שאופיינו בפרק הקודם** (איור 12, עמ' 75): מאבק מתון ממוקד; מאבק מתון נרחב; מאבק רדיקלי ממוקד; מאבק רדיקלי נרחב. כפי שהראיתי, **היות ובכל אחד מארבעת הטיפוסים הללו מקננות שתי תרבויות משנה של טיפוסים ארגונים, הרמוני או אדנותי** (איור 13, עמ' 76), **אתייחס בניתוח גם לקווים המאפיינים של תרבויות משנה אלה מתוך מטרה לזקק את מידת השפעתן על המרחב.**

לוח 2 להלן מציג באופן סכמטי את מרכיבי ההשפעה ב**חתך ארבע טיפוסים התרבויות הפוליטיות.**

לוח 2

סיכום השפעת התרבויות הפוליטיות על המרחב

תרבותי (תהודה)			פוליטי (תיחום)		גאוגרפי	השפעה על המרחב:	
הנעה לגיוס	ניסוח הפתרון	ניסוח הבעיה	השפעה על הממסד	צבירת לגיטימציה	מבחן התוצאה	תרבות פוליטית:	
						מאבק	ארגון
(+)	(++)	(++)	(0)	(++)	(++)	הרמוני	מאבק מתון ממוקד
(++)	(--)	(+)	(-)	(+)	(+)	אדנותי	
(++)	(++)	(++)	(+)	(++)	(++)	הרמוני	מאבק מתון נרחב
(++)	(++)	(++)	(+)	(+)	(++)	אדנותי	
(+)	(0)	(++)	(+)	(+)	(0)	הרמוני	מאבק רדיקלי ממוקד
(0)	(+)	(++)	(-)	(--)	(+)	אדנותי	
(+)	(++)	(+)	(+)	(+)	(+)	הרמוני	מאבק רדיקלי נרחב
(+)	(+)	(++)	(++)	(++)	(++)	אדנותי	

מקרא:

(--)	השפעה מעטה מאוד
(-)	השפעה מעטה
(0)	השפעה בינונית
(+)	השפעה רבה
(++)	השפעה רבה מאוד

לוח 2 ממחיש מספר תובנות בולטות לגבי שונות ההשפעה על המרחבים השונים:

- ההשפעה האפקטיבית ביותר על המרחב הגאוגרפי היא של מאבק מתון נרחב, והנמוכה ביותר היא זו של מאבק רדיקלי ממוקד. הדבר מאשש את הטענה כי קונפליקטים סביבתיים הם רב ממדיים ומורכבים והדרך האפקטיבית להשפיע על המרחב הפיזי המידי היא על ידי דיאלוג מתון וסבלני, ולא בקרב מהיר ולוחמני.
- מאבק סביבתי המאופיין כמתון ונרחב הוא בעל ההשפעה המשמעותית ביותר על התרבות הכוללת, בעוד שמאבק רדיקלי ממוקד הוא הדגם הקוטבי בהקשר זה. הדבר נובע מכך שהציבור יודע לזהות את המניעים, המסרים והכוונות של השחקנים

ולתרגום לתמיכה כאשר הוא משוכנע באותנטיות הערכית של השחקנים. כך, מובילי מחאה מתונה, המציגה טיעונים רציונליים ברטוריקה מגוונת, קולעים טוב יותר ללב הציבור ותהודתם עמוקה הרבה יותר מאשר רטוריקה אסונית מובהקת של ארגונים רדיקליים הנתפסים כחריגים ולא משכנעים. ההבדל ביכולת הגיוס בין המאבקים המתונים לרדיקלים משתקף בבירור מהלוח (ראו טור "הנעה לגיוס"). זאת ועוד: דגם המאבק הרדיקלי הממוקד צבר את מרב המאפיינים של השפעה בינונית, ("0"), ונראה כי הדבר מייצג את חוסר התוחלת של מאבק זה ביחס לדגמים האחרים, מבחינת עיצוב המרחב ויצירת "מורשת" ראויה.

ג. בשני טיפוסים המאבקים בעלי אוריינטציה אוניברסלית ("מאבק נרחב"), מידת השונות בין שני טיפוסים תרבויות המשנה של השחקנים היא נמוכה. במילים אחרות, במאבקים אוניברסליים אין הבדל רב בין שתי הגישות הערכיות של ארגוני הסביבה, הרמוניים ואדנותיים כאחד. הדבר מצביע להערכתי על עוצמתם של הנושא ומטרת העל אותם מובילים הארגונים, ושאר מרכיבי המאבק (כגון אגו ארגוני, הקרב על קרדיט, שימוש ב"גימיקים") הופכים לשוליים בעיניהם. לעומתם, במאבקים ממוקדים, קיימת שונות רבה במידת ההשפעה של השחקנים ההרמוניים והאדנותיים. הדבר מצביע על דומיננטיות של גישה אחת, ועל התאמה (או "היסחפות") של האחרת אליה.

ד. בחתך של גורמים מושפעים, עבור כלל טיפוסים התרבויות הפוליטיות, נראה כי הממסד הפוליטי (ראו טור "השפעה על הממסד") הוא הכי פחות מושפע ביחס לשאר הגורמים, ואילו ממד "ניסוח הבעיה" הוא ברמת המושפעות הגבוהה ביותר. אני סבור כי קיים קשר בין הדברים, אשר מעורר שתי מסקנות מאוד משמעותיות להבנת האינטראקציה בין התנועה הסביבתית והממסד הפוליטי: האחת, ארגוני הסביבה, לסוגיהם השונים, הם בעלי יכולת מקצועית גבוהה של הנושאים הסביבתיים, ברמה הטכנית, המדעית והתכנונית, דבר המאפשר להם לנסח היטב ובבהירות את הבעיה הניצבת על סדר היום. אין להקל ראש בדבר: לימוד הדינמיקה וההתנהלות של מאבקים סביבתיים בשנות ה-70 וה-80 של המאה הקודמת מלמד על רמה מקצועית פחותה בהרבה של הארגונים, שראו עצמם בעיקר כ"מפגינים נגד" מבלי להבין את הסוגיה לעומק. המסקנה השניה היא כי הממסד הפוליטי אינו מתייחס באופן רציני מדי לפעילות ארגוני התנועה הסביבתית. למעט מספר שחקנים יוצאי דופן המתחלפים עם השנים, הנושא הסביבתי עדיין זוכה להתעלמות מהממסד הפוליטי שרואה בו "נישה", מותרות או ענין שולי. שתי מסקנות אלה מצביעות על פער תרבותי מהותי בין המגזר הראשון והמגזר השלישי, בכל הקשור לתחום הסביבתי בישראל, ויש בכך כדי לעורר דאגה.

על אף ארבע התובנות שלעיל, ולאור לימוד מעמיק של מקרי הבוחן, ראוי לזכור כי כל מאבק סביבתי מתנהל כאירוע בפני עצמו, עם שחקנים ספציפיים ומסגרת זמן ומקום

ייחודיים. זוהי אמנם ראייה ספציפית של הדברים, אך במבט על לאורך כמה שנים ניתן בהחלט להצביע על קיומם של מספר ערכי יסוד עקביים בתנועה הסביבתית, בראשם הרצון ללמידה ולהתמקצעות, שאיפה כנה לתיקון עולם והעצמת החברה האזרחית על ידי נטילת אחריות והשתתפות בעיצוב המרחב.

7 סיכום: המשמעות החברתית והפוליטית של פעילות ארגוני הסביבה

כעת, לאור ניתוח השפעתן של התרבויות הפוליטיות על עיצוב המרחב, ניתן להציג מבט כולל על דפוסי הפעולה של ארגוני התנועה הסביבתית בישראל. ברקע הדברים, נמצאות מספר תובנות כלליות העולות מניתוח מקרי הבוחן:

א. בציבור הישראלי קיימת מידה גבוהה ביותר של חוסר אמון בממסד, כמעט על כל שלוחותיו. הדבר מעצים את כוחם של ארגוני הסביבה המשמשים כאלטרנטיבה אמינה ביותר, בעיקר על שום שהם נתפסים כנעדרי אינטרסים זרים.

ב. מידת ההשפעה של הפעילות הציבורית של ארגוני הסביבה על תוצאות המאבק או הקונפליקט היא מוחשית, אולם אינה הגורם היחיד, ולעתים אף אינה הגורם המכריע בתוצאותיו. כך, כמעט בכל המקרים שנחקרו כאן, ניתן להצביע על גורמים חיצוניים שהשפיעו על מהלך המאבק ותוצאותיו. גורמים אלה יכולים להיות כלכליים או טכנולוגיים (מקרה צורן) או פנים ארגוניים (צורך בלגיטימציה ארגונית במקרה פרחי הבר).

ג. קשה לקבוע נוסחה ברורה להצלחתו של מאבק סביבתי, אולם נראה כי שילוב נכון בין שלושה מרכיבים מגדיל את הסיכוי להשגת אפקטיביות גבוהה: הצבת אובייקט רגשי כ"דגל" המאבק (פרחים, אלמוגים, שמורת טבע); ניסוח מסר רציונלי (גיבוש חלופות מבוססות או שמיטת סיבת הקיום של התכנית המוצעת); מנהיגות יוזמת ומתמידה.

ד. המבנה הכללי של התנועה הסביבתית בישראל ניתן להצגה כשלושה מעגלים מתרחבים, המייצגים שלושה סוגי ארגונים: במרכז – הממסד הסביבתי, הכוללת את המשרד להגנת הסביבה על שלוחותיו;²³⁹ במעגל הבא – מספר

²³⁹ הכוונה לרשות הטבע והגנים, מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע, יחידות סביבתיות, רשויות

מצומצם של ארגוני ליבה לא ממשלתיים, בעלי גוון פעולה מקצועי ייחודי הפועלים ברמה הארצית;²⁴⁰ המעגל הרחב – עשרות התארגנויות מקומיות הפועלות מלמטה, חלקן "אד הוק" המתפרקות עם סיום המאבק.

הקונטקסט הפוליטי

בפתח הדברים חשוב להגדיר את קונטקסט הפעולה הכללי של ארגוני הסביבה. בהינתן כי מדובר בפעילות ציבורית של אזרחים וארגונים לא ממשלתיים, הרי שניתן להגדירה כפעילות פוליטית בקבוצות, שהיא אחד מארבע הדפוסים המקובלים של סוגי השתתפות פוליטית (גל-נור, 1985) (האחרים הם הצבעה בבחירות, פניה לבעלי תפקידים ציבוריים, פעילות בתעמולת בחירות). ממצאי המחקר אכן מעלים, כי פעילות ארגוני הסביבה בישראל היא אוסף של קבוצות ויחידים המוכנים להשקיע משאבים וליצור מסגרות פעולה המשמשות צרכים אישיים וקולקטיביים של יחידים רבים. ואולם, בשונה מפעילות של ארגונים פוליטיים מובהקים, ארגוני הסביבה בישראל במרבית המקרים נמנעים מיצירת זיקה בין הסוגיה הסביבתית ובין עולם התוכן הפוליטי. הדבר מעלה תמיהה, שכן למרות היות המרחב הפוליטי דומיננטי ומשפיע על אופי המאבקים ועל התנהלות השחקנים בתוכם, נמנעים הללו מלעסוק בו. יתרה מזו, נראה כי בעת הזו, המונח "סביבה" מייצג עולם תוכן חיובי, המאופיין כ"נקי" וטהור, ערכי וחדש, זאת בניגוד לעולם התוכן של ה"פוליטיקה" הנתפסת לרוב כבעלת דימוי שלילי ולא "איכותי". הממצאים האמפיריים שהצביעו על האינטראקציה בין השחקנים, אנשי סביבה לעומת אנשי הממסד הפוליטי (והיזמים), הציגו תמונה קוטבית ביותר בין שני העולמות, שהיא תמצית הפער התרבותי והערכי ביניהם: שוחרי הסביבה, ובמיוחד אלה האדנותיים המבטאים זאת בגלוי, רואים בפוליטיקאים מושחתים ואופורטוניסטים שקשה לתת בהם אמון, ואילו האחרונים רואים (במרבית המקרים) את שוחרי הסביבה כחלק מגל אופנתי חולף בעל מאפיינים דתיים קיצוניים השבויים בנאיביות ומנותקים מצורכי המציאות. הפער בין דימויים אלה יוצר החמצה כפולה: הוא מונע דיאלוג ענייני, והוא יוצר ניכור כלפי הממסד הפוליטי, שהוא בעצם הזירה הנכונה לפתרון בעיות סביבתיות.

נחל, ושתי חברות ממשלתיות.

²⁴⁰ במעגל פנימי זה נמצאים "חיים וסביבה" כארגון גג ייצוגי, החברה להגנת הטבע כגורם תכנוני וחינוכי, "אדם, טבע ודין" כלוחם משפטי, מכון השל כמכון חשיבה והכשרת מנהיגות סביבתית מקומית, ר'מגמה ירוקה" ו"גרינפיס" כאקטיביסטים רדיקליים. קיימת מחלוקת לגבי הגדרת זהותה של הקרן הקיימת לישראל, אשר בשל מעמדה הייחודי היא יכולה להיחשב הן כגורם ממסדי במעגל הפנימי, והן ככארגון לא-ממשלתי במעגל זה.

מכאן, הימנעותם של מרבית ארגוני הסביבה בישראל לעסוק בפוליטיקה במובנה הרחב, שלא לומר בריחה ממנה, מראה כי מידת ההשתתפות של ארגונים אלה במרחב הכולל עדיין אינה מלאה. למרות התפתחות הנושא הסביבתי בשני העשורים האחרונים, ולמרות המודעות הציבורית הגבוהה לנושא, ה"סביבה" נתפסת עדיין כנישה, משום שאינה מעיזה לעסוק בסוגיות המקרו-פוליטיות כגון הקונפליקט הישראלי-פלסטיני והפערים החברתיים-כלכליים. עדות לכך היא היעדרותם הכמעט מוחלטת של ארגוני התנועה הסביבתית ממחאת קיץ 2011, אשר הציבה סוגיות שביסודן טמונים מרכיבים אתיים סביבתיים מובהקים כגון צדק חלוקתי, שימוש הוגן במשאבי טבע קולקטיביים ושאיפה לדיאלוג הרמוני.

עיון בתיאורי מקרי הבוחן ובניתוח טיפוסי התרבויות הפוליטיות שאפיינו אותם מצביעים בבירור כי הפעילות הציבורית הסביבתית באה בראש ובראשונה לחולל שינוי. אמנם באופן משני מהווה הדרישה לשינוי סוג של מחאה, אולם היות שהסוגיות הסביבתיות עוסקות באופן ישיר במרחב הפיזי המיידי, הרי שייצירת שינוי היא הפונקציה המתבקשת באופן טבעי להשגה. כאמור לעיל, הדבר ממחיש את הריחוק מרצון של ארגוני הסביבה מהממד הפוליטי הרחב של נושאי מאבקים. להערכתנו, כל עוד לא יבצעו ארגוני התנועה הסביבתית שינוי תרבותי משמעותי, שפירושו כניסה לסוגיות מקרו פוליטיות, הם ימשיכו לחזק את הדימוי השלילי שיש בחלק מהמרחב הציבורי והפוליטי כלפיהם, כביוצנטריים מדי (בעיקר הארגונים הרדיקליים והאדנותיים) או כאנתרופוצנטריים מדי (הארגונים המתונים וההרמוניים). רק הליכה בשביל הזהב, בדרך של מתינות אסרטיבית, תוך הצבת טיעונים סביבתיים-פוליטיים רציונליים ומבוססים, תאפשר לסלק את היחס המזלזל לעתים של הממסד כלפי הארגונים. ניצנים של התקרבות לשיח מסוג זה נראים בשנים האחרונות עם החבירה הרעיונית למגזר הכלכלי העסקי, שעד לפני פחות מעשור הציב דימוי שלילי מאוד ביחס לארגוני הסביבה. לפיכך, מחקר זה, שהציב במרכזו את ניתוח הערכים, הסמלים, הרטוריקה והדימויים של ארגוני הסביבה, יכול לסייע בהתקדמות לעבר הבנה מעמיקה יותר של המרחב הפוליטי בו פועלים הארגונים ואשר עליו הם משפיעים. לימוד המרכיבים הפוליטיים התרבותיים הוא בבחינת צעד מחייב לשם התקדמות לחשיבה פוליטית במובן ברחב של המילה, קרי של צבירת עוצמה לשם יצירת שינוי ערכי המטיב עם רווחת הכלל.

הקונטקסט התרבותי

בהתייחס למחקר המדעי של תנועות חברתיות, ראינו כי ביסודו ניצבים שלושה נושאי ליבה המייצגים את האבולוציה של שדה מחקר זה: הגורמים להיווצרות תנועה חברתית, דפוסי פעולתה ומשמעות פעולתה (חסון, 1987). מחקר זה הציג תיאור מפורט של דפוסי

הפעולה של ארגוני התנועה הסביבתית בישראל, אך התמקד בשאלת הליבה השלישית שעיקרה המרכיבים התרבותיים של התופעה. לאור זאת, הראו הנתונים וניתוח האירועים במחקר זה כי למרכיבי הזהות, ההשתייכות למסגרת סימבולית ערכית ולצורך האינדיבידואלי בהגשמה עצמית יש מקום רב במשמעות הפעולה של ארגוני הסביבה. כך, במקרים רבים משמשים ארגונים אלה עבור פעילים מקומיים כזירה לביטוי עצמי ולטיפוח מנהיגות חברתית (ניר אוריון בנס ציונה, מיקי אקרמן בצורן), תרבותית (עזריה אלון בפרחי הבר) או פוליטית (הפעיל המקומי באשקלון, נעמי צור בירושלים). בהקשר לסעיף הקודם, הדבר נובע מהדימוי הכוללני הרווח של המונח "סביבה" הנתפס כנקי, טהור ומצוי בקונצנזוס (בניגוד מוחלט ל"פוליטיקה").

גישת מחקר זו השמה דגש על חיפוש הזהות, ממחישה היטב את היותה של התרבות מניע לפעולה בקונטקסט של סדר חברתי המאופיין בתחרות ובקונפליקטים. רעיון זה, שנוסח על ידי (Veuglers, 2000) בהתייחס לגישות התיאורטיות של טורין, הברמס וגרמשי, נתמך בנתוני המחקר, לפי ההסבר הבא: ארגוני הסביבה בישראל פועלים בשני העשורים האחרונים בתוך קונטקסט של חברה תחרותית, בה כל אחד מהם מבקש להילחם על מקומו במרחב ועל המשאב העיקרי שהוא סיבת קיומו – תמיכת הציבור. היות שמשאב זה הינו "מוגבל", כלומר היחידים המרכיבים את הציבור נותנים את קולם ומאמציהם בדרך כלל לארגון אחד או שניים, מנסים הארגונים לבדל עצמם זה מזה תרבותית, על ידי הצבת רטוריקה, סמלים ורעיונות שונים. כך נוצרת תחרות שלעיתים גולשת לכדי מאבק תרבותי של ממש. עדויות לכך, שתוארו במחקר זה הן המתח הארגוני בין החברה להגנת הטבע ורשות הטבע והגנים, ובין "גרינפיס" כארגון בין לאומי ו"מגמה ירוקה" כארגון מקומי.

בהתייחס לטענתו המרכזית של קסטלס, לפיה עיקר תרומתה של התנועה הסביבתית העולמית הוא ביצירת תרבות חדשה, ה"תרבות הירוקה" (Castells, 1997), שעיקרה הקניית ערכים חדשים לכל הקשור ביחסים שבין האדם והחברה לבין סביבתם הטבעית, ניתן בהחלט לומר כי בישראל צמחה ומתקיימת תרבות ירוקה משמעותית. ניצניה של תרבות זו נראו לאחר הקמת המדינה (הקמת החברה להגנת הטבע), התגבשותה הממסדית באמצע שנות ה-60 (חוקי מניעת מפגעים, תכנון ובניה ושמירת טבע) והפריצה הגדולה לחברה האזרחית בראשית שנות ה-70 (המאבקים הציבוריים הראשונים בפארק הכרמל, תחנות הכח ושמורות הטבע). בדומה לגישתו של קסטלס, המבחין בין ארגונים "אקולוגיים" לארגונים "סביבתיים", הראיתי במחקר זה את המעבר שעשו הארגונים המתונים בעיקר מאתיקה אקולוגית (קרי מאבק על בעיות סביבתיות "קלאסיות" כזיהום אוויר, מטרדי רעש, זיהום ים וסיכונים חומרים מסוכנים – דוגמת "גרינפיס", "מגמה ירוקה" וועד תושבי צורן) אל אתיקה סביבתית, שעיקרה

מאבק חברתי על עקרונות חברתיים רחבים בהם הסביבה הינה מרכיב עיקרי אך לא יחיד (למשל, "אדם, טבע ודין" במקרה אשקלון או החברה להגנת הטבע בתכנית ספדי). יחד עם זאת, מעבר זה לא התפתח עדיין לרמה מקרו פוליטית של הנושאים הביטחוניים והחברתיים הלאומיים, ככל הנראה מהחשש להיטמע בתוך הפוליטיקה בעלת הדימוי השלילי, כפי שתיארתי לעיל.

סקירת התפתחותה של תרבות ירוקה זו, שעיקר ביטוייה במאבקים סביבתיים, מראה על יצירת שיח סביבתי הנשען בין היתר על טרמינולוגיה חדשה, אתיקה ועולם ערכים חדש. חלק מטרמינולוגיה זו הינו ייחודי לישראל, בשל תנאיו המיוחדים של המרחב הפיזי והפוליטי, הקונטקסט הכללי של מאבק מתמשך ומגוון קונפליקטים שלעיתים הם חופפים: ישראלים-פלסטינים, יהודים וערבים, מרכז מול פריפריה, שימור מול פיתוח. כך נולדו מושגים כגון "הפרחת השממה" מול "שמירת טבע ונוף", "פיתוח כלכלי"/"קידמה" מול שימור ותכנון נכון, וכיום "התיירקקות" (green wash) מול "קיימות". לאור כל זאת, היותו של מחקר זה איכותני במהותו, מאפשר לראות בארגונים טקסט, ולא רק שחקנים בעלי מבנה ודרכי פעולה. הדיאלוגים שתוארו לעיל בתיאור הגדוש והתפתחות האירועים נתונים לפרשנות המתבונן, ומהווים מקור להבנת השינויים התרבותיים המשמעותיים שחלו בחברה הישראלית בהיבט זה בשני העשורים האחרונים.

הקונטקסט הגלובלי

טענתו הידועה של כריסטופר רוטס, החוקר הבולט ביותר כיום של ארגונים סביבתיים באירופה, בדבר היותה של התנועה הסביבתית העולמית ה"ניצול" או ה"שריד" האחרון מבין כלל התנועות החברתיות שקמו ופעלו מאז שנות ה-60 של המאה הקודמת (Rootes, 2003), מעוררת קושי לגבי אפיון המקרה הישראלי, משום שהתפתחות התנועה הסביבתית בישראל התרחשה כמעט ללא קשר לפעילות של תנועות חברתיות או פוליטיות מקומיות אחרות.

בהתבוננות על ציר הזמן, נראה כי התנועה הסביבתית בישראל נעה באבולוציה איטית של הקמה ומיסוד ארגונים, שבאה בדרך כלל כתגובה לכישלון מאבקים (פרחי הבר אחרי אגם החולה, "מיכל" אחרי גדר ההפרדה), כתגובה לאירועי קיצון אסוניים (גשר המכביה 1997, פרשת הקישון 2002) או כמענה למצבים משבריים שיצרו אתגר (משבר האנרגיה 1973, גלי העלייה 1990). כאן עולה השאלה, האם בישראל אכן קיימת תנועה סביבתית אפקטיבית, הדומה לתנועות סביבתיות במדינות מפותחות אחרות, או שמא מדובר באוסף ספורדי של פעילות ארגונים והתארגנויות מסוגים שונים, הפועלים ללא מסגור רעיוני כולל. ממצאי המחקר מאפשרים לקבוע באופן מובהק כי בישראל אכן קיימת

תנועה כזו, אותה ניתן להגדיר לא רק באופן כמותי וארגוני, אלא גם על ידי בחינת תפקידה של התנועה הסביבתית בחברה והשפעתה על התרבות, כפי שנעשה במחקר זה. קביעה זו הולמת את ההגדרה של "תנועה חברתית" שהוצגה בסקירת הרקע, ואשר תואמת גם את המתודולוגיה של מחקר זה, שעיקרה איפיון האירועים והשחקנים בין היתר לפי ציר האסטרטגיה: "פעולה קולקטיבית של אנשים, עם מידה מסוימת של ארגון והמשכיות, הנעשית בערוצים ממסדיים או לא-ממסדיים, למטרת יצירת שינוי או שימור של סמכות קיימת של הקבוצה, הארגון, החברה התרבות או העולם אליהם הם משתייכים" (Snow, Soule, and Kriesi, 2004).

לפיכך, ובהתאם לטרמינולוגיה החדשה של רוטס (Rootes, 2003), נראה כי בשל עוצמתם הגוברת מבחינה ההשפעה על הציבור ועל המערכת הפוליטית, ובעיקר בשל היותם מרכיב תרבותי עיקרי בחברה הישראלית, ראוי לכנות ולהתייחס מעתה אל השחקנים הנחקרים כ"ארגוני התנועה הסביבתית בישראל" (EMO's), ולא בשל הכוללני "ארגונים לא ממשלתיים" (NGO's). המחקר הראה כי תנועה זו היא בעלת ערכי יסוד משלה, שפה (ז'רגון) עצמאית ייחודית ובעיקר פלורליזם של תרבויות פוליטיות המאפשרות ביטוי ובעיקר גיבוש זהות עצמית ייחודית למגוון שחקנים. לאור זאת ניתן לראות את התנועה הסביבתית בישראל כמשתייכת לתנועה הסביבתית העולמית, הן בשל הדמיון במבנה הארגוני והרעיוני אך גם בשל האינטראקציה עם ארגוני סביבה בעולם ויכולת הטמעת הרעיונות הגלובליים בישראל. המחשה לכך היא החדשנות הישראלית בדבר הקמתו של ארגון הגג הוותיק "חיים וסביבה", אשר מהווה דגם פעולה רעיוני ייחודי כמותו לא זיהיתי בתנועות סביבתיות אחרות במדינות המפותחות.²⁴¹ ואולם, הביטוי המרכזי להיותם של ארגוני הסביבה בישראל חלק מתנועה חברתית מובחנת, הוא ביצירה של פלורליזם תרבותי ערכי פנים תנועת, של מגוון שחקנים ואינטרסים, הניחנים בערכים שונים (הרמוניים ואדנותיים) היוצרים אפקט של שינוי תרבותי. כל המאבקים הסביבתיים שנחקרו והוצגו לעיל מהווים נקודת מפנה שאינה רק בעצם התכנית הישירה בה הם דנו, כי אם בשינוי מרחבי, פוליטי ותרבותי כולל. העובדה כי מדובר במגמה עקבית מתמסדת הנמשכת לאורך זמן, היא ההוכחה לכך שארגוני הסביבה בישראל הם חלק מתנועה מובחנת, ולא אוסף מקרי של שחקנים.

בחינה של התנועה הסביבתית בישראל בקונטקסט העולמי (איור 1 עמ' 12) מראה כי זו מושפעת מהנעשה בעולם, והדבר מקרין גם על המערכת הפוליטית והתרבותית הכוללת בארץ. יתרה מזו, אני סבור כי ההשפעה העיקרית על עוצמתה של התנועה

²⁴¹ הנושא עלה בשיחה עם פרופ' אבנר דה-שליט, שאכן הסכים לטענה בדבר ייחודו של מודל "ארגון הגג" הישראלי, בהשוואה לתנועות סביבתיות בעולם.

הסביבתית בישראל היא התחזקות התנועה הסביבתית העולמית, ורצונה של החברה הישראלית "ליישר קו" ולהתאים עצמה לערכים הגלובליים של תנועה זו. לא כאן המקום להרחיב לגבי התנועה הסביבתית העולמית, רק אציין כי בין השנים 2006-2009 הייתה פעילותה בשיא, שראשיתו בסרט התיעודי המכונן של אל גור "אמת מטרידה" (An Inconvenient Truth), והיחלשותה בוועידה הבינלאומית בקופנהגן, שלא הצליחה לעבד הסכם מחייב משפטית להפחתת פליטות גזי חממה. פרק זמן זה, אותו אכנה "אלגוריתם", יצר תהודה חסרת תקדים במערכת הפוליטית הישראלית, שסיפקה מספר אמירות שלמרבה הצער לא באו למימוש אפקטיבי רב בהמשך.²⁴² המחשה לשינוי הרגעי שחל ביחס של הפוליטיקאים לנושא הסביבתי כתוצאה מה"אלגוריתם" אפשר לראות בדברים הבאים:

[אל גור] הצליח להפוך את הנושא הסביבתי מאופנה יאפית של אנשים שבעים לנושא קיומי – וזה מחלחל גם אצלנו. לדעתי אף מפלגה לא תוכל להישאר מאחור. בהנחה שהמצב הכלכלי יישאר כמו שהוא, זה היה הנושא החם אחרי המדיני-ביטחוני. זה לא יהיה טרנד חולף ובליכוד הבינו את זה.²⁴³

שמתם לב שאתמול הליכוד כבר עקף אותנו משמאל? ביבי נהיה ירוק ואנחנו נרדמים בעמידה. הם קיימו אתמול במצודת זאב יום עיון שלם על הנושאים הירוקים, ומה אתנו? מפלגת העבודה חייבת לקחת את עצמה בידיים. חייבים להתניע מיד מהלך יצירת אג'נדה, שנושא הסביבה הוא חלק מרכזי בה, כי כל יום שהמפלגה מבזבזת יעלה לה ולנו ביוקר. תזכרו את זה.²⁴⁴

אם בטעות אתה מכניס את עצמך לאיזה נחל, לך תדע איך תצא ממנו... יש צורך דחוף בגמילה מהנפט הערבי שמממן טרור... אני אומר לכם, זה לא טרנד.²⁴⁵

לראשונה זה שנים רבות אפשר לומר כי הפוליטיקה הירוקה בישראל הרימה ראש ונחלה כמה הצלחות מרשימות. במדינת הבטון, החומה והאספלט, שבה נראה היה כי גורמי הנדל"ן, תמיד בעזרת קשרים מתאימים עם השלטון, מצליחים להפוך כל אדמה חקלאית לשכונה מכוערת עם שם אביבי, נרשמו השנה כמה הישגים מרשימים לאלה שרוצים לנשום, לטייל, לשמר את הנוף ואת הגישה החופשית של הציבור לחופים... הדרך עוד ארוכה עד שהפוליטיקאי הישראלי הבכיר יראה בהגנת הסביבה נושא שיכול לקדם אותו לראשות הממשלה, אבל הסרט שהפיק סגן נשיא ארה"ב לשעבר, אל גור, יכול לשמש אתגר לחיקוי... לראשונה נדמה

²⁴² בין היתר, הודיע יו"ר מרצ, יוסי ביילין, על הפיכת הנושא הסביבתי למרכזי במצע מפלגתו, ונשיא המדינה שמעון פרס נאם בכנסת ואמר כי התחממות כדור הארץ מסוכנת לא פחות מהטרור העולמי.

²⁴³ דברי ח"כ אופיר פינס, יור ועדת הפנים והגנת הסביבה בכנסת. מתוך: מועלם, מ', "עלה, ירוק", **הארץ**, 24.10.2007.

²⁴⁴ דברי ח"כ פינס בעת דיון מדיני של סיעת העבודה בכנסת לקראת ועידת אנאפוליס. שם.

²⁴⁵ דברי ח"כ בנימין נתניהו, יו"ר הליכוד, בעת יום עיון סביבתי במצודת זאב, אוקטובר 2007. שם.

שהזילזול שאיפיין את הפוליטיקה הישראלית בגישתה לנושאי סביבה התחלף בפעילות רצינית, אמיצה וארוכת טווח.²⁴⁶

”ברור שהיום קשה יותר לפעילים הסביבתיים. בניגוד לעבר, היום נאבקים נגד הון גדול. כשהתחלנו את המאבקים הסביבתיים רוב השטחים היו פתוחים, היום אנחנו נאבקים על כל דונם. בשעתו, כשאנחנו נאבקנו, דיברנו אידיאולוגית. הלכתי לשכנע אנשים בנימוקים. עכשיו, הנימוקים שלי בשביל יצחק תשובה או נוחי דנקנר הם לא סחורה. אני ונימוקי לא מעניינים אותם בכלל. הם מתעניינים בכסף. פעם דברנו על ערכים ומושגים, היום מדברים רק על כסף... אז נלחמנו לשמור על חיות הבר, על נופים, עכשיו כבר מדובר במאבקים נגד מזהמים כבדים, על הסביבה בכללותה. לא פשוט”.²⁴⁷

עזריה אלון, 2012

²⁴⁶ מתוך: “שנה טובה לירוקים”, מאמר מערכת, הארץ, 22.12.2006.
²⁴⁷ בן שמחון, ק’, “החיה הנדירה מכולם”, הארץ, 3.5.2012.

מקורות

(הערה: הפניות לקטעי עיתונות, פרוטוקולים, פסקי דין, מכתבים, מודעות ואתרי אינטרנט צוינו כהערות שוליים בגוף המחקר, ועל כן אינם נכללים ברשימת המקורות שלהלן).

איקטר, פ' (2010), בעקבות התנועה האבודה לאיכות הסביבה, או: האם התנועה האקולוגית היא מיתוס מודרני?, **טבור – כתב עת שנתי לענייני היסטוריה, חברה, תרבות והגות של מרכז אירופה**, 3, עמ' 19-37.

אלון, י' (2007), ארגוני איכות הסביבה, עלון – המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי, 25, א-ב. אלון, ע' (1975), "ארבעת העמודים של שמירת הטבע", **טבע וארץ**, י"ז, חוברת 2, ינואר-פברואר. אלון, ע' (2012), **טבע ואדם**, תל אביב: עם עובד.

אלעד, נ' (2009), הקמת עיר הבה"דים בנגב כמנוף להסדרה סביבתית של מפגעי רמת חובב, בתוך: אורן, ע' (עורך), **מרחב הביטחון: מבט חדש על השימוש במשאבי קרקע לצורכי צבא וביטחון בישראל**, ירושלים: מכון ון ליר.

בנימיני, ש', וא' פזמוני לוי (2002), ארגוני סביבה בישראל – תנועה בתנועה, בתוך: **סימני חיים** 2002, תל אביב: הוצאת בבל.

בנימיני, ש' (2002), מגמות בתנועה הסביבתית בישראל – הרחבת המסר הסביבתי, בתוך: **סימני חיים** 2002, תל אביב: הוצאת בבל.

בנשטיין, ג' (2004), **מקום והאחר – מקומו של האחר: נרטיבים וסביבה בין קונצנוס לקונפליקט בקרב יהודים ופלסטינים בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים: האוניברסיטה העברית.

בר-דוד, ש' וא' טל (1996), **קידום פעילות ציבורית למען הסביבה בישראל**, דו"ח שהוגש לקרן קרב, תל אביב.

ברדה, מ' (2002), **החקלאות הימית בים סוף, מסמך רקע**, ירושלים: הכנסת, מרכז מחקר ומידע, ינואר.

ברכיה, ו' (2012), תכנון סביבתי בישראל: התפתחות החשיבה הסביבתית בהליכי תכנון בישראל, בתוך: חסון, ש' (עורך) **עיצוב המרחב בישראל**, ירושלים: כתר.

גבירצמן, ב' (1981), (עורך), **הממד הציוני של שמירת הטבע – דיון במועצת החברה להגנת הטבע**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

גדרון, צ', וא' פישנהדלר (2010), **מדע, מדיניות ואי-ודאות: תפקידם של מדענים בעיצוב מדיניות**

- סביבתית בישראל**, ירושלים: מחקרי פלורסהיימר באוניברסיטה העברית.
- גוטליב, ד' (2004), **אופני פעילות והשפעה של ארגוני סביבה חוץ-ממשלתיים ("החברה להגנת הטבע" ו"אדם, טבע ודין") על תכנון החופים בשנים 1997-2003**, עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גולדשטיין, י' (2002), **הבגידה בארץ הבחירה: האיום הסביבתי-חברתי**, ירושלים: כתר.
- גולן, י' (2010), **קריאה אחרונה לעמק ססגון**, הוצאת "דחפור". תל אביב.
- גירץ, ק' (1973), **פרשנות של תרבויות**, ירושלים: כתר.
- גל-נור, י' (1985), **ראשיתה של הדמוקרטיה הישראלית**, תל אביב: עם עובד.
- גרמשי, א' (1975/1932), **על ההגמוניה: מבחר מתוך "מחברות הכלא"**, תל אביב: רסלינג.
- דה-שליט, א' (2002), **עשרה דברות לכישלון חרוץ במסע הסברה אקולוגי, פנים (21)**, עמ' 12-21.
- דה-שליט, א' (2004), **אדם-ירוק: דמוקרטיה, צדק ואיכות הסביבה**, תל אביב: מרכז השל.
- דרי, ד' (1992), **מחאה, פוליטיקה וחיידושי מדיניות: מאבקם של חסרי הדור**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- האן, א' (2006), **ארגוני הסביבה ומערכת התכנון, מבנים**, עמ' 36-38.
- הכהן, א' (1978), **אהבת פרחי הארץ, טבע וארץ**, כ'(2), ינואר-פברואר.
- חסון, ש' (1987), **מחאת הדור השני: תנועות עירוניות-חברתיות בירושלים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- חסון, ש' (2009), **אתיקה ופוליטיקה סביבתית**, בתוך: כשר, א' (עורך), **מבואות לאתיקה (א')**, ירושלים: הוצאת מאגנס.
- טל, א' (2006), **הסביבה בישראל**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד..
- טל, א' (2011), **התנועה הסביבתית בישראל: מגמות, צרכים ופוטנציאל**, דו"ח מחקר שהוגש לקרן JMG, אוניברסיטת בן גוריון.
- טליאס, מ' (1994), **מאבקים סביבתיים בישראל ואפיונם הפוליטי-פילוסופי, מדינה, ממשל, ויחסים בינלאומיים**, עמ' 171-197.
- כץ, י' (2004), **לעצור את הדחפור**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- ליימן-וויילציג, ש' (1992), **מחאה ציבורית בישראל 1922-1949**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- מייזליש, מ' (2005), **המאבק בכביש חוצה ישראל: תיעוד מאבק סביבתי**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פז, ע' (2008), **לעבדה ולשמרה – שמירת טבע בישראל**, ירושלים: אריאל.
- פירסט, ב' (2008), **פעולה מקומית – חשיבה גלובלית: על טבע המאבק של ארגון מחאה סביבתי – הדגמה על "גרינפיס" ישראל, פוליטיקה**, גיליון 18, עמ' 27-55.

פירסט, ב' (2012), מורפולוגיה של שינוי תרבותי: מסע ההסברה להצלת פרחי הבר כגורם משפיע על עיצוב המרחב, **אופקים בגיאוגרפיה**, 78, עמ' 26-47.

צורן, ג' (2002) [תירגום והוסיף מבוא], **אריסטו – רטוריקה**, תל אביב: ספריית פועלים.

קליאוט, נ' (2000), שמירת טבע בישראל, בתוך: ברקאי, ג' וא' שילר (עורכים), **נופי ארץ ישראל – ספר עזריה אלון**, ירושלים: אריאל.

קסירר, ש' (2012), המאבק על חוף פלמחים: ייצוגים תקשורתיים והיבטים ארגוניים של קמפיין סביבתי-ציבורי, עבודת גמר לתואר מוסמך, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

קרסין, א' (2001), ארגונים הפעילים למען איכות הסביבה והחיים בישראל, בתוך: **סדרי עדיפות לאומית בתחום איכות הסביבה בישראל** – מסמך עמדה 2, חיפה: מוסד שמואל נאמן.

רבינוביץ', ד' (2002), כביש מניב נדל"ן, **פנים** (21), עמ' 23-31. רבינוביץ, ד., ורדי, א. (2010), **נוחות מניעים – כביש חוצה ישראל והפרטת תשתיות אזרחיות בישראל**. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים.

רגב, ע' (1994), ארבעים שנות פריחה: החברה להגנת הטבע 1953-1993 תל אביב: החברה להגנת הטבע..

רינת, צ', "זהירות אירוס לפניך!", **הארץ**, 8.9.2006.

שדה, ש' (2010), ירוק-עד (כאן): ארגוני הסביבה ופרויקט גדר ההפרדה, **תיאוריה וביקורת**, 37, עמ' 184-211.

שוורץ, א' (2001), פרויקטות משתנות בחינוך הסביבתי בישראל, בתוך: בנשטיין, ג', **מקום למחשבה – מקראה בחשיבה והגות סביבתית בת זמננו**, תל אביב: מרכז השל.

שמואלי, ד', ומ' בן גל (2003), **מסגרות הבנה (Frames and Framing) וניסוחן מחדש בסכסוכים סביבתיים מתמשכים**, החוג לגאוגרפיה, אוניברסיטת חיפה – דו"ח מחקר מס' 705-9 שהוגש למדען הראשי במשרד לאיכות הסביבה, נובמבר 2003.

שפרמן, ק' (2007), סביבתנות: הדאגה לאיכות הסביבה, לשימור הטבע ולמרקם האקולוגי, **פרלמנט** (כתב עת מקוון), 55, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Bendford, R. and D. Snow (2000), Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment, *Annual Review of Sociology*, 26: 611-639.

Brosius, P. (1999), Anthropological Engagements with Environmentalism, *Current Anthropology*, volume 40(3):277-309.

Castells, M. (1997), *The Power of Identity*, Oxford: Blackwell publishers.

Doyle, T., Kellow, A. (1995), *Environmental Politics and Policy Making in Australia*, South Melbourne: Macmillan.

- Habermas, J. (1981), *New Social Movements*, *Telos*, 49: 33-37.
- Hannigan, J. (1995), *Environmental Sociology*, London: Routledge.
- Hasson, S. (1993), *Urban Social Movements in Jerusalem – The Protest of the Second Generation*, Albany: State University of New York Press.
- Hawken, P. (2007), *Bllesed Unrest – how the largest movement in the world came into being and why no one saw it coming*, London: Penguin books.
- Kriesi, H. (2004), Political Context and Opportunity, In: Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (editors), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Miller, J. (1994), *Democracy in the Streets: From Port Huron to the Siege of Chicago*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rootes, C., (1999), *Environmental Movements: Local, National and Global*, London, Portland: Frank Cass.
- Rootes, C. (2003), *Environmental Protest in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Rootes, C. (2004), Environmental Movements, In: Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (editors), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Schwartz, S. (2006), A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications, *Comparative Sociology*, Vol. 5(2-3): 137-182.
- Snow, D. (2004), Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields, In: Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (editors), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Talshir, G. (2002), *The Political Ideology of Green Parties: From the Politics of Nature to Redefining the Nature of Politics*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Taylor, D.E. (2000), The Rise of the Environmental Justice Paradigm, *American Behavioral Scientist*, Vol.43 (4): 508-580.
- Touraine, A. (1982), *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Veugelers, J. (1994), Social Movements, In: Curtis, J. & Richardson, R. (eds.) *Social World*, Toronto: McGraw-Hill Ryerson.

- Wildavsky, A. (1987), Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation, *American Political Science Review*, Vol. 81(1): 3-21.
- Williams, R. (2004), The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements, In: Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (editors), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Wolfsfeld, G. (1988), *The Politics of Provocation: Participation and Protest in Israel*, Albany: State University of New York Press.

ארכיונים

1. ארכיון החברה להגנת הטבע, תל אביב [דצמבר 2008 - ינואר 2009].
2. ארכיון מדינת ישראל – גנזך המדינה, ירושלים [ינואר 2009].
3. ארכיון מועדון "רוטר" חיפה [ינואר 2009].
4. ארכיון "מעריב", תל אביב [מרץ 2010].
5. ארכיון ממוחשב "ידיעות אחרונות": הספרייה הלאומית, ירושלים.
6. ארכיון העיתונים "הארץ", "למרחב": הספרייה הלאומית, ירושלים.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
1	1951-1952	בנייה למגורים באזור טבעון וקיבוץ אלונים.	מניעת פגיעה בעצי אלון עתיקים.	הוועדה לשמירת הטבע (פרופ' היינריך מנדלסון).	המאבק נגד קק"ל הצליח. הבתים בטבעון הוקמו תוך אי פגיעה בעצים העתיקים.
2	1952-1954	ייבוש אגם החולה.	פגיעה סביבתית, נזק אקולוגי.	הגרעין המייסד של החברה להגנת הטבע (פרופ' היינריך מנדלסון, עזריה אלון, אמוץ זהבי).	המאבק נכשל.
3	1958	כריית זיפזיף בחוף הגליל המערבי.	פגיעה סביבתית בחוף ובערכי טבע (צבים).	החברה להגנת הטבע (יגאל סלע).	כריית הזיפזיף פסקה.
4	1958	תפיסת מי נחל דן.	פגיעה במשאב טבע, נזק אקולוגי.	החברה להגנת הטבע (יוסי לב ארי).	התכנית בוטלה.
5	שנות ה-60	הקמת פארק חולות בשפך נחל שורק.	מגוון ביולוגי, שטחים פתוחים.	החברה להגנת הטבע.	הוכרזו שתי שמורות טבע, אך המרחב הפך לשטח צבאי סגור.
6	1962-1972	הכרזת הכרמל כגן לאומי.	מניעת פיתוח, הקמת שמורת טבע.	החברה להגנת הטבע.	בוטלו תכניות הבנייה, הכרמל הוכרז כפארק לאומי.
7	1965 ואילך	מסע הסברה למניעת קטיפת פרחי בר.	מגוון ביולוגי, שמירת ערכי טבע והנוף הטבעי.	החברה להגנת הטבע (עזריה אלון); רשות שמורות הטבע (עוזי פז, אברהם יפה); משרד החינוך (יעקב שריד); ח"כ ס' יזהר.	קטיפה ומסחר בפרחי בר פסקו כמעט לחלוטין תוך שנים ספורות.

248 הרשימה כוללת מאבקים ממוקדים בלבד. לא מופיעים כאן מאבקים שעסקו בסוגיות רחבות או עקרוניות שהתפרשו על פני מספר שנים דוגמת: המאבקים להקמת שמורות טבע בנגב, הקונפליקט עם קק"ל לגבי שיטת הייעור המתאימה לארץ, תכניות שונות ל"תעלת הימים", דילמת הבנייה לגובה בירושלים ועוד. המאבקים המופיעים כאן הובלו ונוהלו על ידי ארגוני סביבה לא ממשלתיים, התארגנויות תושבים או ראשי רשויות, ובחלק ניכר מהם היו שותפים גם השירות לשמירת איכות הסביבה ובהמשך המשרד לאיכות הסביבה. הרשימה הוכנה לפי: (רגב, 1994), (טל, 2006), (אלון, 2012), וכן לפי הערותיהם של: אדר' דינה רצ'בסקי (לשעבר מנהלת מינהל התכנון, משרד הפנים), ולרי ברכיה (לשעבר סמנכ"לית בכירה לתכנון ומדיניות במשרד להגנת הסביבה), פרופ' ערן פייטלסון (האוניברסיטה העברית), יואב שגיא (ראש מכון דש"א, החברה להגנת הטבע), עוז'ד איריס האן (מכון דש"א, החברה להגנת הטבע), שחר סולר (ראש אגף התכנון במשרד להגנת הסביבה), שי טחנאי (החברה להגנת הטבע – מחוז הדרום) וצפיריר רינת (עיתונאי סביבתי – "הארץ").

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
8	1965	הקמת מתקן רדאר צבאי בפיסגת הר מירון.	מגוון ביולוגי, שמירת ערכי טבע והנוף הטבעי.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא); רשות שמורות הטבע (אברהם יפה).	צומצמה מידת הפגיעה בערכי הטבע ובנוף.
9	1965-1969	תחנת הכח רידינג ד' (תל אביב).	זיהום אויר	מלר"ז; ח"כ יוסף תמיר.	התחנה והארובה הוקמו, אך נוצר תקדים משפטי (עוקף חוק תר"ב) ותחושה של יכולת השפעה בציבור.
10	1970-1973	כריית מחצבות "נשר" בכרמל.	פגיעה נופית, פגיעה בשמורות טבע.	החברה להגנת הטבע; רשות שמורות הטבע; רשות הגנים הלאומיים.	התכנית בוטלה.
11	1972-1978	תחנת כח השרון (חדרה).	חלופות מיקום, חלופות הפעלה.	החברה להגנת הטבע; רשות שמורות הטבע; הטכניון.	התחנה הוקמה בנחל חדרה, ולא בנחל תנינים שהיה החלופה המקורית. אספקת הפחם נקבעה מהים, ולא ברכבת כמתוכנן.
12	1975	כריית פוספטים בשדה אורון (הר צין).	פגיעה נופית, פגיעה בערכי טבע ("בולבוסים").	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא).	תכנית הכרייה שונתה.
13	1977	הקמת כור גרעיני בחולות ניצנים.	קרינה רדיואקטיבית	תושבי אשקלון; מלר"ז; ער"ד אלון גורן.	התושבים הגישו עתירה לבג"ץ, בדרישה לנמק את המיקום שנבחר. התכנית בוטלה, בשל חוסר כדאיות כלכלית.
14	1977-1979	הקמת יישוב בעיר אום צפא (שומרון).	פגיעה בערכי טבע, נחיצות היישוב.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא, יוסי לשם).	התכנית בוטלה.
15	1978-1988	כביש תפן-כרמיאל.	פגיעה נופית.	החברה להגנת הטבע (יוחנן דרום, יואב שגיא); רשות שמורות הטבע; תושבים מקומיים.	שינוי תוואי הכביש, וסלילתו נעשתה תוך צמצום משמעותי של הפגיעה הנופית.
16	1978-1982	הקמת תחנת כח בזיקים.	פגיעה נופית, פגיעה בערכי טבע.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא).	התחנה הוקמה מדרום לאשקלון.
17	1981-1982	פיתוח בחולות ניצנים.	פגיעה בערכי טבע.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא, יאיר פרג'ון, בלהה גבעון).	השטח הוכרז כשמורת טבע לאחר מאבק ארוך שנים.
18	1981-1982	הקמת תחנה הידרואלקטרית באלמגור.	הטיית מי הירדן (מגשר בנות יעקב עד שפך הירדן), פגיעה בערכי טבע.	החברה להגנת הטבע (איתן גדליזון ז"ל, יואב שגיא).	התכנית בוטלה.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
19	1981-1983	פריסת צה"ל בנגב לאחר פינוי סיני.	פגיעה בערכי נוף וטבע, שטחים פתוחים.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא); רשות הטבע והגנים (אדיר שפירא).	שולבו שיקולי שמירת שטחים פתוחים בתכנון, שילוב מסלולי טיולים בשטחי אש.
20	1981-1983	הרחבת מגרש הכדורגל בקטמון (ירושלים).	מפגע סביבתי (רעש, עומס תחבורה), הליך תכנוני לא תקין.	תושבים; עו"ד נעמי וייל.	התכנית בוטלה. האצטדיון נסגר.
21	1984-1994	הקמת תחנת ממסר בערבה ("קול אמריקה").	פגיעה אקולוגית (נדידת ציפורים), קרינה.	החברה להגנת הטבע; יישובי הערבה.	התכנית בוטלה, גם בשל הנסיבות הפוליטיות.
22	1985-1999	כביש 60 באזור נחל גילה ("כביש המנהרות").	פגיעה נופית.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא, יאיר בשן ז"ל).	תוואי הכביש שונה, נסלל בחלקו באמצעות מינהור וגישור.
23	1985	הקמת מתקן ביטחוני בהר הלל (שמורת הר מירון)	פגיעה נופית, פגיעה בערכי טבע.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא, רענן פרומן).	המתקן צומצם והוקם במתקן תת קרקעי.
24	1987	הקמת מסוע אשלג מים המלח למישור רותם.	פגיעה בערכי טבע ונוף.	החברה להגנת הטבע (יואב שגיא).	המסוע הוקם, תוך צמצום ההשפעות הסביבתיות.
25	1988-2012	פינוי חוות מיכלי הגז בקריית אתא.	סיכון סביבתי.	תושבי הקריות.	הנחיית בג"ץ (2012) להעתיק את החווה או להטמין המיכלים.
26	1989-1992	תחנת כח וסכר הידרואלקטרי בכפר הנשיא.	נזק אקולוגי, ערכי טבע.	החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; התנועה לאיכות השלטון.	המאבק נכשל, הפרויקט הוקם.
27	1993 ואילך	התחנה המרכזית החדשה בתל אביב	מטרדי רעש וזיהום אויר, ירידת ערך הנדל"ן פגיעה באיכות החיים, צדק חברתי.	ארגוני סוחרים ותושבים בדרום תל אביב.	התושבים הגישו תביעת נזיקין ב-1995. הנושא עדיין בדיונים משפטיים בביהמ"ש העליון.
28	1993-2002	כביש חוצה ישראל.	פגיעה בשטחים פתוחים, ערכי טבע ונוף, צדק חברתי-סביבתי, נחיצות הכביש.	החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; "פעולה ירוקה"; "מגמה ירוקה"; הפורום למען תחבורה ציבורית; עמותת היישובים (בת חפר, ראש העין, ערביי ישראל); "התנועה לעצירת חוצה ישראל"; מטה המאבק בכביש חוצה ישראל; פעילים עצמאיים (ד"ר אורי שיינס, ד"ר יעקב גארב).	הכביש נסלל, המאבק נתפס ככשלון אך גם כמשפיע עיקרי על הסטנדרטים הגבוהים והחדשניים ששולבו בהקמתו. לאחר פתיחתו נמשך המאבק הפרטני על קטע 18, החוצה אזור רגיש במיוחד ברמות מנשה.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
29	1994-1999	שלולית החורף "דורה", נתניה.	שמירת ערך טבע, מגוון ביולוגי.	החברה להגנת הטבע; פעיל מקומי – הרצל קרן.	הפיתוח אושר תוך שימור ערכי הטבע.
30	1995-2011	פיתוח ובנייה במצפה נפתוח וכביש 9 (ירושלים).	שטחים פתוחים, ערכי טבע, נוף.	"רמות למען הסביבה"; החברה להגנת הטבע (סניף ירושלים).	כביש 9 נסלל במנהרה, בחלקו הרגיש סביבית. תכנית מצפה נפתוח אושרה בתכנית המתאר, אך טרם קודמה.
31	1996-2006	בנייה בגבעת הולילנד (ירושלים).	פגיעה נופית, חריגות תכנוניות.	תושבי השכונות הסמוכות; "ירושלים בת קיימא"; החברה להגנת הטבע (סניף ירושלים).	המאבק נכשל - תכניות הבנייה שוננו. הפרויקט הוקם, אך טרם הושלם עד היום.
32	1996-1998	הקמת עיר חדשה באזור צור הדסה.	פגיעה בערכי טבע ובשטחים פתוחים, נחיצות התכנית, צדק חברתי וסביבתי, פגיעה בחוסנה של ירושלים.	החברה להגנת הטבע.	התכנית לא יושמה. במקומה הורחב היישוב הקיים בצור הדסה.
33	1996-2005	מרינה חיפה.	שמירת ים וחופים, שמירת חופים פתוחים לציבור.	החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; "מגמה ירוקה"; "צלול"; ארגוני גולשים (לי קורזין); קואליציית ארגונים – "דרך חיפה"; ועד שכונת בת גלים; עמותה לתכנון איכותי בחיפה; משיטי יאכטות.	סימון המעגנה בוטל בתכנית המתאר של חיפה - המועצה הארצית קבעה כי המרינה לא תוקם מדרום לחוף בת גלים.
34	1997 ואילך	הקמת מלון בחוף אלמוג (אילת).	פגיעה אקולוגית, יצירת עומס תיירותי, פגיעה בכושר הנשיאה.	החברה להגנת הטבע; מדענים.	הנושא עדיין בדיונים.
35	1997 ואילך	נתב"ג 2000	מטרדי רעש, נחיצות התכנית, צדק סביבתי.	ראשי יישובים, התארגנויות תושבים.	הטרמינל החדש הוקם במקומו המתוכנן בנתב"ג. מאז מתמקדים התושבים במיזעור הנזקים האקוסטיים ובהשגת פיצויים.
36	1998-2006	מרינה הרצליה.	צדק סביבתי-חברתי, שינוי יעוד הקרקע.	החברה להגנת הטבע; "צלול".	בג"ץ קבע (2006) כי הדירות במרינה ישמשו לנופש במרבית ימות השנה, ולא למגורים.
37	1998-2003	תחנת השידור "הלל" בצורן.	בריאות הציבור (קרינה אלמ"ג).	ועד תושבי צורן.	מתקן השידור נסגר, האנטנות פורקו, גם בשל נסיבות פוליטיות/טכנולוגיות.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
38	1998-2012	פיתוח אזור תעשייה באזור ה"דיונה הגדולה" באשדוד.	פגיעה בערכי טבע, שטחים פתוחים	החברה להגנת הטבע; הפורום הציבורי לאיכות הסביבה באשדוד.	התכנית אושרה (דצמבר 2012).
39	1998-2008	מפעל "ישראלסבסט" נהריה.	מפגע סביבתי (אסבסט), בריאות הציבור, זיהום קרקע.	תושבי נהריה; איגוד ערים גליל מערבי; "אדם, טבע ודין".	המפעל נסגר ב-1999. ניקוי הקרקע מתנהל באופן איטי.
40	1998-2012	מתחם "סי אנד סאן" (תל אביב).	פגיעה בחוף, פגיעה במעבר חופשי לציבור.	"אדם, טבע ודין"; "מגמה ירוקה".	היזם שינה את הבינוי והוקמה טיילת פתוחה למעבר חופשי של הציבור.
41	1999-2004	הקמת אתר אחסון גפ"מ בסמוך לשפד"ן (ראשון לציון).	סיכון סביבתי.	תושבי ראשל"צ וראשי העיר.	התכנית לא מומשה.
42	1999-2006	הקמת חוות בודדים למגורים ("דרך היין" בדרום, וחווה אחרות ברחבי הארץ).	צורת פיתוח המנוגדת לעקרונות התכנון, פגיעה סביבתית, צדק סביבתי וחברתי, פגיעה בשלטון החוק.	החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; "במקום"; "עדאלה".	תכנית "דרך היין" ברמת נגב אושרה (2006), אך תכניות אחרות שהיו בתהליך לא אושרו.
43	1999-2008	בנייה בגבעות הכורכר בנס ציונה.	ערכי טבע, שטחים פתוחים ערכיים.	החברה להגנת הטבע; "פורום גבעות הכורכר".	התכנית נדחתה. עדיין לא הוכרז הגן הלאומי.
44	1999-2005	הקמת מגדל תצפית בטיילת ארמון הנציב (ירושלים).	פגיעה נופית.	החברה להגנת הטבע; המועצה לשימור אתרים.	התכנית בוטלה.
45	2000-2009	פתיחת חופי הכנרת לציבור (שביל סובב כנרת).	פגיעה בשטחים פתוחים וערכי טבע, צדק חברתי-סביבתי.	החברה להגנת הטבע (ניר פפאי); "מגמה ירוקה".	המועצה הארצית אישרה (2009) תכנית לפיתוח וטיפוח חופי הכנרת בתמ"א/13.
46	2000-2008	הוצאת כלובי הדגים ממפרץ אילת.	פגיעה באקולוגיה ימית, פגיעה בתיירות/כלכלה.	"מגמה ירוקה"; "צלול"; החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; "ידידי כדור הארץ מזרח תיכון".	הכלובים הוצאו מהים. בוטל יעוד הקרקע בתמ"א/13.
47	2000-2003	זיהום בנחל הקישון ("פרשת השיטת").	זיהום אקולוגי, בריאות הציבור.	דייגים מקומיים, חיילי צה"ל, "צלול".	אימוני צה"ל בנחל הקישון פסקו.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
48	2000-2005	הקמת פארק אריאל שרון.	מניעת בנייה למגורים בתחום התכנית, שמירת שטחים פתוחים לציבור הרחב.	ארגונים שונים.	החלטת ממשלה. (2005) קבעה כי התכנית כולה תיועד לפארק ולא למגורים.
49	2002-2004	הרחבת גבולות ירושלים מערבה ("ועדת נתיב").	פגיעה בשטחים פתוחים, ערכי טבע ונוף, פגיעה בחוסנה של ירושלים, נחיצות התכנית.	החברה להגנת הטבע; הקואליציה לשימור הרי ירושלים.	התכנית לא יושמה.
50	2002-2006	הקמת היישוב "מיכל" בגלבוע.	פגיעה בערכי טבע, שטחים פתוחים, נחיצות התכנית.	החברה להגנת הטבע; "משמר הגלבוע".	התכנית בוטלה.
51	2002-2005	הקמת עיר חדשה בעירון ("נופי עירון")	פגיעה בשטחים פתוחים, נחיצות התכנית, צדק חברתי וסביבתי.	החברה להגנת הטבע	התכנית לא קודמה.
52	2002-2007	פעילות מתקן השפד"ן בחולות ראש"ל צ.	מניעת זיהום ים, זיהום אויר וקרקע.	תושבי ראש"ל צ; "אדם, טבע ודין"; "צלול"; "גרינפיס".	הקמת המתקנים המעכלים בוצה לדשן מתעכבת.
53	2002-2011	הקמת תחנת כח פחמית באשקלון.	בריאות הציבור, מניעת מפגעים.	"מגמה ירוקה"; "גרינפיס"; פעיל מקומי – יורם שפר.	סוכם כי התחנה תופעל בפחם בחירום בלבד.
54	2002-2010	פיתוח ובנייה בעמק הצבאים (ירושלים).	שטחים פתוחים עירוניים, ערכי טבע.	תושבים מקומיים; החברה להגנת הטבע (סניף ירושלים).	התכניות נדחו, התקבלה תכנית שהוכנה בשיתוף הציבור.
55	2003-2007	תכנית להרחבת ירושלים ("תכנית ספדי").	שטחים פתוחים, ערכי נוף וטבע, נחיצות התכנית.	"הקואליציה לשימור הרי ירושלים" (החברה להגנת הטבע - סניף ירושלים); "ח"כ יורי שטרן ז"ל.	התכנית בוטלה.
56	2003-2010	הקמת עיר הבה"דים בנגב.	בריאות הציבור, חשיפה לסיכונים.	"אדם, טבע ודין"; החברה להגנת הטבע.	פסיקת בג"ץ (2010) התנתה את אכלוס עיר הבה"דים בטיפול במפגעי הזיהום מרמת חובב.
57	2004-2009	כריית פוספטים בשדה בריר.	פגיעה בבריאות הציבור.	עמותת "רוצים לחיות בלי מכרות".	התכנית בוטלה.
58	2005-2010	הקמת ה"קיסוסק" בחוף אשדוד.	עבירות בנייה, פגיעה בחוף.	"פורום איכות הסביבה באשדוד" (בועז רענן); החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין".	ביצוע ההריסה מתעכב.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
59	2005-2009	מעבר מסילת רכבת בנחל יתלה.	פגיעה נופית, ערכי טבע ייחודיים.	החברה להגנת הטבע; רשות הטבע והגנים.	התוואי אושר, תוך הכנסת סטנדרטים סביבתיים תקדימיים.
60	2006-2011	כריית פוספטים ב"חצבה מערב".	פגיעה בערכי טבע נוף ומורשת (דרב אל סולטאן).	החברה להגנת הטבע.	התכנית שהוגשה נדחתה על ידי הוועדה המחוזית.
61	2007 ואילך	הקמת מלון בעמק ססגון בערבה.	ערכי טבע ונוף, שטחים פתוחים ערכיים.	פעילים מקומיים (ניב גולן); "סביבה בריאה בערבה- סבב"ע"; החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין"; "מגמה ירוקה".	התכנית עדיין נידונה.
62	2007-2011	פיתוח חוף בצת-אכזיב.	פגיעה בחוף, ערכי טבע ונוף.	החברה להגנת הטבע; "אדם, טבע ודין".	מינהל מקרקעי ישראל משך את התכנית.
63	2007-2012	תחנת הכח בבאר טוביה.	חשש מחומרים מסוכנים, סיכון סביבתי.	תושבי האזור (קרית מלאכי, באר טוביה).	המאבק נכשל, התכנית אושרה.
64	2008 ואילך	מגדלי חוף הכרמל.	צדק חברתי-סביבתי, פגיעה נופית.	החברה להגנת הטבע.	המאבק נמשך (המבנה הראשון כבר הוקם לפני למעלה מעשור).
65	2008-2010	הקמת מלון בחוף פלמחים.	ערכי טבע ונוף; צדק חברתי-סביבתי (שמירת הסביבה החופית לכלל הציבור).	פעילים מקומיים (עדי לוסטיג); "אדם, טבע ודין".	הממשלה החליטה להחזיר התכנית לוועדה המחוזית לבחינת חלופות, שטרם אותרו. בפועל הנושא לא מקודם.
66	2008 ואילך	תיקון חוק החופים.	עידכון החוק כך שיימנע מימוש תכניות ישנות בתחום החדש שנאסר לבנייה.	"מגמה ירוקה"; "אדם, טבע ודין"; "הפורום לשמירה על החופים בישראל".	ועדת השרים לענייני חקיקה אישרה את התיקון, אך שר התיירות הגיש ערר.
67	2008-2012	הקמת היישוב קציר-חריש.	צדק חברתי-סביבתי, שטחים פתוחים, ערכי טבע.	"המטה לעתיד חריש"; החברה להגנת הטבע.	פסיקת בג"ץ כי היישוב ישמש למגורים לכל, לא רק לחרדים.
68	2008-2011	מאבק נגד כריית חולות סמר.	פגיעה בערכי טבע, נוף.	החברה להגנת הטבע; "סבב"ע" (סביבה בריאה בערבה).	המחאה מעכבת את עבודות הכרייה.

מס'	שנים	נושא המאבק	סוגיות מרכזיות	מובילי המאבק	תוצאות
69	2010-2012	הרפורמה בחוק התכנון והבניה.	פגיעה סביבתית, היעדר בלמים ואיזונים בתכנון.	"המטה לתכנון אחראי" (החברה להגנת הטבע); "אדם, טבע ודין".	הרפורמה הוקפאה, מקודמת חלופה המתמקדת ברישוי.
70	2010 ואילך	ניסוי פצלי שמן בחבל עדולם.	סיכון למי תהום, זיהום אויר, פגיעה בשימושי קרקע, נחיצות התכנית.	"בשביל עדולם" (תושבים); "אדם, טבע ודין"; "מגמה ירוקה"; "גרינפיס".	הנושא עדיין בדיונים. מתגבשת חלופה לביצוע הניסוי ליד הכביש לתרקומיא.
71	2011-2012	הקמת כפר נופש בחוף נחשולים.	פגיעה בשטח פתוח בעורף הסביבה החופית, ערכי טבע.	עמותת "כחול וירוק".	התכנית בוטלה.
72	2011 ואילך	הקמת מתקני קליטה וטיפול בגז טבעי ונפט מתגליות בים.	חשש מחומרים מסוכנים, פגיעה בשטחים פתוחים ובצביון האזור.	עמותת "כחול וירוק"; מטה המאבק חוף הכרמל; רשויות מקומיות – יוקנעם, חדרה, זיכרון יעקב, פורדיס, מועצה אזורית חוף הכרמל, מועצה אזורית עמק חפר.	התכנית בדיון.